

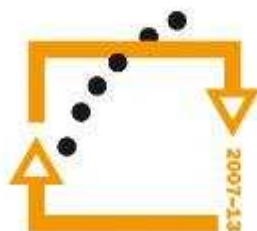
Obsah

ÚVOD

- 1 Československo 1918–1938
 - 1.1 Počátky nového státu (1918–1920)
 - 1.2 Československo mezi léty 1920–1929: stabilizace a doba konjunktury
 - 1.2.1 Charakteristika politického vývoje a hospodářství
 - 1.2.2 Zahraniční politika ČSR a její postavení na mezinárodní scéně
 - 1.3 Hospodářská krize a politický vývoj let 1930-1938
 - 1.3.1 Hospodářská krize v Československu - průběh a důsledky
 - 1.3.2 Politický vývoj Československa let 1929-1938
 - 1.3.3 Cesta k Mnichovské dohodě
 - 1.3.4 Zahraniční politika ČSR v letech 1929-1938
 - 1.4 Kulturní ovzduší a školství I. republiky
- 2 Druhá československá republika (1938-1939)
- 3 Československo v období nacistické okupace a 2. světové války (1939–1945)
 - 3.1 Charakter a cíle nacistické okupace
 - 3.2 Československý zahraniční odboj
 - 3.2.1 Zahraniční československé vojenské jednotky
 - 3.3 Odpor na počátku okupace
 - 3.3.1 První odbojové organizace
 - 3.4 Genocida židovského a romského obyvatelstva
 - 3.5 Atentát na Heydricha a heydrichiáda
 - 3.6 České země v letech 1943-1945
 - 3.6.1 Oběti a škody let 1939-1945
- 4 ČSR v letech 1945-1953
 - 4.1 Vývoj v letech 1945-1947
 - 4.2 Komunistický převrat v únoru 1948
 - 4.3 Vytváření totalitního systému
 - 4.3.1 Protikomunistický odpor, odboj a emigrace
 - 4.3.2 Perzekuce a politické procesy
- 5 Československo v letech 1953-1968
 - 5.1 Československý komunismus po Stalinovi a Gottwaldovi
 - 5.2 Kulturní rozmach 60. let
 - 5.3 Československé jaro 1968
 - 5.4 Reakce států Varšavské smlouvy na vývoj v Československu a vojenská intervence v srpnu 1968
 - 5.5 Boj o zachování reforem a počátky tzv. normalizace
- 6 Československo v období tzv. normalizace (1969-1989)
 - 6.1 Nástup normalizace
 - 6.2 Československo v 70. a 80. letech 20. století - obraz normalizační společnosti, Charta 77
- 7 Československo po roce 1989
 - 7.1 Obnova demokracie a rozpad státu v roce 1992
 - 7.2 Česká republika od roku 1993

EVROPSKÁ UNIE

**OP Vzdělávání
pro konkurenceschopnost**

INVESTICE
DO ROZVOJE
VZDĚLÁVÁNÍ

ÚVOD

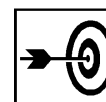
Studijní opora **Dějiny Československa (1918-1992)**, která se vám dostává do rukou, je určena pro studenty prezenčních, kombinovaných a rozšiřujících studijních programů akreditovaných na Katedře společenských věd PdF UP v Olomouci. Jejím záměrem je - jak již napovídá název - přehledně zachycení dějin Československa od jeho vzniku až do rozdělení československé federace. V závěrečné kapitole je rovněž zmapována historie samostatné České republiky až do roku 2009.

Tato studijní opora si neklade za cíl nahrazovat zevrubné učebnice českých a československých dějin, ale chce vhodnou formou přiblížit tyto dějiny studentům společenskovědních oborů Pedagogické fakulty UP v Olomouci. Text je rozčleněn do sedmi kapitol, které chronologicky zachycují jednotlivé etapy v dějinách Československa.

První kapitola je věnována tzv. První československé republice (1918-1938). Je v ní popsáno formování a fungování politického systému nového státu a řada dalších aspektů jeho politického, hospodářského a kulturního vývoje. Druhá kapitola se týká zhruba půlročního intermezza tzv. Druhé československé republiky (1938-1939), jež vznikla jako důsledek mnichovské dohody z 30. září 1938. Třetí kapitola zachycuje tragické období nacistické okupace českých zemí - vznik Protektorátu Čechy a Morava, okupační politiku nacistů, domácí i zahraniční odboj a osvobození Československa. Poválečného období let 1945-1953, které je charakteristické nezadržitelným nástupem KSČ k monopolu moci a posléze jeho bezohledným využíváním, si všímá čtvrtá kapitola. Předmětem páté kapitoly je historická etapa vymezená léty 1953-1968, kdy došlo nejprve ke stabilizaci komunistického režimu a posléze k jeho pozvolnému uvolňování, které vyvrcholilo v reformním procesu tzv. Pražského jara 1968 a bylo násilně ukončeno invazí vojsk Varšavské smlouvy do Československa v srpnu 1968. Šestá kapitola se zaměřuje na československá 70. a 80. léta, která začala nástupem normalizace, pokračovala tzv. „gulášovým“ socialismem a skončila zhroucením komunistického režimu v Československu v roce 1989. Konečně sedmá kapitola přibližuje vývoj postkomunistického Československa a posléze České republiky v procesech politické a ekonomické transformace, rozpadu společného státu Čechů a Slováků, vstupu do NATO a Evropské unie atd.

Pozornost je v textu této studijní opory věnována zejména politickým dějinám, s nezbytnými přesahy do dějin hospodářských a kulturních. Rámcově je rovněž zachycen kontext mezinárodních vztahů, v němž Československo v jednotlivých etapách své historie existovalo.

Cíle

Po prostudování této studijní opory budete znát:

- Klíčové události československých dějin od roku 1918;
- Jaké byly významné mezníky vzniku a vývoje československé státnosti;
- Které osobnosti v minulosti nejvíce ovlivnily politické, hospodářské a kulturní dění v Československu.

Budete schopni:

- Analyzovat příčiny vzestupu, popř. úpadku Československa v jednotlivých fázích jeho existence;
- Chápat proměny československé společnosti v průběhu jejího vývoje;
- Kriticky hodnotit úlohu Československa v evropských a světových dějinách.

Získáte:

- Nové vědomosti z oblasti československé i obecné historie;
- Schopnost kriticky přemýšlet nad kulturním prostředím Československa;
- Znalost řady pojmů z oblasti historie i dalších společenských věd.

1 Československo 1918–1938

Průvodce studiem

V této kapitole se dozvíte, jaké vnější i vnitřní okolnosti provázely vznik, rozvoj a krizové momenty Československa v období 20. a 30. let 20. století, které osobnosti přitom sehrály rozhodující úlohu a jaké významné historické události provázely toto období existence československého státu. Budete schopni objasnit, jaký význam mělo vytvoření Československa a popsat jeho hospodářství, politickou strukturu i zahraniční vztahy.

1.1 Počátky nového státu (1918–1920)

V dopoledních hodinách 28. října 1918 vešel v Praze ve známost text nóty Gyuly Andrássyho z předchozího dne, v níž Rakousko-Uhersko vyslovilo souhlas s mírovými podmínkami prezidenta USA Woodrowa Wilsona. Tato zpráva se stala impulsem k vyhlášení československé nezávislosti. Hlavním představitelem nově se formující československé moci se stal Národní výbor, jehož zástupci (Antonín Švehla a František Soukup) zajistili obilní ústav a v odpoledních hodinách se dostavili k dosavadnímu místodržiteli Maxi Coudenhovemu k převzetí moci na území vznikajícího státu. Týž den v podvečerních hodinách vydal **Národní výbor** první zákon (sepsán Aloisem Rašínem) československého státu, kterým se oficiálně vyhlášoval **vznik nezávislého Československa**. Tento zákon zároveň zachovával v platnosti všechny dosavadní legislativní normy Rakouska-Uherska (odtud též nazýván jako zákon recepční). K hlavním osobnostem 28. října 1918, které tvořily předsednictvo Národního výboru, patřili **Antonín Švehla, Alois Rašíň, František Soukup, Jiří Stříbrný** a koptovaný představitel slovenské části státu **Vavro Šrobár**. Pro těchto pět zmíněných osob se vžilo označení **muži 28. října**.

Vznik
Československ
a

V den vzniku státu nebylo rozhodnuto o jeho formě. Tato věc se stala předmětem následného jednání domácího (v čele s Karlem Kramářem) a zahraničního (v čele s Edvardem Benešem) odboje v Ženevě. Největší podporu získala myšlenka **republikánského zřízení**. Exekutivu představoval prezident a vláda, legislativu dvoukomorový parlament. Dne **30. října 1918** se sešlo v **Turčianskom Svätom Martině** za předsednictví Matúše Duly shromáždění slovenské politické reprezentace, které přijalo tzv. **Martinskou deklaraci** (Deklarace slovenského národa). Deklarace anulovala sepjetí Slovenska s Uherskem a vyhlásila slovenský národ jako „*čiasťku rečove i kultúrno historicky jednotného československého národa*“. Zároveň se deklarovalo právo slovenského národa na sebeurčení a nezávislost. Od 4. listopadu fungovala na Slovensku prozatímní vláda vedená V. Šrobárem.

Dne 13. listopadu 1918 byla Národním výborem vyhlášena prozatímní ústava Československa (autor poslanec Alfréd Meissner), následující den se sešlo v Thunovském paláci na svém prvním slavnostním zasedání **Revoluční Národní shromáždění** (vzniklo na základě prozatímní ústavy šestinasobným rozšířením stávajícího Národního výboru a koptací slovenských zástupců). Na schůzi došlo k vyhlášení republikánské formy státu, **prezidentem** byl zvolen **T. G. Masaryk** (slavnostní inaugurace proběhla 21. prosince 1918) a byla ustavena **první vláda** republiky v čele s **Karlem Kramářem**.

Konstituování
orgánů
nového státu

Mladá republika se však musela záhy po svém vzniku také potýkat s mnoha problémy. K těm nejzávažnějším patřila **národnostní otázka**, především vztah k **Němcům**, z nichž se doslova přes noc stala národnostní menšina – přišli o status „privilegované“ majoritní národnostní skupiny. K nejvýznamnějším představitelům Němců na území Čech a Moravy patřil německý nacionalista **Rudolf Lodgmann von Auen**. Ten stanul v čele provincie **Deutschböhmen** s centrem v **Liberci**, která měla být součástí zamýšleného **Německého Rakouska** (Deutsch Österreich) – území s německou většinou v českých zemích spadající pod správu Vídně. Provincie Deutschböhmen vznikla již den po proklamaci nezávislého Československa – 29. října 1918 – 30. října byla v Opavě vyhlášena provincie

Pokusy Němců
o odtržení

Sudetenland (v čele Robert Freissler), 3. listopadu ve Znojmě jihomoravská provincie **Deutschsüdmähren** a konečně týž den na jihu Čech v Prachaticích provincie **Böhmerwaldgau**. Všechny čtyři německé provincie směřující k odtržení a přičlenění k sousednímu Rakousku však měly efemérní trvání. Nově konstituovaná státní moc ČSR začala koncem listopadu s jejich **vojenskou likvidací**. Po ne příliš silném odporu byla jako poslední dne 18. prosince 1918 obsazena Opava a německá iredenta s minimálními oběťmi potlačena.

Nepoměrně hůře se situace vyvíjela na Slovensku a **Podkarpatské Rusi**, která novému státu připadla na základě dohody T. G. Masaryka s představitelem rusínské emigrace Hrihorijem Žatkovičem a na základě plebiscitu v listopadu 1918 (definitivně a de iure k ČSR přičleněna až v květnu 1919 a v mírové dohodě s Rakouskem ze Saint Germain v září téhož roku, viz níže). Obě území byly součástí nástupnického Maďarska (resp. do roku 1918 Uherského království), jež je považovalo za historicky nedílnou součást svého území a jen s malou ochotou akceptovalo daný stav. Napětí nakonec přerostlo v **ozbrojený konflikt mezi ČSR a Maďarskem**. Maďarské revoluční rudé armádě se podařilo obsadit většinu Slovenska, v Košicích byla dokonce ustavena **Slovenská republika rad** (po vzoru Maďarské republiky rad Bély Kuna) v čele s Čechem Antonínem Janouškem. Konflikt, jež si vyžádal životy více než tisícovky československých vojáků, byl ukončen až v červenci 1919 stanovením demarkační čáry (fakticky hranice) mezi ČSR a Maďarskem.

Slovensko a Podkarpatská Rus

Dalším neuralgickým bodem se stala oblast **Těšínska**, jež si pro sebe na základě historického vývoje nárokovalo Polsko. Pro správu celé oblasti byla dokonce polskou stranou zřízena Rada Narodowa Księstwa Cieszyńskiego. V lednu 1919 spor o Těšínsko přerostl v tzv. **sedmidenní válku**, kdy československé vojsko postoupilo až k řece Visle. Napětí trvalo až do července 1920, kdy spojenecká nejvyšší rada rozhodla o **rozdělení Těšínska mezi ČSR a Polsko** (demarkační linie – hranice stanovená na řece Olši).

Spor o Těšínsko

Pro existenci nové republiky byla důležitá skutečnost, že stanula na straně válečných vítězů. Na mírové konferenci ve **Versailles**, kde došlo 28. června 1919 k podpisu mírové smlouvy s Německem získala ČSR garanci svých hranic a bylo jí přiřčeno **území Hlučínska** (s 285 km² a cca. 80 tisíci obyvateli), které doposud patřilo k Německu. Další pro ČSR důležitá mírová smlouva, tentokrát s Rakouskem, byla signována v **Saint Germain-en-Laye** 10. září 1919. Rakousko uznalo nezávislost ČSR a její hranice (k ČSR po korekci hranic připadlo území Vitorazska a Valticka) s tím, že se součástí nového státu stane **Podkarpatská Rus** (tzv. malá minoritní smlouva; 12 000 km² s 600 tisíci obyvateli). Poslední z mírových dohod dotýkajících se ČSR vstoupila v platnost 4. června 1920 na zámku Velký Trianon ve Versailles – podle místa podpisu nazývána mírová dohoda z **Trianonu**. Dohoda potvrzovala rozpad Uher a vznik nástupnického státu Maďarsko a vytyčovala historicky neexistující slovensko-maďarskou hranici (Slovensko bylo do roku 1918 oficiálně označováno jako Horní Uhry).

Výsledky Versailleské konference

První vláda Československé republiky vedená Karlem Kramářem (ustavena na zasedání RNR v listopadu 1918 – viz výše) se vedle účasti na versailleské mírové konferenci (Karel Kramář a Edvard Beneš jako **ministr zahraničí**) a zajištění stability na většině území státu zasadila o prosazení měnové a pozemkové reformy. **Měnová reforma**, připravená ministrem financí Aloisem Rašínem, vedla k nahrazení rakousko-uherské měny novou měnou československou – koruna československá (kolkování starých rakousko-uherských bankovek). Probíhala od konce února do března 1919. **Pozemková reforma**, jejímž duchovním tvůrcem byla agrární strana vedená Antonínem Švehlou, se realizovala na podkladě tzv. záborového zákona (zákona o pozemkové reformě) přijatého Národním shromážděním 16. dubna 1919. Pro účely pozemkové reformy se zabíral veškerý pozemkový majetek nad 150 ha zemědělské a nad 250 ha veškeré půdy. V drtivé většině případů šlo o půdu šlechtických velkostatků, resp. o církevní půdu. K realizaci a k dohledu nad průběhem pozemkové reformy byl ustaven Státní pozemkový úřad.

Měnová a pozemková reforma

V polovině června **1919** proběhly v ČSR první **volby do obecních zastupitelstev**, v nichž zvítězila sociální demokracie. Volební výsledek vedl k demisi Kramářovy vlády všenárodní koalice a ustavení vlády nové pod vedení **Vlastimila Tusara**. (Karel Kramář byl předsedou národních demokratů, kteří

Volby v červnu 1919

utrpěli citelnou volební porážku.) Tusarova vláda tzv. **rudo-zelené koalice**, v níž měla vedle sociální demokracie výrazné zastoupení agrární (republikánská) strana však podala o rok později v důsledku vnitřního rozkolu sociální demokracie demisi a na její místo nastoupila první z mnoha úřednických vlád ČSR (premiér **Jan Černý**).

Jak již bylo zmíněno, nedlouho po konstituování nového státu byla přijata **prozatímní ústava**, která zůstala v platnosti až do roku 1920, kdy byla Revolučním Národním shromážděním přijata finální podoba **Ústavní listiny Československé republiky**. Stalo se tak **29. února 1920**. Ústavu (vzor měla v ústavě americké a francouzské) tvořilo 6 hlav, v nichž byla zakotvena **republikánská forma státu**, definována moc zákonodárná, výkonná a soudní, ochrana práv národnostních menšin, svoboda vyznání ad. Všeobecné a rovné volební právo se dle ústavy rozšířilo i na **ženy**. Moc **zákonodárná** byla reprezentována **dvoukomorovým parlamentem**: poslanecká sněmovna (300 členů) a senát (150 členů), exekutivu tvořila **vláda a prezident**. Určitou zvláštnost československé ústavy (ale i legislativy jako celku) z roku 1920 představoval fakt, že v ní **nebyla zakotvena existence politických stran**, které však sehrávaly po celou dobu trvání tzv. první ČSR nezastupitelnou roli jak v legislativě, tak exekutivě a dalších sférách života.

Důležitý aspekt v období existence ČSR let 1918-1938 představovala idea **československého národa**, která měla také své zakotvení v ústavě ČSR z roku 1920. V případě, že by se zohlednila národní svébytnost jak Čechů (50 % obyvatel), tak Slováků (15 % obyvatel), nemohli by být Němci (23 % obyvatel) v Československu považováni za národnostní menšinu (za tu by v tomto případě mohli být naopak paradoxně považováni Slováci). Navíc idea čechoslovakismu plně korespondovala s představami zakladatelů státu Čechů a Slováků, tvořících jednotný československý národ, v němž obě národnosti představují pouze samostatnou odnož. Na druhé straně však nebyla akceptována celým slovenským národem, mezi její hlavní odpůrce lze považovat ľudovou stranu, dominantní politický subjekt na Slovensku.

K dalším národnostním menšinám v ČSR patřily, mimo nejpočetnější a nejvýznamnější menšiny německé, menšina rusínská na Podkarpatské Rusi (3 % obyvatel ČSR), menšina maďarská na jižním Slovensku i jihu Podkarpatské Rusi (5 % obyvatel ČSR) a polská menšina (především oblast Těšínska, 0,5 % obyvatel ČSR). K židovskému etniku se hlásilo zhruba 200 000 (1 %) obyvatel ČSR.

1.2 Československo mezi léty 1920–1929: stabilizace a doba konjunktury

1.2.1 Charakteristika politického vývoje a hospodářství

Přijetí ústavy v únoru 1920 představovalo významný krok, kterým bylo potvrzeno demokratické a pluralitní směřování nedávno vzniknuvšího Československa. Koncem května 1920 byl na společné schůzi obou komor parlamentu znovu zvolen do prezidentské funkce **T. G. Masaryk**. Jeho pozice v rámci politického systému ČSR se vyznačovala vysokou mírou **autority a respektu**. Byl všeobecně považován za jednoho z hlavních iniciátorů a architektů nového státu. Prezident významně ovlivňoval a také usměrňoval politické dění - lze konstatovat, že právě z jeho popudu vznikl atypický mimoparlamentní orgán, tzv. **Pětka**, která sestávala z předsedů nejvýznamnějších tzv. státoporných politických stran. V tomto užším grémiu konzultovali kroky na půdě parlamentu a jejich rozhodnutí měla pro poslance a ministry daných stran závazný charakter. Pětka se postupem doby dále rozšiřovala, koncem 20. let již můžeme hovořit o tzv. Osmičce.

K nejvýznamnějším politickým stranám patřila **Republikánská strana zemědělského a malorolnického lidu** (zkráceně též agrární resp. republikánská strana). Hájila zájmy venkova a venkovského lidu (idea agrarismu), její organizační struktura patřila k nejpropracovanějším (strana měla svou organizaci takřka v každé české a moravské obci), její vliv zasahoval i na Slovensko a Podkarpatskou Rus. Čelným reprezentantem strany a také jeden z nejschopnějších politiků doby

Ústava 1920

Idea čechoslovakismu

Menšiny v ČSR

T.G. Masaryk a Pětka

Agrární strana

I. ČSR byl **Antonín Švehla** (předseda třech čs. vlád), který vedle T. G. Masaryka patřil k jedněm z hlavních iniciátorů vzniku Pětky. Vedle něj ve straně působili **Jan Malypetr**, **František Udržal**, **Milan Hodža** či **Rudolf Beran** - všichni jmenovaní byli také předsedy čs. vlád.

Významem a silou se republikánské straně vyrovnávala **Československá sociálně demokratická strana dělnická** (ČSDSD), jejíž tradice sahají do konce sedmdesátých let 19. století a patří k vůbec nejstarším politickým stranám v českých zemích. Orientovala se na dělnické vrstvy a střední třídu (úředníky, učitele, státní zaměstnance apod.), jejichž zájmy reprezentovala. K hlavním představitelům strany mj. patřili **Vlastimil Tusar** (premiér 1919-1920), František Soukup, Lev Winter, Antonín Hampl a další. Po rozkolu mezi pravíci a levíci (Bohumír Šmeral) v roce 1920 stranu opustilo radikálně levicové křídlo, které se o rok později transformovalo v **Komunistickou stranu Československa** (KSČ, založena 16. května 1921). Prvním předsedou KSČ se stal **Bohumír Šmeral**, od roku 1929 v jejím čele stanul představitel radikálně-bolševického křídla **Klement Gottwald**.

Sociální
demokracie a
KSČ

Ideově blízko k sociální demokracii měla **Československá strana národně socialistická** (ČSNS). Patřila k opoře československé státnosti, měla velmi blízko k T. G. Masarykovi. Členem strany se stal **Edvard Beneš** (ministr zahraničí všech čs. vlád do roku 1935, ze strany vystoupil před svým zvolením prezidentem ČSR), dlouholetým předsedou strany byl **Václav Klobučák**, z významných členů lze zmínit Jiřího Stříbrného (posléze se začal přiklánět k fašistickému proudu a ze strany vyloučen po neshodě s jejím vedením v roce 1926 - tzv. Stříbrného aféra), Emila Frankeho a Petra Zenkla.

Národní
socialisté

Tradiční zakotvení v politickém systému I. ČSR měla **Československá strana lidová** (ČSL) reprezentující křesťansko-katolický proud ve společnosti. Její elektorát se rekrutoval zejména z oblasti Moravy, kde si strana udržovala stabilní postavení, k hlavním partnerům strany patřila katolická církev. ČSL byla (mimo úřednické kabinetů) součástí všech vládních koalic let 1918-1938. Nejznámější postavou strany byl moravský rodák z Grygova **Mgr. Jan Šrámek**. Vedle něj lze např. zmínit Mořice Hrubana, v letech 1926-1929 předsedu senátu.

Československá
strana lidová

Mezi konzervativní strany (se silnými nacionálními prvky) se řadila **Československá národní demokracie** (vznikla sloučením několika měšťanských stran na sklonku války). Jejím předsedou se stal K. Kramář (1860-1937), předseda první čs. vlády (1918-1920). **Karel Kramář** patřil k ideovým oponentům T. G. Masaryka, negativní postoj zaujímal také k osobě Edvarda Beneše. Národní demokracie ve 30. letech výrazně inklinovala k fašismu, nakonec se stala součástí polofašistické formace Národní sjednocení. Živnostensko-podnikatelské vrstvy reprezentovala **Československá živnostensko-obchodnická strana středostavovská** (živnostenská strana). Z výrazných postav strany můžeme uvést její předsedy Rudolfa Mlčocha a Josefa Václava Najmana.

Národní
demokracie

K specifickým I. ČSR patřila ve vztahu k politickým stranám skutečnost, že se tyto organizovaly převážně na národnostní bázi. V mnoha ohledech šlo o dědictví z doby existence Rakousko-Uherska.

V prostředí Slovenska získala nejsilnější postavení Slovenská ľudová strana, od roku 1925 přejmenovaná na počest předsedy, katolického kněze a rožumberského rodáka **Andreje Hlinky** (1864-1938), na **Hlinkovu slovenskou ľudovou stranu** (HSLS). Pro stranu byla charakteristická silně konzervativně-pravicová orientace se nepřehlédnutelným katolickým akcentem. Pro Slovensko požadovala silnou autonomii, mnohé její kroky měly od 30. let protistátní charakter, ke konci existence I. ČSR se strana otevřeně přiklonila k fašismu. Mimo Andreje Hlinky můžeme k vůdčím osobnostem HSLS zařadit **Vojtecha Tuku** a **Jozefa Tisa** (předseda strany od roku 1938). Strana se stala součástí vládní koalice v letech 1927-1929 (v roce 1929 z koalice vystoupila na protest proti uvěznění Vojtecha Tuky), jinak převážně zaujímal tzv. negativistický postoj.

Hlinkova
slovenská
ľudová strana

Zastoupení v parlamentu ČSR měly rovněž **německé politické strany**. Ve vztahu k ČSR je rozdělujeme na dvě skupiny: strany **aktivistické** a strany **negativistické**. K aktivistickým politickým stranám bezvýhradně akceptujícím existenci ČSR a skutečnost, že její součástí se stala i německá „menšina“, patřila především **německá sociální demokracie** (Deutsche sozialdemokratische Arbeitspartei - DSDAP). Z předních osobností strany lze uvést **Ludwiga Czecha**, Wenzela Jaksche a Josefa Seligera. Mezi další německé aktivistické strany se zařadily Německá křesťansko-sociální

Německé
politické
strany

strana lidová (Deutsche christlich-soziale Volkspartei, DCV), německý protipól ČSL (představitel Robert Mayr-Harting) a Svaz německých zemědělců (Bund der Landwirte, BdL), obdoba československé agrární (republikánské) strany (představitel Franz Spina).

Své zastoupení v parlamentu měly také maďarská (jižní Slovensko) a polská menšina.

V parlamentním systému první ČSR platilo pravidlo tzv. **vázaných kandidátek**, z něhož vyplývalo, že poslanecký mandát nevlastnil poslanec, ale politická strana, za níž byl do parlamentu kandidován. V případě, že v průběhu výkonu svého mandátu konal (resp. hlasoval) v rozporu s usnesením dané politické strany, mohla její strana mandátu okamžitě zbavit. (Při vstupu do národního shromáždění podepisoval každý poslanec revers, v němž se zavazoval ke „stranické disciplíně“, v opačném případě se mandátu vzdá. Revers byl uložen a v případě potřeby jej předseda dané strany měl pro „okamžité“ použití k dispozici.)

Vázané kandidátky

Za dobu existence I. ČSR se vystřídalo celkem 18 vlád (včetně vlád úřednických), což je poměrně vysoký počet. Úřednický kabinet **Jana Černého**, který v září 1920 nahradil Tusarovu vládu, byl vystřídán v září roku následujícího kabinetem v čele s Edvardem Benešem. Na základě konsensu dojednanému v již zmiňované Pětce došlo v říjnu 1922 ke jmenování vlády tzv. **všenárodní koalice** v čele s **Antonínem Švehlou**, na níž se podílely všechny parlamentní politické subjekty vyjma stran německých, maďarských, KSČ a slovenských l'ud'áků - tyto subjekty tvořily parlamentní opozici. Vládě všenárodní koalice se podařilo překonat hospodářskou krizi, která zachvátila Evropu na počátku dvacátých let a minimalizovat její následky na ekonomiku mladého státu. Zásahu na tom měl především ministr financí Alois Rašín a jeho tzv. **deflační politika**, která utlumila inflaci a stala se základem pro hospodářský růst v druhé polovině dvacátých let. Na druhé straně však silná koruna odrazila na poklesu exportu československých firem a podniků. Dne 5. ledna 1923 byl na Aloise Rašína spáchán **atentát** (anarchista J. Šoupal) - Rašín umírá o 14 dní později, 18. ledna 1923. Jeho násilná smrt jako vládního činitele vyvolala reakci a 6. března 1923 byl vydán **zákon na ochranu republiky** (č. 50/1923 Sb. z a n.), který postihoval všechny formy extremismu (s modifikacemi platil až do roku 1945) ohrožujícího základy republiky.

Rašínova deflační politika

Vzestup radikalismu namířenému proti československé republice byl patrný především u dvou německých negativistických stran - **Německé národní strany** (Deutsche Nationalpartei - DNP, založena v roce 1919 v Olomouci v čele s Rudolfem Lodgmannem von Auen) a de facto nacistické **Německé nacionálně socialistické strany dělnické** (Deutsche nationalsozialistische Arbeiterpartei - DNSAP, konstituovala se na sjezdu 15. listopadu 1919 v severočeském Duchcově, v čele Rudolf Jung), která v mnoha ohledech (program, idea velkoněmectví apod.) fakticky představovala analogii k pozdější Hitlerově NSDAP v Německu (od roku 1920). Proti republice se rovněž začala vymezovat i Slovenská l'udová strana (v roce 1922 formulován v Žilině její autonomistický program pro Slovensko), v níž se výrazně angažovala skupina soustředěná kolem Vojtecha Tukey (mj. maďarského agenta).

Německý negativismus

Jednu z významných norem přijatých parlamentem ČSR v první polovině dvacátých let minulého století představoval tzv. **malý školský zákon** (226/1922 Sb. z. a n.) s platností pro celé území republiky a dotýkající se především obecných a měšťanských škol. Zaváděl povinnou osmiletou školní docházku a princip tzv. koedukovaných tříd, stanovoval maximální počet žáků v jedné třídě a uznával plnou rovnost učitelů a učitelek (mj. mezi povinné předměty zaváděl občanskou nauku, ruční práce a tělocvik pro dívky). Školský systém v ČSR let 1918-1938 patřil k nejpropracovanějším v Evropě (jeho základy byly položeny již v předchozím století), byly respektovány školy menšinové (zejména německé), počet všech typů škol se zvyšoval a zcela vymizelo placení školného.

Reformy školství

V oblasti sociálního zákonodárství došlo ke schválení tzv. **gentského systému** podpor v nezaměstnanosti, jež vstoupil v platnost 1. dubna 1925. Vyplácení podpory v nezaměstnanosti bylo vázáno na členství v odborech, které podporu také vyplácely (část přispíval stát). Již v prvních měsících po vzniku Československa byla národním shromážděním přijata **osmihodinová pracovní doba** a **systém sociálního zákonodárství** (sociální a zdravotní - resp. nemocenské pojištění, mezi hlavní

Sociální zákonodárství

iniciátory patřil ministr Lev Winter). V dané době představovaly zmíněné kroky na poli sociální legislativy významný posun a stavěly ČSR po bok vyspělým zemím Evropy (Francie, Velká Británie).

Z ekonomického hlediska řadíme ČSR let 1918-1938 mezi průmyslově-agrární státy. Existoval však **rozdíl** mezi průmyslovými **českými zeměmi** s relativně vyspělým zemědělstvím (obilnářství, cukrovarnictví) na straně jedné a převážně agrárním **Slovenskem** s nízkou produktivitou zemědělské výroby (pastevectví) na straně druhé. Ještě horší situace panovala na **Podkarpatské Rusi**, kde všeobecné hospodářské zaostávání za zbytkem země bylo nejzřetelnější (neexistovala zde téměř průmyslová výroba). Československé vlády se ihned po vzniku státu snažily tyto rozdíly zmenšovat a do méně rozvinutých oblastí státu směřovaly **investice na podporu průmyslové a zemědělské výroby**. V souladu s těmito opatřeními odcházela na Slovensko a Podkarpatskou Rus z českých zemí inteligence (především učitelé) a úřednictvo, aby zde mj. položili základ pro širší etablování těchto vrstev z řad Slováků a Rusínů. Jednalo se o dlouhodobou koncepci, jejíž první výsledky začínaly být zřetelné až ke konci existence první ČSR.

Československé hospodářství

Stejnou situaci jako v průmyslu a zemědělství můžeme sledovat ve vztahu k **dopravní infrastruktuře**. České země se vyznačovaly vysoce rozvinutou sítí železnic a silnic, která zde byla systematicky budována od poloviny 19. století, kdežto Slovensko a ještě citelněji Podkarpatská Rus podobnou infrastrukturu postrádaly. Opět zde proto v tomto ohledu byly centrální vládou směřovány nemalé investice (např. navýšení kapacity na železniční trati přes Vlárský průsmyk, vybudování dvojkolejné trati Břeclav - Bratislava, výstavba železnice Banovce Užhorod, ad.).

Změny v dopravě

V prvním poválečném desetiletí procházelo Československo - vyjma krize let 1921-1923 (postihla hlavně bankovní sektor) - obdobím hospodářské **konjunktury**. Podílely se na ní zejména české země, kde průmyslová výroba přesáhla již v roce 1925 předválečnou úroveň z roku 1913. K hlavním průmyslovým odvětvím patřilo **strojírenství** (Škoda Plzeň, ČKD Praha, ad.), hutnictví (Vítkovické železářny, Poldi Kladno), potravinářství, textilní a oděvní průmysl (Baťa Zlín), jehož podstatná část byla soustředěna v německém pohraničí. Synonymem úspěšného růstu československé ekonomiky se staly např. **Baťovy obuvnické závody ve Zlíně**, kde se uplatnil princip tzv. racionalizované výroby (mj. systém samosprávných dílen odpovídajících za hospodaření), pracovníci Baťových závodů požívali mnoha zaměstnaneckých výhod (Baťovy domky, zaměstnanecké příspěvky, budování infrastruktury pro volný čas zaměstnanců, apod.). Produkce zlínské firmy zároveň představovala nemalou část celkového československého exportu a své filiálky zakládala doslova po celém světě (Indie, jižní Amerika, aj.). Významným exportním artiklem československé ekonomiky let 1919-1938 byl cukr. **Cukrovarnictví** tak vedle samotné průmyslové výroby zaujímal významnou roli a stalo se - spolu s obilnářskou produkcí - rovněž častým předmětem sporů uvnitř československých vlád 20. let, když agrární strana prosadila na import těchto pro ČSR důležitých zemědělských komodit ochranná cla (viz níže). Významnou pozici v rámci československé ekonomiky zaujímal tzv. **skupina Živnobanky** soustředěná kolem jejího ředitele Jaroslava Preisse, který měl blízko ke skupině Hradu a podporoval její politiku. Živnostenská banka patřila mezi nejstarší v českých zemích a o rozvoj a podporu československé ekonomiky se mj. zasazovala tím, že poskytovala úvěry velkým průmyslovým komplexům (mj. podpora jejich fúzí), kde posléze získala většinový podíl (v roce 1929 kontrolovala 66 průmyslových podniků, mezi jinými např. ČKD, její vliv přesahoval hranice ČSR).

Struktura československého průmyslu

Světová hospodářská krize, iniciovaná pádem nadhodnocených akcií na newyorské burze (tzv. černý čtvrtek 24. října a černý pátek 25. října) koncem října 1929, se československé ekonomiky zpočátku nijak vážněji nedotkla. Její následky se zde v plné míře projeví až na počátku 30. let minulého století (viz níže).

V parlamentních volbách v listopadu 1925 zvítězila republikánská (agrární) strana, zcela pak propadly socialistické strany (sociální demokracie, národněsocialistická strana). Předseda republikánské strany Antonín Švehla se proto - po neúspěšném pokusu o obnovení předcházející všennárodní koalice a krátké vládě úřednického kabinetu Jana Černého - snažil vytvořit koalici bez účasti levice. Navíc se v zájmu větší podpory a stability budoucí vlády v parlamentu rozhodl oslovit i německé aktivistické strany

Posílení pravicových stran v polovině 20. let 20. století

a slovenskou ľudovou stranu. Téměř rok po volbách tak byla 12. října 1926 jmenována třetí vláda Antonína Švehly - vznikla **kolice občanských stran** (známá také jako panská resp. kongruová koalice). Ve vládě zasedli zástupci strany republikánské, lidové, živnostenské a mimo nich také ministři dvou **německých stran** (Bund der Landwirte - Franz Spina a Deutsche christlich-soziale Volkspartei - Robert Mayr-Harting) - stalo se tak poprvé od založení Československa, kdy se na vládě podíleli zástupci německé menšiny. Do vlády občanské koalice posléze vstoupila (leden 1927) i **Hlinkova slovenská ľudová strana** (ministři Jozef Tiso a Marko Gážik). Levice zůstala v letech 1926-1929 v opozici - šlo o první a zároveň poslední vládu I. ČSR, v níž neměly socialistické strany zastoupení.

Ještě před konstituováním občanské koalice došlo v červnu 1926 po velmi bouřlivé debatě v parlamentu k prosazení **pevných agrárních cel** na dovoz obilí, mouky, brambor, rýže, luštěnin a sádky. Stalo se tak díky podpoře poslanců republikánské a lidové strany a proti vůli poslanců levicových. Toto opatření znamenalo významné posílení zemědělské ochranné politiky Československa a do značné míry také poškozovalo československý export, což vyvolávalo negativní reakce ze strany významných průmyslových podniků (mj. se dotýkalo i sklářské a textilní produkce v německém pohraničí). Následně (25. června 1926) parlament schválil - opět hlasy republikánských a lidoveckých poslanců - **zákon o platech duchovních** (kněží) církvi a náboženských společností (tzv. **kongruí**, proto také označován jako zákon kongruový). Stalo se tak především v důsledku tlaku představitelů lidové strany (Jana Šrámka), přičemž schválený zákon odporoval tezi o odluce církve od státu (vzbudil značnou nevoli u levicových stran).

Agrární cla a kongruový zákon

V roce **1927** proběhla **volba prezidenta republiky**. Proti **T. G. Masarykovi** se postavil jediný kandidát **Václav Šturc** z KSČ. Stávající prezident získal na schůzi obou komor parlamentu zřetelnou převahu 274 hlasů (mj. díky podpoře A. Švehly, který kandidaturu na tuto funkci odmítl), V. Šturc obdržel 54 hlasů (60 hlasovacích lístků bylo prázdných - šlo převážně o hlasy německých negativistických stran).

Prezidentská volba v roce 1927

Ve stejném roce byla zákonem o organizaci politické správy (č. 125/1927 Sb. z. a n. ze 14. července 1927) dokončena **správní reforma** zamýšlená již počátkem 20. let. Dlouho avizované župní zřízení, které od roku 1923 fungovalo pouze na Slovensku (v Československu tak mezi léty 1923-1928 vedle sebe fakticky existovaly dva typy správního uspořádání), nahradilo **zemské uspořádání: země Česká - Praha, Moravskoslezská - Brno, Slovenská - Bratislava a Podkarpatoruská - Užhorod**. Na nižší úrovni fungovaly okresní správy (okresy) v čele s okresními hejtmany. Jednotlivé země měly svá **zemská zastupitelstva** (Česká 120 zastupitelů, Moravskoslezská 60 zastupitelů, Slovenská 54 zastupitelů a Podkarpatoruská 18 zastupitelů) a vedl je **zemský prezident**. Správní reforma vstoupila v platnost od 1. ledna 1928, její faktická realizace však začala až 1. července na Slovensku a Podkarpatské Rusi a 1. prosince 1928 v českých zemích (první volby do zemských zastupitelstev proběhly 2. prosince 1928). Nové správní rozdělení zcela neuspokojovalo Slovensko (zejména pak HSLS), které začalo požadovat větší míru autonomie.

Správní reforma ČSR

Na Nový rok 1928 zveřejnil tiskový orgán HSLS **Slovák** článek poslance **Vojtecha Tuky** nazvaný *V desiatom roku Martinskej deklarácie* (uváděný také pod názvem *Vacuum iuris*), v němž autor tvrdil, že Martinská deklarace z 30. října 1918 obsahovala skrytý dodatek, podle něhož po deseti letech - tj. v roce 1928 - pozbude platnost československá ústava a zákony (nastane tzv. **vacuum iuris**) a Slováci budou moci „svobodně“ rozhodnout o svém dalším osudu. Článek vzbudil na politické scéně bouřlivou reakci, Vojtech Tuka byl označen za maďarského agenta, zbaven poslanecké imunity, posléze zatčen a v roce 1929 odsouzen za **vlastizrady** na 15 let vězení. Na protest proti tomuto postupu vůči svému poslanci vystoupili ministři HSLS dne 8. října 1929 z vlády (až do konce existence ČSR žádný člen HSLS ve vládě již nezasedl).

Tukova aféra

V únoru 1929 jmenoval prezident vládu vedenou agráříkem **Františkem Udržalem**. Stalo se tak v důsledku komplikovaného zdravotního stavu Antonína Švehly, který nebyl dlouhodobě schopen vykonávat funkci předsedy vlády (zastupoval jej lidovec Jan Šrámek). Sám tuto změnu na postu premiéra inicioval a doporučil právě Františka Udržala. Antonín Švehla patřil mezi nejvýznamnější

Ústup A. Švehly z politického života

a nejschopnější politiky I. ČSR, byl mistrem kompromisu, vyznačoval se přirozenou autoritou, získal si respekt napříč politickým spektrem, a to i přesto, že postrádal akademické vzdělání - pocházel ze selské rodiny v Hostivaři. Nový předseda vlády se musel po krátké době potýkat s vládní krizí, která byla odrazem voleb do zemských zastupitelstev, v nichž silné postavení získala lidová strana. Navíc došlo k rezignaci dvou ministrů HSLŠ (viz výše).

Koncem října **1929** se konaly **parlamentní volby**, v nichž republikánská strana obhájila svou pozici z roku 1925 (zisk 15 % hlasů), následovaná sociální demokracií (13 %) a národně-socialistickou stranou (10,4 %). Oproti roku 1925 oslabil KSC (10,2 %) a také německé vládní aktivistické strany. U KSC pokles preferencí vyvolala její bolševizace (provázená poklesem věrohodnosti strany), když se na jaro roku 1929 dostali do jejího vedení Klement Gottwald se svými přívrženci (tzv. Karlínští kluci), kteří se vyznačovali bezmeznou poslušností k direktivám Komunistické internacionály v Moskvě. KSC začala aplikovat politiku striktně zaměřenou na třídní boj a likvidaci parlamentního systému. Na základě výsledků voleb nebylo možné sestavit funkční vládu bez účasti **socialistických stran**. Dne 7. prosince 1929 nastoupila vláda vedená **Františkem Udržalem**, v níž zasedli ministři osmi stran (ke stávajícím stranám zastoupeným v tzv. panské koalici přibily česká a německá sociální demokracie, národně-socialistická strana a národní demokracie), a která byla označována za vládu **široké koalice**.

Vytvoření vlády široké koalice

Do druhého desetiletí své existence vstupovalo Československo jako **stabilní stát** s fungující parlamentní demokracií, s vyspělým hospodářstvím (jak ve sféře průmyslové, tak zemědělské) a na středoevropské poměry s relativně vysokou životní úrovní obyvatel, a to i přes to, že bylo nutné překonávat rozdíly mezi českými zeměmi na straně jedné a Slovenskem a Podkarpatskou Rusí na straně druhé. Světová hospodářská krize, která propukla koncem roku 1929, v této době nebyla téměř vůbec pocítována, avšak bylo zřejmé, že tento stav nemohl mít dlouhého trvání.

1.2.2 Zahraniční politika ČSR a její postavení na mezinárodní scéně

Po konci I. světové války stanulo Československo - ač jeden z nástupnických států poraženého Rakousko-Uherska - na straně vítězných mocností Dohody. Důležitým aspektem pro vnímání ČSR jako „vítězného“ státu představovala skutečnost, že se **československé vojenské jednotky (legie)** v průběhu války účastnily bojů jak na západní, tak na východní ruské frontě, a že si při bojovém nasazení dokázaly vydobýt nemalé renomé a respekt. Ve versailleském mírovém systému získala ČSR garance celistvosti svého území - celková rozloha nového státu činila 140 446 km².

1. světová válka a Československ

V důsledku uvedených skutečností orientovala ČSR od počátku existence svou zahraniční politiku na západní mocnosti, především pak na **Francii**, která byla vedle **Velké Británie** vnímána jako nejdůležitější garant **versailleského systému**. V čele ministerstva zahraničí stanul jeden z architektů poválečného uspořádání střední Evropy a ČSR, nejbližší Masarykův spolupracovník a uznávaný diplomat **Edvard Beneš** (resort zahraničí vedl nepřetržitě až do roku 1935). ČSR se záhy po svém vzniku potýkala s mnoha problémy ohrožující její územní integritu (Slovensko, německé pohraničí, ad., viz kap. 1.1.1), které musely mnohdy být řešeny s pomocí spojenců - na **Slovensku** vojenské mise Francie a Itálie, v případě **Těšínska** arbitrážní řízení o rozdělení území mezi ČSR a Polsko. V reakci na politiku maďarských vlád, které ne zcela akceptovaly nové postavení Maďarska po roce 1918, inicioval Edvard Beneš vznik tzv. obranné smlouvy, k jejímuž podpisu došlo 14. srpna 1920 v Bělehradě. Signatáři smlouvy se staly ČSR a Jugoslávie (Království Srbů, Chorvatů a Slovinců).

Postavení ČSR v poválečné Evropě

Důležitým krokem souvisejícím se zahraniční hospodářskou politikou byla tzv. **nostrifikace akcií** schválená parlamentem koncem roku 1919. Podle této normy musely mít zahraniční společnosti působící v rámci ČSR své hlavní sídlo na jejím území, čímž se do značné míry podařilo eliminovat úniky kapitálu a výnosů (zisky, zdanění). Nostrifikace se dotýkala především společností majících své sídlo v Rakousku, Maďarsku a Německu.

Československo se stalo zakládajícím členem **Společnosti národů** se sídlem v Ženevě, jejíž inaugurační shromáždění proběhlo v lednu 1920 - jedním z místopředsedů společnosti se stal Edvard

Beneš (v roce 1935 předseda). V souladu se svou zahraničně-politickou orientací zde ČSR kladla důraz na politiku směřující k prosazování bezpečnostního systému v rámci střední Evropy, který by eliminoval případné požadavky ze strany Německa, Rakouska a Maďarska. Přesto se ČSR snažila ve vztahu ke zmíněným státům o korektní zahraniční politiku - s Německem i Rakouskem uzavřela v letech 1920 a 1921 dvoustranné politické a hospodářské smlouvy, v nichž se smluvní strany zavazovaly ke vzájemnému respektování hranic a státní svrchovanosti. Podobná dohoda byla ratifikována v listopadu 1921 s Polskem a v červnu 1922 se SSSR - v tomto případě měla prozatímní charakter a týkala se převážně hospodářské spolupráce.

V březnu 1921 došlo k pokusu posledního rakousko-uherského císaře **Karla I.** o návrat na uherský trůn, což by fakticky znamenalo restauraci Habsburků v uherské části bývalé monarchie. Akce skončila neúspěchem, avšak o půl roku později - v září 1921 - ji Karel I. opět zopakoval, tentokrát za širší podpory monarchistických důstojníků a části armády. Postup Karla I. vyvolal protesty dohodových mocností a částečnou mobilizaci československé armády. I tento pokus o návrat skončil fiaskem, v listopadu zbavil maďarský parlament Karla I. oficiálně uherského trůnu, ten byl následně internován, přepraven na ostrov Madeiru, kde v roce 1922 umírá na zápal plic. V důsledku zmíněných událostí byla v srpnu 1922 rozšířena původní československo-jugoslávská obranná smlouva, k níž se připojilo Rumunsko - konstitovala se tzv. **Malá dohoda**, aliance tří nástupnických států garantujících si vzájemně územní celistvost a pomoc v případě konfliktu s třetí stranou. Malá dohoda (iniciovaná do značné míry Edvardem Benešem) představovala jeden ze základních kamenů československé zahraniční politiky do roku 1938. Dalším významnou iniciativou Edvarda Beneše - navazující na ustavení Malé dohody - se stal podpis **československo-francouzské spojenecké smlouvy** 25. ledna 1924, v níž byly zakotveny garance nezávislosti ČSR, nedotknutelnosti jejího území a pomoc v případě útoku ze strany Německa a Maďarska (podobné smlouvy uzavřela Francie s Jugoslávií a Rumunskem). Zmíněnou spojeneckou smlouvou byla dovršena orientace ČSR na Francii jako jednoho z hlavních garantů uspořádání ve střední Evropě po roce 1918.

V říjnu 1925 proběhla za účasti československé delegace vedené Edvardem Benešem mezinárodní konference ve švýcarském **Locarnu**. Jejím účelem bylo překonání doznívajících antagonismů z dob války a „normalizace“ postavení Německa ve vztahu k vítězným státům Dohody. Francie podepsala s Německem smlouvu o garanci a nedotknutelnosti západních hranic (týkala se rovněž Belgie), avšak stejná garance nebyla ze strany Německa dána Československu a Polsku, což v konečném důsledku znamenalo jisté oslabení pozice těchto dvou zemí na mezinárodní scéně. Československo, které se stalo jedním ze signatářů locarnské dohody, muselo akceptovat obnovu velmocenského postavení Německa a jeho začlenění do Společnosti národů. Nutno zároveň podotknout, že Německo bylo v této době stabilní (jak politicky, tak hospodářsky) zemí s parlamentní demokracií (tzv. Výmarská republika) a nehodlalo ve vztahu ke svým sousedům vznášet jakékoli ultimativní požadavky.

V roce 1925 došlo k prudkému zhoršení vztahů s **Vatikánem**. Dne 6. července 1925, v den 510. výročí upálení Jana Husa, proběhly Husovy oslavy za účasti prezidenta Masaryka a vlády a tento den byl zároveň prohlášen za státní svátek (mj. za odporu lidové strany). V zápětí a na protest proti těmto událostem opustil papežský vyslanec (nuncius) Francesco Marmaggi Prahu (tzv. **Marmaggiho aféra**), což se rovnalo přerušení diplomatických styků s Vatikánem. Tento stav trval téměř tři roky, když teprve v únoru 1928 vstoupil v platnost tzv. **modus vivendi** (připraven 17. prosince 1927), na jehož základě byly diplomatické styky mezi ČSR a Vatikánem obnoveny. Dohoda rovněž obsahovala doložku, v níž se uvádělo, že žádná část ČSR nebude podřízena ordináři se sídlem mimo území státu a naopak žádná diecéze se sídlem na území ČSR nebude zasahovat na území cizího státu. Tímto došlo k úpravě hranic diecézí a arcidiecézí, které se staly identické s hranicemi ČSR (např. Slovensko tak bylo vyňato z působnosti církevní správy na území Maďarska).

Na mezinárodní scéně se ČSR po celé období 20. let minulého století zasazovala o politiku konsensu, politiku eliminující možnost ozbrojených konfliktů jako prostředku pro řešení sporných bodů mezi jednotlivými státy. Výrazem těchto snah byly četné podpisy dvoustranných úmluv a aktivní zapojení

Československa do systému mezinárodní kooperace na bázi Společnosti národů. I proto ČSR patřila mezi 15 zemí, které v srpnu 1928 signovaly **Briand-Kelloggův pakt** (nazvaný podle ministrů zahraničí Francie a USA) zavazující smluvní strany k tomu, že se zříkají války jako prostředku pro řešení vzájemných neshod. Následující vývoj na poli mezinárodních vztahů však zřetelně prokázal nízkou či spíše nulovou účinnost podobných dohod, jejichž zásad se v mnoha případech nehodlaly držet ani signatářské země.

1.3 Hospodářská krize a politický vývoj let 1930-1938

1.3.1 Hospodářská krize v Československu - průběh a důsledky

Příznaky světové hospodářské krize, která propukla na **podzim 1929** v USA (příčiny tkvěly v překotném růstu výroby bez adekvátní poptávky a předimenzovanosti finančních trhů - nadhodnocení akcií - což následně vyvolalo kolaps akciového trhu, tzv. **černý pátek na newyorské burze 25. října 1929**) a záhy se přelila do Evropy, začaly být v Československu pociťovány v roce 1930. Československá ekonomika měla výrazně **exportní charakter**, což průběh krize ještě více umocňovalo. Nejprve začala být pociťována v **zemědělství**, orientovaném především na vývoz cukru a obilních produktů. Dotkla se také drobných rolníků, kteří měli problémy s odbytem svých produktů (zadluženost, následné exekuce majetku) - zvláště citelné to bylo ve východních částech země (Slovensko, Podkarpatská Rus), kde v zemědělství pracovala velká část obyvatel (jako stimul pro další ekonomický rozvoj Slovenska byl založen Národohospodářský ústav pro Slovensko). Krize se v zápětí přelila do **průmyslu**. Vyvolala pokles výroby spojený s poklesem mezd a následným propouštěním či dokonce uzavíráním celých továren. Týkalo se to především **spotřebního průmyslu** - sklářské a textilní výroby - soustředěného v pohraničních oblastech českých zemí se silnou německou menšinou. Následovalo výrazné **omezování výroby** a propouštění v těžkém průmyslu (hutnictví, těžba nerostných surovin, strojírenství). Celkově průmyslová výroba poklesla o 40 % (rok 1933), zahraniční obchod ČSR dokonce o 71 %. **Nezaměstnanost** začala prudce vzrůstat, v době vrcholu krize v letech 1932-1933 činila více než 1 milión nezaměstnaných. Vláda vedená Františkem Udržalem se snažila nastalou situaci řešit formou státních podpor (subvencí) průmyslu a zemědělství spolu s organizací podpůrných sociálních akcí směřovaných zejména na odborově neorganizované dělníky (stravovací akce, ošatné, veřejně prospěšné práce). Vyplácení podpory v nezaměstnanosti a sociálních podpor bylo totiž striktně vázáno na členství v odborech (tzv. gentský systém, viz výše, kap.), v nichž však značná část zaměstnanců nebyla organizována. Stále více se **zhoršující sociální situace** nezaměstnaných vedla k protestním akcím a jejich radikalizaci, která byla vystupňována násilným potlačováním demonstrací. K těm největším a nejznámějším patřila demonstrace v **Duchcově** (duchcovský viadukt) v únoru 1931, výsledkem byli 4 mrtví, demonstrace nezaměstnaných v Dolní Lipové u Frývaldova (dnes Jeseník) v listopadu téhož roku, která si vyžádala 8 mrtvých či demonstrace v Radotíně u Prahy zorganizovaná v dubnu 1930 z iniciativy KSČ. Odpovědnost za násilí vůči demonstrantům padala na ministerstvo vnitra v čele s Jurajem Slávikem, mnoho vládních představitelů (včetně prezidenta T. G. Masaryka) vyjádřilo s podobným postupem vůči nezaměstnaným nespokojenost. V březnu a dubnu 1932 proběhla na **Mostecku hornická stávka**, které zúčastnilo 25 000 horníků, a která se rozšířila na Kladensko a Ostravsko (šlo o největší stávku v době hospodářské krize), v listopadu 1932 propukla další rozsáhlá hornická stávka, tentokrát v rosicko-oslavanském revíru - trvala do února 1933. Hlavním požadavkem stávkujících horníků bylo zastavit propouštění a snižování mezd.

Krize velmi silně postihla také **drobné řemeslníky** a **živnostníky**, kteří nenacházeli pro své služby odbytu, rostla jejich zadluženost, což pro většinu z nich mělo fatální následky - mnoho živností zcela zaniklo a již nebylo obnoveno (fakticky tak byla likvidována značná část střední vrstvy obyvatelstva). Tato skutečnost ještě více prohlubovala celkový **propad československé ekonomiky**. Krize se nevyhnula ani inteligenci (úředníci, učitelé ad.). Stavby této kategorie zaměstnanců byly redukovány

Dopady krize
na
Československ
o

resp. - v lepším případě - jim byly snižovány mzdy či byli předčasně penzionováni. V konečném důsledku došlo k prudkému **rozevírání sociálních nůžek** - prohlubovala se pauperizace většiny obyvatelstva ve vztahu k úzké elitě reprezentované finančně-podnikatelskými kruhy, i když ani těm se pochopitelně krize zcela nevyhnula (krachy bank resp. jejich zestátňování, zavírání továren ad.).

Hospodářská krize začala v Československu postupně **odeznívat** v polovině 30. let 20. století (oživení výroby, pokles míry nezaměstnanosti, růst HDP), avšak až do konce existence I. ČSR nedosáhla hospodářská produkce úrovně před jejím vypuknutím. Obecně lze konstatovat, že hospodářská deprese poznamenala další vývoj a směřování I. ČSR nejen v rovině ekonomické, ale především v rovině politické - mnohé aspekty související s vývojem na mezinárodní (evropské) scéně bohužel mladý stát již nemohl výrazněji ovlivnit.

Postupné
odeznívání
krize

1.3.2 Politický vývoj Československa let 1929-1938

Vláda tzv. široké koalice pod vedením Františka Udržala se musela potýkat s prohlubující se hospodářskou krizí, která Československo nejcitelněji zasáhla od roku 1931 (viz předchozí kap.). Přirozenou reakcí na propad ekonomiky a zhoršující se životní úroveň obyvatelstva (alarmující růst nezaměstnanosti, pauperizace středních vrstev, ztráta sociálních jistot a perspektivy ad.) byla vzrůstající **podpora extremistických politických subjektů**. Na levé části politického spektra to byla **KSČ**, kde po nástupu **Klementa Gottwalda** do čela (rok 1929) nastal proces zřetelné bolševizace a radikalizace - hlavním programovým východiskem strany se stal nesmiřitelný třídní boj. Větší nebezpečí pro stát však představoval vzestup fašistických skupin. Stalo se tak zejména po jmenování **Adolfa Hitlera** německým kancléřem 30. ledna 1933. K nejvýznamnějším fašistickým subjektům patřila **Národní obec fašistická (NOF)**, založená v roce 1926, v jejímž čele stanul bývalý legionář (účastník bitvy u Zborova) **Radola Gajda**. NOF se inspirovala idejemi italského fašismu - požadovala silný národnostní stát založený na korporativním principu. V lednu 1933 se členové NOF za účasti Radoly Gajdy neúspěšně pokusili o puč útokem na kasárna v **Brně-Židenicích**. Strana se ostře vymezovala jak proti T. G. Masarykovi, tak proti jeho nástupci Edvardu Benešovi (v roce 1935 jej při prezidentské volbě nevolila), v době mnichovské krize v září 1938 se však postavila na obranu ČSR. V roce 1930 vznikla další česká fašistická organizace **Vlajka**. V jejím vedení se od roku 1936 prosadil Jan Rys-Rozsévač (původní jméno Josef Rozsévač). Vlajka měla blízko k idejím německého národního socialismu, zřetelný byl především její antisemitismus a šovinismus. V době okupace se členové této organizace stali základem tzv. Českého národněsocialistického tábora a otevřeně kolaborovali s nacisty. Fašizující tendence se projevíly také v Národní lize **Jiřího Stříbrného** - bývalého člena Československé strany národně socialistické a několikanásobného ministra, který tento politický subjekt založil v druhé polovině 20. let minulého století a při volbách v roce 1929 vytvořil spolu s NOF koalici - tzv. Ligu proti vázaným kandidátkám. Dvě uskupení (NOF a Vlajka) se v roce 1934 spolu s dalšími sedmi subjekty sloučily do fašistické Národní fronty (NF), v jejímž čele stanul prof. František Mareš. Záhy nato došlo ke sloučení Marešovy NF se Stříbrného Národní ligou a Kramářovou Národní demokracií - vzniklo **Národní sjednocení**, které postavilo jednotnou kandidátku v parlamentních volbách roku 1935.

Nárůst
extremismu

K radikalizaci došlo i v rámci nejvýznamnějšího politického subjektu na Slovensku - **Hlinkové slovenské lidové strany (HSLŠ)**, která se již ve dvacátých letech opatrně vymezovala vůči koncepci čechoslovakismu a důsledně prosazovala širší slovenskou autonomii. Po odsouzení **Vojtecha Tuky** vystoupila v roce 1929 z vládní koalice (viz kap.) a stále více se přikláněla k politice negující existenci společného státu Čechů a Slováků v podobě, v jaké byl ustaven po roce 1918. V druhé polovině 30. let minulého století se otevřeně přihlásila k šovinistickým a fašistickým idejím, aplikovala politiku iredenty a po vzoru německé NSDAP převzala do svého programu heslo „*Jeden národ, jedna strana, jeden vodca*“. Až do své smrti v roce 1938 stál v čele strany její zakladatel a duchovní otec **Andrej Hlinka**, poté se jejího vedení ujal **Jozef Tiso**.

Radikalizace
HSLŠ

Největší nebezpečí pro stát však představoval vzrůstající radikalismus německých politických stran, který pochopitelně nacházel oporu v sousedním Německu, kde se od počátku roku 1933 stala dominantní silou Hitlerova NSDAP, která se netajila snahou o revizi versailleského systému. ČSR v tomto ohledu patřila mezi země, na kterou Hitler od počátku soustředil svou pozornost a jejíž existence představovala vážnou překážku v realizaci jeho budoucích plánů na rozšíření „přirozeného“ životního prostoru pro Němce. Hospodářská krize a problémy, které způsobila především v pohraničních oblastech osídlených převážně Němci, představovala v politice radikálních nacionálních (negativistických) německých stran - **DNSAP** a **DNP** - vítanou záminku k prosazování jejich dlouhodobých cílů - **likvidaci Československa**. Významnější roli v tandemu těchto dvou subjektů německého nacionalismu hrála DNSAP. V rámci této strany dokonce vznikla polovojenská diverzní organizace Volkssport, jejíž členové měli aktivně „ochraňovat“ členy strany před mocenskými strukturami ČSR. Činnost této organizace byla na počátku roku 1932 československými úřady zakázána. Soud následně prokázal její styky s říšskou NSDAP směřující k podkopávání československé státní moci. V této souvislosti byli k trestnímu stíhání vydáni představitelé DNSAP v čele s Rudolfem Jungem a Hansem Krebsem. Rudolf Jung ihned po nástupu Adolfa Hitlera k moci tuto událost ve svém vystoupení v československém parlamentu uvítal (1. února 1933), otevřeně se přihlásil k myšlenkám německého národního socialismu a zároveň odmítl jakoukoli loajalitu k ČSR.

Růst
německého
nacionalismu

V důsledku stupňující se hospodářské krize a s ní souvisejícího politického napětí podala vláda Františka Udržala 24. října 1932 demisi (svou roli sehrálo také napětí uvnitř agrární strany, kde proti Udržalovi ostře vystoupila pravicová skupina kolem Rudolfa Berana). Namísto ní byl jmenován kabinet v čele s agráříkem **Janem Malypetrem**, který zahájil politiku úsporných finančních opatření a také politiku namířenou proti vzrůstajícímu politickému radikalismu. Dne 9. června 1933 byl vládou přijat (po rozsáhlé diskusi) **zákon o mimořádné moci nařizovací** (tzv. zmocňovací zákon, č. 95/1933 Sb. a n.), na jehož základě se podstatně rozšířily pravomoci vlády na úkor parlamentu a umožňoval vláde bez ohledu na jeho usnesení vydávat nařízení s účinností zákonů (uplatnil se především v ekonomické oblasti). V říjnu 1933 byl vydán **zákon o zastavování činnosti a rozpouštění politických stran**, primárně namířený proti německým extrémistickým stranám, avšak počítalo se i s jeho aplikací vůči radikalizující se KSČ a českým a slovenským radikálním subjektům (Vlajka, NOF ad.). Ještě před vydáním tohoto zákona došlo 4. října 1933 formou vládního nařízení k **zákazu činnosti DNSAP a DNP**. Představitelé DNSAP Rudolf Jung a Hans Krebs následně uprchli do Německa. Členové obou zakázaných politických subjektů však houfně vstupovali do nově ustavené **Sudetendeutsche Heimatsfront - SH** (Sudetoněmecká vlastenecká fronta, zřízena 2. října 1933). Šlo o německé nacionalistické hnutí iniciované představiteli tzv. turnerů (členů německých tělocvičných spolků), z nichž se záhy dostalo do popředí jméno **Konrada Henleina** (původem knihkupec z Karlových Varů). Sudetendeutsche Heimatsfront - aby jí nepostihl stejný osud jako dvě německé nacionalistické strany DNP a DNSAP - zůstala na pozici sjednocujícího „nepolitického“ nadstranického hnutí a vůči ČSR zaujala navenek loajální postoj. Na druhé straně její představitelé v čele s Konradem Henleinem skrytě udržovali čilé kontakty s Hitlerovým Německem (a NSDAP) a jejich činnost byla v tomto ohledu směřována k postupnému rozbití Československa. Mezi Němci v pohraničí českých zemí získávala SH stále více příznivců (tíživější důsledky hospodářské krize v této oblasti dané převažujícím spotřebním průmyslem, prudký nárůst nezaměstnanosti, mnohdy liknavé řešení těchto problémů ze strany československých úřadů, které se v boji s krizí soustředily především na české vnitrozemí) a zatlačovala do pozadí tradiční aktivistické německé strany (sociální a křesťanské demokraty, svaz zemědělců).

Zásahy proti
extremistickým
silám

Počátkem roku 1934 (únor) proběhla další reorganizace vlády, kterou na protest proti devalvaci československé měny opustila národní demokracie, předsedou nadále zůstal Jan Malypetr. V květnu téhož roku vypršel sedmiletý mandát prezidentu T. G. Masarykovi. Jediným Masarykovým protikandidátem se stal představitel tehdy již plně bolševizované a Moskvě podřízené KSČ Klement Gottwald. KSČ v souladu s postupující radikalizací vystoupila s heslem „*Ne Masaryk, ale Lenin!*“ a v průběhu prezidentské kampaně a volby vyvolala excesy, v jejichž důsledku Klement Gottwald

Prezidentská
volba v roce
1934

a další tři funkcionáři (Václav Kopecký, Josef Štětka a Josef Krosnář) - aby se vyhnuli trestnímu stíhání - unikli do SSSR.

Rok 1935 představoval v politickém vývoji ČSR jistý zlom. V květnu proběhly **parlamentní volby**. Těsně před jejich konáním došlo 30. dubna 1935 k transformaci Henleinovy Sudetendeutsche Heimatsfront na regulérní politickou stranu pod názvem **Sudetendeutsche Partei (SdP)**. Jak bylo zmíněno výše, Henleinovo hnutí záhy po svém vzniku získalo v pohraničí českých zemí dominantní postavení, především na úkor aktivistických německých stran. Tuto roli pochopitelně převzala SdP, která se stala v důsledku takové podpory mezi 3 milióny sudetskými Němci vítězem voleb se ziskem 15,2 % mandátů. V závěsu za ní zůstala se 14,3 % republikánská (agrární) strana, která díky volební matematice získala o jeden mandát navíc - 45 poslanců oproti 44 poslancům SdP. Jako třetí se umístila sociální demokracie (12,6 %), následovaná KSČ (10 %), národními socialisty (9 %) a lidovci (7 %). V rámci Slovenska si udržela své postavení HSLS sdružená s podobně orientovanými slovenskými politickými subjekty v tzv. autonomistickém bloku. Na základě výsledků voleb byla sestavena vláda tzv. široké koalice vedená staronovým ministerským předsedou Janem Malypetrem, kterého v listopadu 1935 na tomto postu vystřídal **Milan Hodža**, reprezentující pravé křídlo agrární strany, původem Slovák.

Parlamentní volby v roce 1935

Sudetoněmecká strana, ač nebyla součástí vládní koalice, začala - mj. prostřednictvím stále četnějších „instrukcí“ z Říše, s níž byli její nejvyšší funkcionáři (Konrad Henlein, Karl Hermann Frank) v živém kontaktu - výrazně ovlivňovat dění ve státě. Strana původně deklarovaná jako loajální k republice se posunula do pozice mluvčího za právo na autonomii a posléze i sebeurčení sudetských Němců. Tento postoj SdP dále umocnil snahu ČSR zajistit si do budoucna svou existenci a obranyschopnost. Od poloviny 30. let 20. století začaly ve zvýšené intenzitě probíhat práce na **pohraničním opevňovacím systému** (mj. se jednalo o významnou státní zakázku a investici), obdobě tzv. Maginotovy linie ve Francii, který měl eliminovat vojenské ohrožení ČSR ze strany Německa. Definitivní ukončení prací na opevnění bylo v optimistických odhadech plánováno na první polovinu čtyřicátých let - hranice s Německem byla svými 1500 km nejdelsí, po anšlusu Rakouska se prodloužila o dalších více než 500 km na 2117 km.

Výstavba pohraničních opevnění

Za této situace ve svých 85 letech **14. prosince 1935 abdikoval** (ze zdravotních důvodů, svou abdikaci oznámil měsíc předem) prezident **T. G. Masaryk**. Za svého nástupce doporučil **Edvarda Beneše**, stávajícího ministra zahraniční, osobu, která měla významný podíl na vzniku ČSR a její zahraničně-politické orientaci směrem k západním demokraciím. Prezidentské volby proběhly 18. prosince 1935, proti Edvardu Benešovi se postavil jediný protikandidát nominovaný agrární stranou Bohumil Němec, Beneš však získal 340 hlasů poslanců a senátorů oproti 24 hlasům pro Bohumila Němce a 76 bílým (neplatným) hlasovacím lístkům - v tomto se jednalo zejména o poslance SdP. V zápětí proběhla drobná reorganizace Hodžovy vlády (ministerstva zahraničí a zemědělství), post ministra zahraničí obsadil **Kamil Krofta**. Do Hodžovy vlády posléze vstoupil také člen německé křesťansko-sociální strany Erwin Zajicek jako ministr bez portfeje. Němečtí křesťanští sociálové spolu s agrárníky a sociálními demokraty reprezentovali tzv. **новоaktivistické hnutí**, které deklarovalo loajalitu k ČSR, avšak zároveň požadovalo uspokojení požadavků německé menšiny, čímž se měl otupit hrot ostře nacionalistické a k iredentě směřující politiky SdP.

E. Beneš prezidentem republiky

V dubnu 1936 parlament přijal zákon na obranu státu směřující k dalšímu posílení obranyschopnosti ČSR. Za účelem větší ochrany státní hranice vznikla **Stráž obrany státu** (SOS, podléhala ministerstvu vnitra) složená z příslušníků četnictva, finanční stráže, armády a nemalý podíl v ní měli také dobrovolníci. Požadavky SdP se začaly stupňovat na sjezdu v Chebu (červen 1936), kde Konrad Henlein požadoval samosprávu a „kladný poměr k Německu“. Následující rok v únoru představil program tzv. národnostních katastrů, na jejichž základě měla být ČSR rozdělena na národnostní samosprávné celky. SdP se rovněž stále častěji začala zaštiťovat prohlášeními o národnostním útisku německé menšiny, které byly cíleny především ve vztahu k zahraničí. Měly vykreslit ČSR jako stát utlačující národnostní menšiny a dodat požadavkům SdP, které se dostávalo stále větší „morální“ i materiální podpory ze

strany hitlerovského Německa, širší opodstatnění. Rovněž začalo postupně docházet k násilným konfliktům (napadáním) vyvolaným členy SdP - např. v říjnu 1937 napadl poslanec K. H. Frank policejní asistenci v teplickém divadle. Tyto incidenty však paradoxně - i přes snahu a zdrženlivost československých úřadů - podporovaly tezi vykreslující ČSR jako zemi utlačující zdejší Němce.

V době stupňujícího se napětí zemřel dne 14. září 1937 „zakladatel“ ČSR a „prezident Osvoboditel“ T. G. Masaryk. Jeho smrt jakoby symbolizovala nastávající události. Počátkem listopadu téhož roku oznámil Adolf Hitler na poradě v říšském kancléřství, že ČSR bude první objekt německého útoku, v únoru 1938 pak v říšském sněmu vystoupil s projevem požadujícím ochranu práv Němců v ČSR a deklaroval odhodlání osvobodit tyto Němce žijící mimo hranice Německa. Ve dnech **12.-13. března 1938** proběhl **anšlus Rakouska**, který v ČSR vyvolal velké znepokojení. Koncem března 1938 došlo ke sloučení německých agrárních (BdL), křesťanských sociálů a živnostníků s SdP a ministři za tyto strany (Franz Spina a Erwin Zajicek) v zápětí podali demisi. Jako jediná na SdP nezávislá německá strana setrvávající na pozici aktivismu se tak udržela pouze sociální demokracie (v této roli vytrvala až do hořkého konce v září 1938). Předseda nejsilnější parlamentní agrární strany **Rudolf Beran** - reprezentant jejího pravého křídla - se začal otevřeně stavět za to, aby do vlády vstoupila SdP a HSLŠ - což však oba politické subjekty odmítly. SdP obdržela z Německa přímé instrukce (na základě porady Adolfa Hitlera s Konradem Henleinem a K. H. Frankem), aby československé vládě **kladla nepřijatelné požadavky** a tím ji stavěla před zahraničím do negativního světla. Na sjezdu v **Karlovéch Varech** 24. dubna 1938 vznesla SdP osm požadavků - tzv. **karlovarské požadavky** - týkající se mj. vytvoření plně samosprávného uzavřeného německého území v ČSR, národnostní rovnoprávnosti Němců a svobody přihlásit se k nacistické ideologii. Navíc z pohledu SdP šlo o **požadavky minimální**, což de facto naznačovalo, že v konečném důsledku jí půjde o **odtržení německého pohraničí od ČSR**. Československá vláda - mj. i na nátlak ze zahraničí (Francie, Velká Británie) - reagovala vypracováním **národnostního statutu** (samospráva Němci osídlených území), který SdP okamžitě odmítla. Dne 21. května 1938 proběhla jako odezva na soustředění německých vojsk u československých hranic (v dubnu byl německým generálním štábem schválen plán vojenského útoku na ČSR s krycím názvem *Fall Grün*) **částečná mobilizace československé armády** (svou roli sehrály také obavy z hrozících incidentů při obecních volbách). Hladký průběh mobilizace a její ohlas v zahraničí přechodně donutil Německo k zaujetí smířlivějšího postoje. Všeobecné odhodlání hájit ČSR proti eventuální vnější agresi rovněž demonstroval X. všesokolský slet, který proběhl na počátku června 1938 - na obranu republiky vystoupily všechny vládní politické strany, KSČ, Národní sjednocení a německá sociální demokracie. ČSR se rovněž stala útočištěm četných emigrantů z Německa a Rakouska (většinou židovského původu) uprchnuvších před nacistickou perzekucí (např. Heinrich Mann).

V červenci 1938 prezident Beneš odsouhlasil návrh anglické vlády na zprostředkovatelskou misi **lorda Waltera Runcimana**. Vláda Velké Británie a v souladu s ní i vláda Francie zaujali ve vztahu k Hitlerovým požadavkům (potažmo požadavkům SdP) vůči ČSR politiku tzv. **appeasementu** - tj. politiku usmířování, jejímž hlavním cílem bylo vyhnout se coby smluvní spojenci ČSR ozbrojenému konfliktu s Německem a naopak docílit s ním vzájemné dohody. Lord Runciman jednal plně v těchto intencích - střídavě se setkal s Konradem Henleinem, premiérem Milanem Hodžou a prezidentem Edvardem Benešem - od československé vlády pak žádal ve vztahu k SdP maximální ústupky. Navíc své požadavky na autonomii začala vznášet i HSLŠ a napětí začalo vzrůstat i ve československo-polských vztazích v souvislosti s přetrvávajícími polskými nároky na Těšínsku. Vláda ČSR a prezident Beneš ve snaze vyjít vstříc doporučením Waltera Runcimana a požadavkům SdP předložila na přelomu srpna a září 1938 dva po sobě jdoucí plány na řešení sudetoněmecké otázky (tzv. třetí a čtvrtý plán), **plně akceptující Heinlenovy plány na autonomii** (a fakticky plnící všechny karlovarské požadavky), které však SdP opět striktně odmítla jako nepřijatelné. Záminkou k odmítnutí tzv. čtvrtého plánu se stal členy SdP vyprovokovaný incident před budovou soudu v Moravské Ostravě (na dnešním Havlíčkově

Zhoršování
situace ČSR

Politika
appeasementu

nábřeží), kdy český policista udeřil poslance SdP. Situace mezi SdP a československými úřady se začala - což bylo i cílem SdP - vyhrocovat.

V reakci na projev Adolfa Hitlera v Norimberku se henleinovci ve dnech 12.-13. září 1938 pokusili v pohraničí provést **puč**, který byl československými ozbrojenými složkami **potlačen**. Následně bylo v pohraničí vyhlášeno stanné právo, přičemž představitelé SdP v čele s Konradem Henleinem a K. H. Frankem uprchli do Německa. Výnosem československé vlády byla **SdP ke dni 16. září 1938 rozpuštěna**.

1.3.3 Cesta k Mnichovské dohodě

Lord Walter Runciman po jednání s představiteli SdP, československé vlády a Edvardem Benešem opustil v polovině září Československo. V Londýně referoval o **korektní menšinové politice ČSR vůči Němcům** a jejich faktickou **odpovědnost** za vyvolané napětí, zároveň však konstatoval - vzhledem k sílícímu mezinárodnímu napětí a odhodlání Německa řešit sudetoněmecký problém vojenskými prostředky - potřebu konsenzu a odstoupení pohraničních území ČSR Německu. Dne 15. září 1938 se v **Berchtesgadenu** setkal britský ministerský předseda **Neville Chamberlain** s Adolfem Hitlerem, který mu otevřeně předestřel požadavek na **odstoupení pohraničí**. Situace ČSR se stávala kritickou. O čtyři dny později - 19. září 1938 - doporučily ČSR britská a francouzská vláda odstoupení pohraničních území s více jak 50 % Němců, které československá vláda v zápětí odmítla. Mezitím vznikl (v reakci na zákaz SdP a za pomoci německého Wehrmachtu) **Sudetendeutschen Freikorps**, teroristická organizace, jejímž cílem bylo provádět v pohraničí záškodnické akce a ze zálohy útočit na československé ozbrojené složky (armádu, jednotky SOS, četnictvo a policii). Velvyslanci Velké Británie a Francie (Newton a de Lacroix) ultimativně požádali Edvarda Beneše o splnění doporučení svých vlád z 19. září, v opačném případě hrozili vypovězením spojeneckých smluv, takže 22. září 1938 vláda britsko-francouzské ultimátum přijala. Rozhodnutí vyvolalo bouřlivou odezvu veřejnosti (demonstrace) ve většině českých měst. Vláda Milana Hodži proto podala týž den **demisi** a na její místo nastoupila „vojensko-úřednická“ **vláda generála Jana Syrového**.

Mezinárodní izolace ČSR

Dne 22. září 1938 rovněž proběhlo další setkání Adolfa Hitlera s Nevillem Chamberlainem - tentokrát v alpském **Bad Godesbergu**. Hitler znovu požadoval odstoupení pohraničních oblastí, navíc však vnesl další požadavek nad rámec toho, co byla Velká Británie a Francie ochotny akceptovat: **splnění územních nároků Polska a Maďarska**. Godesbergská jednání skončila bez výsledku, britská a francouzská strana „informovala“ ČSR diplomatickými kanály, že od této chvíle nebude klást zábrany k zajištění její územní celistvosti a svrchovanosti. Vláda gen. Syrového godesbergské požadavky odmítla a 23. září 1938 vyhlásila **všeobecnou mobilizaci**. Oficiální odmítavé stanovisko československé vlády ke godesbergským požadavkům předal velvyslanec Jan Masaryk britské vládě 25. září. Adolf Hitler v reakci na vývoj situace předložil britskému vyslanci v Berlíně ultimátum, v němž požadoval vyklizení československého pohraničí nejpozději do 28. září 1938 do 14.00 hod., v opačném případě se ČSR a Německo ocitnou ve válečném stavu. Britská vláda ustoupila nátlaku - vidina možného válečného konfliktu s Německem kvůli malé středoevropské zemi zde byla stále nepřijatelná, podobně tomu bylo ve Francii - a směřovala k dalšímu jednání. Na **29. září 1938** byla do **Mnichova** (z „podnětu“ italského „duceho“ Benitta Mussoliniho coby zprostředkovatele) svolána konference mocností, která měla rozhodnout o dalším osudu Československa - ovšem bez účasti jeho zástupců. **Německo** (Adolf Hitler), **Velká Británie** (Neville Chamberlain), **Francie** (Eduard Daladier) a **Itálie** (Benitto Mussolini) po půlnoci 30. září 1938 podepsaly **dohodu** akceptující všechny německé požadavky. Obsah **mnichovské dohody** byl ultimativně oznámen československému velvyslanci v Německu Vojtěchu Mastnému, který jej tlumočil pražské vládě a prezidentu republiky. ČSR musela od 1. do 10. října 1938 odstoupit všechna Německem požadovaná pohraniční území s tím, že ve vztahu k Polsku a Maďarsku bude určen další postup. **Prezident Edvard Beneš** a **vláda** po konzultacích

Vyvrcholení československé krize

30. září 1938 rozhodli, že podmínky mnichovského diktátu **přijmou**. Toto rozhodnutí znamenalo faktický konec existence ČSR.

Možnosti úspěšné obrany republiky byly **minimální**. ČSR by vedla osamocený (nepochybně hrdinný) boj proti mnohonásobné přesile - nepřítel by nejspíše utrpěl těžké ztráty při přechodu pohraničního opevnění, jehož systém však nebyl v roce 1938 zcela dokončen. Navíc zde existovala akutní hrozba útoku Polska a Maďarska (Těšínsko, jižní Slovensko a Podkarpatská Rus) a problém s postojem německé menšiny v pohraničí („partyzánská“ válka v týlu). Na druhé straně nelze popřít obrovské **odhodlání obyvatel** a hlavně **armády** republiku bránit za každou cenu - tj. i za cenu jejího zničení - a nepoddat a nevzdat se brutálnímu nátlaku. Otázka kapitulace a možné obrany ČSR v září 1938 tak v mnoha ohledech zůstává otevřená.

Možnosti
obranu ČSR

1.3.4 Zahraniční politika ČSR v letech 1929-1938

Zahraniční politiku ČSR na počátku 30. let minulého století značně poznamenala světová hospodářská krize. Došlo k prudkému poklesu exportu (zejména ve vztahu k malodohodovým zemím - Rumunsku a Jugoslávii), vyvstala hrozba celní unie mezi Německem a Rakouskem (ohrožující ekonomické zájmy ČSR), kterou československá diplomacie v roce 1931 zažehnala (k tomuto problému byla svolána i schůzka zástupců Malé dohody). Počátkem roku 1932 předložila Francie tzv. **Tardieuův plán** (ministr zahraničí) týkající se ekonomické spolupráce malodohodových zemí, Maďarska a Rakouska, které by eliminovalo dopady hospodářské krize ve středoevropském regionu. Proti realizaci plánu se však postavilo Německo a Itálie, jež v něm spatřovaly ohrožení svých mocensko-ekonomických zájmů.

Spolupráce
ČSR s
jednotlivými
státy

Ministr zahraničí **Edvard Beneš** se zejména po nástupu Adolfa Hitlera do úřadu říšského kancléře zasazoval o **užší kooperaci** mezi státy **Malé dohody**. V březnu 1933 byl přijat tzv. Organizační pakt Malé dohody, na jehož základě došlo k vytvoření Stálé rady, Hospodářské rady a Sekretariátu Malé dohody. Tyto kroky směřovaly k posílení pozice všech tří zúčastněných zemí ve vztahu k Německu a dalším evropským mocnostem.

Jednu ze zásadních otázek československé zahraniční politiky ve 30. letech minulého století (mimo vztahu k Německu a aktivitám ve Společnosti národů) představoval nevyřešený **vztah k SSSR**. Edvard Beneš v tomto ohledu jednal s francouzským ministrem zahraničí Louisem Barthouem v dubnu 1934. Francie spatřovala v SSSR protiváhu k možným expanzivním snahám Německa a směřovala k uzavření spojenecké smlouvy - tzv. Východní pakt. K této iniciativě se připojila také ČSR (v červnu 1934 uznala SSSR de iure a navázala s ním diplomatické styky), avšak k faktickému uzavření dohody pro odpor Velké Británie, Německa a Itálie nedošlo - nakonec byla v roce **1935** nahrazena dvoustrannými **spojeneckými dohodami** mezi **Francií a SSSR a ČSR a SSSR** (mj. jako reakce na připojení Sárska po plebiscitu k Německu, výsledkem francouzské iniciativy byl také vstup SSSR do Společnosti národů - 1934). Spojeneckou dohodu mezi ČSR a SSSR však neakceptovali malodohodoví spojenci - Jugoslávie a Rumunsko - rezervovaný postoj zaujala také Velká Británie sledující své zájmy v koloniích a na evropské půdě ve vztahu k Německu začíná postupně aplikovat politiku appeasementu (usmírování). Počátkem roku 1935 probíhala v Lublani jednání Stálé rady Malé dohody o možnosti vytvořit tzv. Dunajský pakt (návrh pocházel ze strany Francie a Itálie), v němž by se sdružily státy Malé dohody, Rakousko, významná role by v něm připadla také Itálii a Francii. Projekt však zůstal kvůli rozporům mezi potenciálními signatáři na papíře.

Vztah ČSR k
Francii a SSSR

Od roku 1936 začíná československá vláda (v osobě premiéra Milana Hodži) a nově zvolený prezident Edvard Beneš (na postu ministra zahraničí jej nahradil Kamil Krofta) vyvíjet značné diplomatické úsilí ve snaze odvrátit stále zřetelnější východní expanzivní politiku německého souseda. V lednu 1936 proběhlo jednání s rakouským kancléřem Kurtem Schuschniggem o vzájemné československo-rakouské spolupráci, v únoru navštívil premiér Milan Hodža Francii, kde jednal o možné bližší spolupráci zemí v podunajském regionu jako protiváhy k Německu, o tomtéž jednal v zápětí s jugoslávskou vládou - nesetkal se však s přílišným pochopením. Laxní jugoslávský postoj se potvrdil na schůzce Malé dohody konané na počátku června 1936 v Bukurešti, kde Československá delegace v čele s Edvardem Benešem

Pokusy o
posílení Malé
dohody

bez většího ohlasu apelovala na ještě užší spolupráci zúčastněných zemí. Další bezúspěšný pokus o sblížení malodohodových zemí inicioval ministr zahraničí **Kamil Krofta** v září 1936. Jednání československých diplomatů s malodohodovými spojenci, stejně tak jako další diplomatické aktivity (Rakousko, Německo a Polsko), pokračovala v tomto duchu i po celý následující rok 1937.

V průběhu roku **1936** se vyhroutil situace ve **Španělsku**, kde proti sobě v občanské válce stanuly republikánské jednotky a fašistické oddíly generála Francisca Franca, materiálně a vojensky podporované z Německa a Itálie. Z mnoha evropských zemí včetně Československa (vznikl Výbor na pomoc demokratickému Španělsku - do Španělska odešlo bojovat kolem 2 500 československých občanů) se na straně republikánů bojů účastnily početné **oddíly dobrovolníků**. ČSR se však, stejně jako většina evropských zemí (především Velká Británie a Francie), připojila k zásadě politiky nevměšování do španělských vnitřních záležitostí - za tímto účelem byl dokonce zřízen mezinárodní výbor pro kontrolu **neintervence**. Tato politika nevměšování ze strany demokratických evropských zemí pokračovala až do porážky španělských republikánských jednotek a nastolení frankistického fašistického režimu v roce 1939 (udržel se zde až do smrti Caudilla Francesca Franca v roce 1975).

Španělská občanská válka

Snaha československé diplomacie zabezpečit republiku proti stupňujícímu se nebezpečí ze strany nacistického Německa se ukazovala jako stále více iluzornější - spojenecký **versailleský systém** byl **de facto v troskách** a možnost proklamované (a v mnoha ohledech sledující vlastní mocenské cíle) vojenské intervence SSSR při napadení ČSR Německem byla politicky a geograficky téměř nereálná. Soudobé vedoucí politické reprezentace **Francie** a ještě silněji **Velká Británie** rozhodně **nehodlaly ve prospěch Československa riskovat válečný konflikt z Německem**, takže se ze svých dřívějších spojeneckých závazků snažily vyvázat cestou jednání s Adolfem Hitlerem a byly „v zájmu budoucího míru“ ochotny akceptovat jeho neopodstatněné požadavky, ať již byly jakékoli. V blízké budoucnosti se měla ukázat naivita, krátkozrakost a zhoubnost této **politiky appeasementu** sledující dohodu s nacistickou diktaturou za jakoukoli cenu. Jednání československé diplomacie a prezidenta Beneše v průběhu roku 1938 nenacházela na mezinárodní scéně přílišné pochopení - ČSR byla díky nacistické propagandě a umné manipulaci s fakty mnohdy vnímána jako stát utlačující německou menšinu, které je odepíráno právo na vlast. Zvláště kritický byl v tomto ohledu poslední měsíc existence ČSR, který sice přinesl nejen zvrát a naději v existenčním boji mladého státu, avšak nakonec přeci jen zvítězil „pragmatismus“ a „touha po míru“, jež dovolily a ospravedlnily dosavadním spojencům ČSR souhlas s jeho faktickou likvidací, aniž by k tomuto osudovému jednání byl přizván jediný zástupce Československa (viz kap. 1.3.3).

Rozpad versailleského systému

1.4 Kulturní ovzduší a školství I. republiky

Kulturní dění první ČSR navázalo v mnoha ohledech na předchozí období, se vznikem nového státu však dostalo nové impulsy. Vedle literární, hudební a divadelní tvorby, malířství a sochařství se rozvíjela především architektura charakterizována nástupem moderny - **funkcionalismus** a **konstruktivismus**. Nejvýznamnějšími představiteli tohoto směru české architektury byli Jann Kotěra (budova právnické fakulty UK v Praze), **Josef Gočár** (regulační plán Hradce Králové, budova Legiobanky v Praze, lázeňský areál v Bohdanči), původem Jihoslovan **Josip Plečnik** (Pražský hrad), Slovák Dušan Samo Jurkovič (lázeňské budovy v Luhačovicích) či František Lydie Gahura angažovaný při výstavbě Zlína (regulační plán města, zlínská radnice, Baťův památník).

Architektura

V oblasti výtvarné tvorby se prosadil **kubismus** reprezentovaný **Emilem Fillou** a **Josefem Čapkem**, v sochařství pak Otto Gutfreundem. Vedle kubismu doznívala secese, kde světového věhlasu dosáhl **Alfons Mucha**. V druhé polovině 20. let minulého století nastupuje **surrealismus** - malíři **Toyen** (Marie Černínová) a Jindřich Štýrský - který nachází odraz rovněž v literární tvorbě (Konstantin Biebl, Vítězslav Nezval, Karel Teige a zmiňovaný Jindřich Štýrský). V oblasti hudby první ČSR navazovala na dosavadní tradici z doby rakousko-uherské monarchie (Bedřich Smetana, Antonín Dvořák) a zařadila se mezi světové „hudební velmoci“. V tomto ohledu nelze opomenout jména jako je **Leoš Janáček**, **Bohuslav Martinů**, z moderní tvorby pak **Jiří Suk** či **Jaroslav Ježek**.

Sochařství, malířství, hudba

S hudební tvorbou do jisté míry souvisí tvorba divadelní - na tomto poli existovala již z předválečných dob uznávaná scéna pražského Národního divadla, po roce 1918 se prosazuje divadlo na Vinohradech, v roce 1926 vzniklo **Osvobozené divadlo** (proslavila jej zejména slavná dvojice V+W - herci **Voskovec a Werich**), značný věhlas si získalo levicově orientované divadlo **D 34**, u jehož zrodu stál v roce 1933 **Emil František Burian**. Na podporu slovenské kultury bylo v roce 1920 v Bratislavě založeno Slovenské národní divadlo. Významným podporovatelem rozvoje slovenské kultury a umění se stala znovuobnovená (1919) **Matice slovenská**. Na přelomu 20. a 30. let 20. století (s nástupem zvukového filmu) se začíná výrazněji prosazovat filmová tvorba, která se záhy začala u veřejnosti těšit velké oblibě a popularitě. K nejznámějším filmovým režisérům patřili bezesporu **Karel Lamač** (je mj. autorem prvního zvukového československého filmu Dobrý voják Švejk z roku 1926, C. a k. polní maršálek, Funebrák, Ducháček to zařídí, U pokladny stál a další) a **Martin Frič** (To neznáte Hadimršku, Anton Špelec, ostrostřelec, Revizor, Tři vejce do skla, Hej rup!, Škola základ života, Kristián a další). Z celé řady známých filmových herců v první řadě nelze nezmínit postavu **Vlasty Buriana**, k dalším hvězdám československého filmového plátna patřili např. Hugo Haas, Oldřich Nový, Jaroslav Marvan, Jindřich Plachta (vlastním jménem Jindřich Šolle), již zmiňovaná dvojice Jan Werich a Jiří Voskovec, k ženským hvězdám „stříbrného plátna“ patřily Adina Mandlová, Nataša Gollová či Zita Kabátová.

Období let 1918-1938 se vyznačovalo bohatou literární produkcí (próza i poezie). K literátům úzce spjatým s I. republikou patřil prozaik a dramatik **Karel Čapek**, jehož díla si získala mezinárodní ohlas - za všechny lze zmínit např. R.U.R. (v tomto sci-fi románu se poprvé objevilo slovo robot přejaté následně do všech cizích jazyků), Bílou nemoc, Válka s mloky, Věc Makropolus ad. K. Čapek zdůrazňoval (v duchu Masarykovy filozofie), ideu humanismu, mravnosti, spravedlnosti, svobody lidské vůle a v jeho románech z konce 30. let minulého století je zřetelně patrný kritický postoj k nacismu a všem totalitním ideologiím (Bílá nemoc, Krakatit, Válka s mloky). Vedle Karla Čapka se k významným postavám československé literatury let 1918-1938 řadí literární kritici a historici **F. X. Šalda**, **Arne Novák**, Albert Pražák a Jan Mukařovský, z dalších literátů lze uvést např. Vladislava Vančuru, Karla Poláčka, Jaroslava Durycha, Ivana Olbrachta, levicově orientovanou Marii Majerovou či Eduarda Štorcha, publicistu a novináře **Ferdinanda Peroutku**, v poezii vynikali **Jaroslav Seifert**, **Vítězslav Nezval**, Jakub Deml nebo Konstantin Biebl.

Literatura

Jako jeden ze stěžejních atributů rozvoje a fungování státu bylo vnímáno **školství**, na jehož další rozvoj a rozšiřování byly vynakládány značné prostředky (školství v českých zemích zaštiťovala vedle ministerstva také Matice školská). Československé školství navazovalo na tradice z předchozích období, kdy zejména v druhé polovině 19. a na počátku 20. století prodělalo prudký rozvoj. Po roce 1918 došlo k jeho dalšímu rozšíření - zejména v pohraničních oblastech, kde reflektovalo národnostní složení obyvatel - a reformování. Důraz byl kladen na výuku duchu demokratických idejí a čechoslovakismu, jedním z hlavních cílů československého školství let 1918-1938 se stala výchova zodpovědného demokratického občana (prvním ministrem školství, který dal základ této koncepci školství, se stal sociální demokrat Gustav Habrman). Fakticky zcela od základů bylo potřeba vybudovat školský systém na Slovensku, kde do roku 1918 zcela dominovala maďarština (slovenská inteligence byla nepočtená), ještě horší byla v tomto ohledu situace na Podkarpatské Rusi - do obou zmíněných částí ČSR tak směřovalo mnoho českých učitelů (vedle nich také úředníků, inženýrů, lékařů a policistů). Situace se zde postupně začala měnit až od 30. let, kdy se uplatnila první vlna nově vyškolené slovenské a podkarpatské inteligence. V rámci rozšiřování a podpory vzdělávacího systému byly zřizovány veřejné knihovny. Vedle českých a slovenských škol stát podporoval rovněž školy menšinové - především německé, vedle nich existovaly školy rusínské, maďarské a polské.

Školství a věda

V roce 1920 došlo formou zákona k přejmenování nejstarší středoevropské Karlo-Ferdinandovy univerzity na **Univerzitu Karlovu**. Vedle ní vznikla v roce 1919 další univerzita na Moravě (Brno) pojmenovaná na počest zakladatele státu **Masarykova univerzita**, společně s ní byla ve stejný rok založena historicky první univerzita na Slovensku: **Univerzita Komenského v Bratislavě**. Všechny

uvedené univerzity napomáhaly významnou měrou k dalšímu rozvoji přírodních, technických a humanitních oborů a svou kvalitou a úrovní se plně vyrovnaly obdobným pracovištím v zahraničí (především v Německu, Francii a Velké Británii). Z předních československých vědců meziválečného období, kteří se těšili mezinárodnímu uznání, lze zmínit např. filozofa **Emanuela Rádla**, historiky Gollovy školy Josefa Pekaře a Josefa Šustu, fyzika a nositele Nobelovy ceny **Jaroslava Heyrovského**, botanika Karla Domina či lékaře Josefa Charváta. K respektovaným a uznávaným vědcům (filozofie a sociologie), který se v této sféře angažoval především koncem 19. a počátkem 20. století, patřil rovněž prezident **T. G. Masaryk**.

Shrnutí

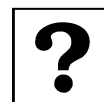
K vytvoření československého státu došlo do značné míry v důsledku výsledku 1. světové války. Československo let 1918-1938 patřilo k zemím s pluralitní demokracií, což ve středoevropském regionu do jisté míry představovalo výjimku. Hospodářsky se řadilo mezi poměrně vyspělé státy, avšak se značnými rozdíly mezi západní a východní částí. Od počátku 30. let 20. století byla Československá republika silně poznamenána hospodářskou krizí, zároveň narůstalo také její ohrožení ze strany sousedního Německa, kde se počátkem roku 1933 chopili moci nacisté. Tragickým závěrem existence První československé republiky se stalo podepsání mnichovské dohody na konci září 1938.

Pojmy k zapamatování

28. říjen 1918, muži 28. října, Martinská deklarace, Podkarpatská Rus, československý národ, politické strany, legie, T. G. Masaryk, národní shromáždění, Pětka, Antonín Švehla, měnová reforma, pozemková reforma, Alois Rašín, Edvard Beneš, Malá dohoda, hospodářská krize, KSČ, aktivismus, negativismus, Sudetoněmecká strana, Konrad Henlein, Mnichovská dohoda.

Kontrolní otázky a úkoly

1. Charakterizujte mezinárodní i vnitřní okolnosti, za kterých došlo k vytvoření Československé republiky.
2. Popište politický systém ČSR v letech 1918-1938.
3. Které státy meziválečné Československo považovalo za své spojence?
4. Které byly nejvýznamnější osobnosti meziválečné československé politiky?
5. Charakterizujte československou vědu a kulturu v tomto období.
6. Za jakých okolností došlo k podepsání mnichovské dohody v září 1938?

Zpracuj stručný životopis některé významné osobnosti československého politického, kulturního nebo vědeckého života z období 1. poloviny 20. století.

2 Druhá československá republika (1938-1939)

Průvodce studiem

V této kapitole se dozvíte, jaké byly pro Československo důsledky přijetí mnichovské dohody, jak se poté proměnila jeho vnitřní i zahraniční politika a za jakých okolností došlo k definitivnímu rozbití československého státu v březnu 1939.

Přijetí podmínek nadiktovaných Československu na jednání evropských mocností (a dosavadních spojenců ČSR) s nacistickým Německem v Mnichově vyvolalo ve veřejnosti nesouhlasné reakce a bylo převážnou částí veřejnosti vnímáno jako zrada a vyklizení pozic. Zástupci Francie a Velké Británie považovali výslednou dohodu za úspěch a odvrácení války, avšak Adolf Hitler se netajil tím, že ze strany těchto zemí jde o projev slabosti, jeho cílem byl - přes veškerá prohlášení o mírovém řešení rozporů - de facto válečný konflikt s ČSR a jeho likvidace. Ihned 1. října 1938 překročily německé jednotky hranice ČSR a začaly - za nadšeného vítání sudetských Němců - postupně **obsazovat odstoupená území**, přičemž do 10. října byla okupace pohraničí dokončena. ČSR přišla o možnost jakékoli efektivní obrany, byly přerušeny životně důležité komunikace a železniční trati (Praha - Česká Třebová - Ostrava), ztráta pohraničí měla rovněž **obrovské ekonomické dopady** (hnědouhelný revír Podkrušnohoří, textilní průmysl, ad.). Nejcitelněji se zmrzačeného státu dotkl příliv tisíců českých uprchlíků (problémy s jejich zaopatřením, nalezením bydlení a zaměstnání), kteří raději volili odchod než setrvání pod vládou nacistického režimu.

Důsledky přijetí mnichovské dohody

První říjnový den navíc došlo - po ultimátu polské vlády předneseném večer 30. září 1938 - k vyklizení většiny **Těšínska** (810 km²), **Kysuc, Oravy, Spíše a Šariše**. Šlo o území, na něž si Polsko činilo nárok již od roku 1918. Dne 4. října 1938 došlo k rekonstrukci Surového vlády, když na místo ministra zahraničí K. Krofty nastoupil dosavadní velvyslanec ČSR v Berlíně **František Chvalkovský**. O den později (5. října) **abdikoval prezident Edvard Beneš** a zanedlouho (22. října) odcestoval do Velké Británie (odtud pak směřoval do USA). Do vlády rovněž vstoupili čtyři ministři za HSLS. Stalo se tak na základě přijetí tzv. žilinského protokolu, který deklaroval vznik slovenské autonomní vlády (hlavní roli v ní sehrávala HSLS) v čele s Jozefem Tisem - ministři této autonomní vlády se stali zároveň ministry vlády centrální. Vedle dosavadních politických stran získala na Slovensku významnou pozici nově založená Deutsche Partei (nahrazovala do značné míry dosavadní stranu Němců na Slovensku - Karpatendeutsche Partei) organizovaná (podobně jako NSDAP a SdP) na vůdcovském principu - představitelem této strany byl **Franz Karmazin**. Koncem října 1938 vydala slovenská autonomní vláda nařízení, podle něhož se jedinou brannou organizací na Slovensku staly **Hlinkovy gardy**, v jejichž velení stanuli Jozef Tiso a Karol Sidor. Širší autonomní status byl přiznán také Podkarpatské Rusi, kde se 11. října 1938 ustavila vláda pod vedením Andreje Bródyho (posléze v jejím čele nahrazen Augustinem Vološinem). Následně zde došlo k zastavení činnosti všech politických stran - jedinou povolenou stranou se stala Ukrajinská národní jednota.

Odstoupení Těšínska, změny na Slovensku a Podkarpatské Rusi

Rozloha II. ČSR činila 99 348 km² oproti 140 446 km² I. ČSR, odstoupená území tak celkem představovala plochu 41 098 km². Největší část z nich tvořila pohraniční území v Čechách a na Moravě obsazená Německem, v jejichž severní části byla ustavena **Říšská župa Sudety** (Reichsgau Sudetenland) s centrem v **Liberci** (dále se členila na tzv. vládní kraje se sídly v Karlových Varech, Ústí nad Labem a Opavě), jižní části byly připojeny k říšským župám Bavorsko (Bayern), Oberdonau a Niederdonau. Územní dělení pomnichovského státu bylo završeno dne 2. listopadu 1938, kdy došlo za

Vídeňská arbitráž

účasti zástupců ČSR, Maďarska, Itálie a Německa ve vídeňském zámku Belveder k podpisu tzv. **videňské arbitráže**, na jejímž základě ČSR odstoupila Maďarsku jižní území Slovenska a Podkarpatské Rusi.

Koncem listopadu 1938 přijalo Národní shromáždění ČSR ústavní zákony o autonomii Slovenska a Podkarpatské Rusi. Oficiální název státu se změnil na Česko-Slovensko. Zároveň byl stále zřetelnější tlak na změnu politického systému, který přetrvával z doby před Mnichovem. Pravicové strany v čele s agrárníky spolu s částí národně socialistické strany vytvořily 18. listopadu 1938 nový politický subjekt nazvaný **Strana národní jednoty**, v jejímž čele stanul Rudolf Beran. Levá část politického spektra tvořená sociální demokracií a národními socialisty se transformovala na **Národní stranu práce** (ustavující sjezd proběhl 11. prosince 1938). Čelnými osobnostmi této strany se stali bývalí sociální demokraté Antonín Hampl a Bohumil Laušman. Takto do značné míry „uměle“ vytvořený systém politických stran se udržel pouze do počátku nacistické okupace v březnu 1939 (členové obou zmíněných politických subjektů přešli do nově vytvořeného Národního souručenství). V Říšské župě Sudety splynula dominantní SdP na počátku listopadu 1938 s Hitlerovou NASDAP.

Proměna
politického
systému

Po abdikaci Edvarda Beneše na post prezidenta republiky zůstal tento úřad uvolněný a bylo potřeba zvolit prezidenta nového. K tomuto kroku došlo již za nové politické konstelace 30. listopadu 1938, kdy Národní shromáždění velkou většinou prezidentem zvolilo coby „nezávislou“ osobnost bývalého předsedu Nejvyššího správního soudu **dr. Emila Háchu**. V zápětí nato - 1. prosince 1938 - byla jmenována nová vláda. Ministerským předsedou se stal předseda Strany národní jednoty **Rudolf Beran**. Současně došlo ke jmenování nové autonomní vlády na Slovensku (Jozef Tiso) a reorganizaci vlády na Podkarpatské Rusi (Augustin Vološin). Nová vláda přijala 15. prosince **zmocňovací zákon** umožňující vládě na dobu dvou let nahrazovat zákony vládními nařízeními a zasahovat do ústavy. Fakticky lze tento krok vnímat jako likvidaci parlamentní demokracie. Zmocňovací zákon byl doplněn nařízením o politických stranách, na jehož základě se jakýkoli politický subjekt mohl zformovat pouze se souhlasem vlády. Koncem prosince došlo k rozpuštění KSČ, která přešla do ilegality. Její vedoucí představitelé v čele s Klementem Gottwaldem emigrovali již počátkem listopadu 1938 do SSSR.

Volba E.
Háchy
prezidentem

Situaci a atmosféru pomnichovské ČSR v mnoha ohledech vystihuje osud Karla Čapka (viz výše), spisovatele, novináře, demokrata, humanisty, přítele T. G. Masaryka (Hovory s T. G. M.), který se na podzim 1938 stal terčem mnoha nevybíravých útoků, převážně politicky inspirovaných a převážně (což umocňuje tragiku doby) od Čechů. Karel Čapek v důsledku psychického, ale i fyzického vyčerpání (zápal plic) umírá 25. prosince 1938.

Osud K. Čapka

Druhá ČSR se stále více dostávala do vleku nacistického Německa a politika sblížení byla většinou politických elit považována za nutnost. Jedním z předních zastánců tohoto směru byl **ministr zahraničí ČSR František Chvalkovský**. V lednu 1939 došlo k rozpuštění zemských zastupitelstev, což po prosincových zákonech znamenalo další omezení demokracie. **Směrování k autoritativnímu režimu** potvrzoval vývoj ve Straně národní jednoty, která v únoru 1939 přijala ideový program blízký koncepci italského korporativního fašismu. Stále problematičtější se jevila situace ve vztahu ke Slovensku (a také Podkarpatské Rusi), kde se dominantní silou stala Slovenská ľudová strana (vznikla na podzim 1938 sloučením HSL'S a slovenských agrárníků) prosazující další rozšiřování autonomie na úkor centrální pražské vlády. Rovněž **fašizace slovenské politické scény** byla oproti českým zemím na daleko vyšší úrovni. Představitelé slovenské autonomní vlády se účastnili separátních jednání s Německem (např. jednání o finanční pomoci Slovensku z konce února 1939), na nichž se začala zřetelně projevat tendence k rozbití ČSR.

Další
omezování
občanských
práv

Napjatá situace na Slovensku vyvrcholila 9. března 1939 vyhlášením **stanného práva** (velitel branné moci ČSR na Slovensku gen. Bedřich Homola) a následným sesazením autonomní vlády v čele s Jozefem Tisem, kterého nahradil k Praze loajální velitel Hlinkových gard **Karol Sidor** (na jeho podnět došlo k odvolání stanného práva). Tento krok však podnítil ostrou reakci Německa a jeho nacistické propagandy. Dne 13. března 1939 se v Berlíně setkali představitelé Slovenské ľudové strany Jozef Tiso a Jozef Ďurčanský s Adolfem Hitlerem, který vznesl **požadavek okamžitého odtržení Slovenska od**

Krise na
Slovensku

ČSR - v opačném případě hrozil předáním Slovenska do sféry maďarského vlivu. Následující den vyhlásil slovenský sněm - i přes nesouhlas Karola Sidora - **nezávislý Slovenský štát**. V zápětí poté předalo Maďarsko vládě ČSR ultimátum požadující odstoupení Podkarpatské Rusi (souběžně začalo s její okupací, která se setkala s odporem československé branné moci).

V odpoledních hodinách 14. března 1939 odcestoval prezident ČSR **Emil Hácha** s ministrem zahraničí Františkem Chvalkovským do Berlína. Zde jim bylo oznámeno, že následující den bude zbytek ČSR **okupován** německým wehrmachtem, Adolf Hitler již pouze požadoval oficiální souhlas prezidenta. Emil Hácha byl ze strany nacistických představitelů (především Hermanna Göringa a Adolfa Hitlera) vystaven brutálnímu nátlaku a výhrůžkám (nálety na Prahu), v průběhu jednání se zhroutil a musely mu být podány povzbuzující prostředky. Zhruba hodinu po půlnoci 15. března 1939 Emil Hácha s okupací souhlasil. V té době začalo probíhat **obsazování českých zemí** - již 14. března podvečer vstoupila německá armáda do Moravské Ostravy.

Okupace
českých zemí

Shrnutí

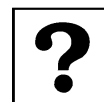
Územně okleštěná Druhá československá republika vznikla v důsledku mnichovské dohody uzavřené evropskými mocnostmi - Německem, Francií, Velkou Británií a Itálií. Zhroutil se tak československý spojenecký systém budovaný od roku 1918 a orientovaný právě na Francii a Velkou Británii jako vítězné státy Dohody. V době své krátké existence byla Druhá československá republika fakticky vystavená na milost a nemilost sousednímu nacistickému Německu a také stále silněji směřovala k autoritativnímu režimu (tzv. autoritativní demokracie). Krátké trvání tohoto státu definitivně ukončila německá okupace 15. března 1939.

Pojmy k zapamatování

Mnichovská dohoda, autoritativní demokracie, Strana národní jednoty, Národní strana práce, Emil Hácha, František Chvalkovský, Rudolf Beran, vídeňská arbitráž, Josef Tiso, Karel Čapek, okupace.

Kontrolní otázky a úkoly

1. Charakterizujte Druhou československou republiku z hlediska územního rozsahu, politického systému a zahraniční politiky.
2. Popište situaci na Slovensku po 30. září 1938.

Seznam literatury použité k 1. a 2. kapitole:

1. AUGUSTA, P. a kol. *Kdo byl kdo v našich dějinách do roku 1918*. Praha: Libri 1993.
2. BARTOŠ, J., KOVÁŘOVÁ, S., TRAPL, M. *Osobnosti českých dějin*. Olomouc: Alda, 1995.
3. ČAPKA, F. *Slovník českých a světových dějin*. Brno: Akademické nakladatelství CERM, 1998.
4. ČAPKA, F. *Dějiny zemí Koruny české v datech*. Praha: Libri, 1999.
5. ČORNEJ, P. a kol. *Evropa králů a císařů*. Praha: Ivo Železný, 1997.
6. ČORNEJ, P. *Vše podstatné z českých dějin*. Praha: Práh, 1992.
7. HONZÁK, F. a kol. *Evropa v proměnách staletí*. Praha: Libri, 1999.
8. HRDLIČKOVÁ, L. *Dokumenty k vývoji českých a světových dějin*. Olomouc, 1994.
9. KÁRNÍK, Zdeněk. *České země v éře První republiky (1918-1938)*. Díl 1.-3. Praha: Libri, 2002, 2003.
10. KARPATSKÝ, D. *Malý labyrint literatury*. Praha: Albatros, 1997.
11. OLIVOVÁ, Věra. *Dějiny první republiky*. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2000.
12. PETRÁŇ, J. a kol. *Dějiny Československa. I, II*. Praha: SPN, 1990.
13. RAMEŠ, V. *Slovník pro historiky a návštěvníky archivů*. Praha: Libri, 2005.
14. TOMÁŠEK, D., KVAČEK, R. *Deník 2. republiky*. Praha 1988.
15. URBAN, O. *České a slovenské dějiny do roku 1918*. Praha: Svoboda, 1991.
16. VESELÝ, Z. *Dějiny českého státu v dokumentech*. Praha: Victoria Publishing, 1994.
17. VYKOUPILOVÁ, L. *Slovník českých dějin*. Brno: Julius Zirkus, 2000.

3 Československo v období nacistické okupace a 2. světové války (1939–1945)

Průvodce studiem

Po prostudování této kapitoly se dozvíte, jaký byl charakter, cíle a důsledky nacistické okupace českých zemí a jak se utvářely osudy Protektorátu Čechy a Morava v období 1939-1945. Budete se také schopni orientovat v tom, za jakých okolností došlo k obnovení československé státnosti a jakou roli přitom sehrál český domácí a zahraniční odboj.

3.1 Charakter a cíle nacistické okupace

Dne **15. března 1939** obsadila německá armáda okleštěné území českých zemí a o den později byl výnosem Adolfa Hitlera vyhlášen **Protektorát Čechy a Morava**. V rámci Velkoněmecké říše měl být Protektorát „autonomní a sám se spravovat“, svá práva mohl ale uplatňovat jen v „souladu s politickými, vojenskými a hospodářskými potřebami Říše“. Výnos také stanovil roli **říšského protektora**, kterým byl jmenován **Konstantin von Neurath**. Říšský protektor byl přímým zástupcem Adolfa Hitlera v Protektorátu s úkolem „pečovat, aby bylo dbáno politických směrnic Vůdce.“ Potvrzoval členy protektorátní vlády, mohl je také kdykoliv odvolat, měl právo dát se informovat o všech opatřeních vlády a udílet jí „rady“. Navenek představovali protektorátní autonomii státní prezident (JUDr. Emil Hácha), protektorátní vláda a celý systém protektorátní správy. S odvoláním na říšské zájmy mohla být ovšem rozhodnutí všech protektorátních institucí zrušena nebo naopak vynucena, v případě nutnosti měly nacistické orgány právo převzít přímé pravomoci v jednotlivých oblastech protektorátní správy. Protektorát neměl mít vlastní zahraniční zastoupení ani samostatnou armádu.

Vyhlášení
Protektorátu

Na konci dubna 1939 jmenoval státní prezident první **protektorátní vládu**, jejímž premiérem se stal **generál Alois Eliáš**. Pozice této vlády byly značně rozporuplné. Na jedné straně musela spolupracovat s nacistickou okupační mocí a projevovat jí loajalitu, na druhé straně chtěla bránit českou národní svébytnost proti neúprosnému tlaku ze strany nacistického Německa. Někteří její členové včetně premiéra byli přímo napojeni na domácí odbojové skupiny i na vedení čs. odboje v zahraničí.

Protektorátní
vláda

Nacistickou okupací nastalo pro český národ jedno z nejtěžších období v jeho moderních dějinách. Hospodářské zdroje českých zemí byly nacisty bezohledně drancovány, jakýkoliv odpor byl tvrdě potlačován nacistickými bezpečnostními složkami, zejména **gestapem**. Odbojové hnutí vedlo doma i v zahraničí boj proti nacistické okupaci a za obnovení samostatného státu, existovala však i spolupráce s nacisty. Asi nejvýraznějším příkladem programové **kolaborace** s nacisty byl pozdější ministr protektorátní vlády **Emanuel Moravec**. Většina českého obyvatelstva - i když s okupací nesouhlasila - zůstávala po většinu okupace pasivní a snažila se zejména přežít. Osud českého národa v konečném důsledku závisel na výsledku 2. světové války.

Postoje
českého
obyvatelstva k
okupaci

Politika nacistů v českých zemích v průběhu okupace byla dána jejich celkovými záměry s tímto prostorem. Po dobu trvání válečného konfliktu jim šlo zejména o co nejširší hospodářské využití českého průmyslu a zemědělství a Protektorát Čechy a Morava měl sloužit i jako zásobárna pracovních sil pro německé hospodářství. Celkově se odhaduje, že v rámci tzv. totálního nasazení bylo na nucenou práci v Německu v průběhu války posláno asi 600 tisíc Čechů. V důsledku bombardování a z dalších příčin jich asi 3 tisíce zahynulo, mnoho dalších se vrátilo s trvalými zdravotními následky.

Záměry
nacistů

Brutální teror byl zaměřen proti všem aktivním odpůrcům okupace. Za nebezpečnou svým záměrům považovali nacisté zejména **českou inteligenci** - podle nich nenapravitelnou „vůdčí vrstvu národa“. Vůči ostatním vrstvám české společnosti byly represe „dávkovány“. Cílem bylo **zastařit českou společnost** a přinutit ji k poslušnosti, ale přitom nevyvolat zoufalé povstání českého obyvatelstva, které by narušilo zájmy nacistů v Protektorátu. Konečný záměr nacistického Německa byl ale mnohem radikálnější - úplné poněmčení českého území a obyvatelstva. Realizace tohoto cíle byla odložena až na dobu po předpokládaném vítězství ve válečném konfliktu. I když tento konečný cíl nacistické politiky byl tajný, dal se odvodit z řady opatření německé okupační správy zejména v oblastech školství a kultury. Už v **listopadu 1939** byly **uzavřeny české vysoké školy** a v dalším období docházelo i k radikálnímu omezování středního a základního školství. Už od základních škol se všichni žáci museli povinně učit němčinu, zakázáno bylo vyučovat o řadě témat a osobností z české historie a kultury. Němčina byla ve výsadním postavení uvedena do veškerého úředního styku, veřejní zaměstnanci z ní museli povinně skládat zkoušky. Veškerá označení obcí, ulic, veřejných institucí apod. musela být **dvojjazyčná**, přičemž německý text byl na prvním místě.

3.2 Československý zahraniční odboj

Po obsazení českých zemí nacistickým Německem zaslal bývalý československý prezident **Edvard Beneš**, který tehdy působil ve Spojených státech, představitelům velmocí **protest** proti těmto událostem. Ve svém projevu na chicagské univerzitě 19. března 1939 **odsoudil okupaci českých zemí** a vyhlásil, že bude bojovat za **obnovení Československa**. Ve svém úsilí se Beneš mohl opírat o československou emigraci, jejímiž centry se stalo Polsko, Francie, USA, Velká Británie a posléze i Jugoslávie. Do zahraničí odcházeli představitelé politického života, vojáci, lidé pronásledovaní z rasových a politických důvodů a další. Podobně jako za 1. světové války poskytl československému zahraničnímu odboji pomoc české krajanské organizace v USA. Cílem tohoto úsilí byla obnova nezávislé Československé republiky v hranicích před mnichovskou konferencí.

Československá emigrace

Edvard Beneš a jeho spolupracovníci vycházeli z koncepce **nepřetržité právní existence první Československé republiky**. Podle této koncepce nacistické obsazení českých zemí 15. března 1939 učinilo neplatnou mnichovskou dohodu a rovněž tím bylo zneplatněno i vynucené odstoupení Edvarda Beneše z úřadu prezidenta Československé republiky v říjnu 1938. Tento přístup, který stavěl Edvarda Beneše do popředí československé odbojové akce, ovšem narážel na odpor jak u některých představitelů československé emigrace (Štefan Osuský, Milan Hodža), tak zpočátku u vlád Francie a Velké Británie. Západní velmoci totiž zpočátku zachovávaly odstup od snah o obnovu Československa a zejména se nehodlaly vázat sliby ohledně jeho budoucích hranic. Jejich přístup se změnil až v průběhu 2. světové války.

Koncepce obnovy Československa

V listopadu 1939 se ustavil v Paříži první vrcholný orgán československého zahraničního odboje - **Československý národní výbor**, jehož členy byli Edvard Beneš, Jan Šrámek, Štefan Osuský a další. Po porážce Francie v červnu 1940 se centrum československého zahraničního odboje přesunulo do Velké Británie, kde byla v červenci 1940 vytvořena **československá exilová prozatímní vláda**. Jejím premiérem se stal **Jan Šrámek, ministrem zahraničí Jan Masaryk** a ministrem národní obrany generál Sergej Ingr. Úřad **prezidenta** republiky vykonával **Edvard Beneš**. Zřízena byla rovněž tzv. **Státní rada**, která do určité míry suplovala úlohu parlamentu. Československá exilová vláda byla postupně uznána státy protifašistické koalice jako právoplatný zástupce československého lidu.

Exilová prozatímní vláda

Důležitou složkou činnosti československého zahraničního odboje byla podpora protinacistického a protifašistického hnutí odporu na československém území a výstavba československých **vojenských jednotek**, které po boku spojeneckých armád bojovaly na řadě front 2. světové války. Výrazným úspěchem československého odboje bylo, když po atentátu na Reinharda Heydricha Velká Británie a Francie prohlásily v průběhu srpna a září 1942 mnichovskou dohodu za neplatnou.

Vytváření vojenských jednotek

S válečnými úspěchy Rudé armády sílila v evropské a světové politice pozice **Sovětského svazu**. Edvard Beneš a československá exilová vláda se rozhodli **uzavřít se SSSR smlouvu**, která by do

Spojenecká smlouva se SSSR

budoucná zabezpečila Československo proti novému německému útoku a která byla z československé strany chápána i jako určitá pojistka proti zasahování SSSR do vnitřních záležitostí osvobozeného státu. Tato smlouva byla uzavřena **12. prosince 1943 v Moskvě**. V této době došlo i k jednání mezi Edvardem Benešem a představiteli moskevského vedení KSČ (Klement Gottwald) o budoucím uspořádání Československa. Díky těmto jednáním a postupu Rudé armády do střední Evropy začal narůstat vliv československých komunistů, kteří si tak vytvářeli výhodné pozice pro zápas o budoucí podobu státu.

V březnu 1945 proběhla v Moskvě jednání mezi představiteli londýnské a moskevské emigrace, na nichž byly dohodnuty základy poválečného uspořádání Československa. Londýnská československá exilová vláda podala demisi a byla vytvořena nová vláda v čele se sociálním demokratem **Zdeňkem Fierlingerem**, ve které získali důležité pozice **komunisté**. Začátkem dubna 1945 zveřejnila Fierlingerova vláda v osvobozených Košicích svůj programový dokument - **Košický vládní program**. Dne 10. května 1945 přiletěli členové vlády do Prahy a převzali výkonnou moc nad územím osvobozené republiky.

Vláda Národní fronty a Košický program

3.2.1 Zahraniční československé vojenské jednotky

Brzy po zániku samostatného československého státu se začaly v zahraničí formovat zárodky československé zahraniční armády. Jejimi příslušníky byli zejména uprchlíci z českých zemí a Slovenska a čeští a slovenští krajané žijící před válkou v zahraničí. První československá vojenská skupina vznikla v **polském** Krakově. Rychlá porážka Polska, které nebylo schopno odolat německému náporu, způsobila, že tzv. **Legion Čechů a Slováků** pod vedením podplukovníka Ludvíka Svobody nemohl výrazněji zasáhnout do bojů a velká část této jednotky nakonec ustoupila do SSSR. Dalším centrem československé zahraniční armády se stala **Francie**, v níž se čs. jednotky formovaly v městečku Agde na středomořském pobřeží. Velitelem 1. čs. divize zde byl nejprve generál **Rudolf Viest** a poté generál Bedřich Miroslav-Neumann. Československé pozemní jednotky i letci sice do bojů ve Francii zasáhli, ale porážka francouzské armády způsobila, že museli být evakuováni do Velké Británie.

Československý odboj v Polsku a ve Francii

Ve **Velké Británii** se nejvíce vyznamenali **čs. letci** (např. Josef František), kteří se na podzim 1940 účastnili letecké bitvy o Británii a poté až do konce války bojovali po boku spojeneckých vojsk. Jejich úspěchy byly ale draze zaplaceny - 531 jich v boji zahynulo. Po vylodění v Normandii v červnu 1944 byla do bojů nasazena i 1. čs. samostatná obrněná brigáda, která až do konce války pod velením generála Aloise Lišky držela v obklíčení německou posádku přístavu **Dunkerque**. Českoslovenští vojáci bojovali také na Blízkém východě a v **severní Africe**. V létě roku 1940 vznikl v Palestině 11. čs. pěší prapor - Východní, jehož nejvýraznější bojovou akcí byla od října do prosince 1941 účast na úspěšné obraně libyjského přístavu **Tobrúk**.

Bojiště československých vojenských jednotek za 2. světové války

Od léta 1941 se začala formovat i **čs. vojenská jednotka v SSSR**. Československý prapor pod velením **plk. Ludvíka Svobody** zasáhl v březnu 1943 do bojů o vesnici **Sokolovo** u ukrajinského Charkova. Postupně došlo k početnímu růstu československých jednotek v SSSR, a to díky příchodu uprchlíků z Podkarpatské Rusi, kteří byli doposud vězněni v sovětských pracovních táborech, a díky mobilizaci českých krajanů z ukrajinské Volyně. Českoslovenští vojáci mj. úspěšně zasáhli do bojů o ukrajinské hlavní město Kyjev a v září a říjnu 1944 se účastnili krvavých bojů o **Dukelský průsmyk** a později osvobození Slovenska. Na pomoc Slovenskému národnímu povstání byla vyslána 2. paradesantní brigáda a 1. čs. stíhací pluk. V závěru 2. světové války se pak 1. čs. armádní sbor podílel na osvobození Ostravy a dalších míst na Moravě i na pražské operaci Rudé armády.

Československé jednotky v SSSR

Do boje proti nacismu zasáhli v rámci ilegálních organizací a partyzánských skupin i čeští a slovenští krajané v řadě zemí okupovaných nacistickým Německem, např. ve Francii, Jugoslávii nebo v okupované části SSSR.

3.3 Odpor na počátku okupace

Převážná část českého národa přijala nacistickou okupaci českých zemí 15. března 1939 s rozhořčeným nesouhlasem, který v řadě případů vyústil v demonstrace národního citění a otevřeného vzdoru. Ty se objevovaly zejména v počátečním období okupace, kdy nacistická odvetná opatření ještě nebyla tak brutální.

Odpor českého obyvatelstva proti okupaci

Protinacistické a vlastenecké projevy měly různou formu. Byly strhávány nacistické symboly a vyhlášky, v kinech české obecnost úmyslně rušilo promítání německých týdeníků kýcháním, dupáním apod. V hostincích a restauracích se masově zpívaly vlastenecké písně, častý byl také demonstrativní potlesk při pasážích v divadelních představeních, které připomínaly slavné okamžiky národních dějin nebo příklady osobní statečnosti jednajících postav. Velké oblibě se těšily anekdoty zesměšňující nacisty a kolaboranty a úspěšná byla i „**šeptaná propaganda**“, která šířila mezi lidmi zprávy odposlouchané z vysílání zahraničního rozhlasu.

Masová účast obyvatelstva provázela i řadu kulturních a náboženských událostí, které v podmínkách nesvobody získávaly národně povzbuzující charakter. Široký ohlas mělo slavnostní **přenesení ostatků Karla Hynka Máchy na vyšehradský hřbitov** ve dnech 6. a 7. května 1939 a podobný význam získalo i uctění památky Bedřicha Smetany uskutečněné 11. května 1939 u jeho hrobu na Vyšehradě. Duch národní jednoty se projevil i v řadě církevních poutí a slavností, silně vlastenecký náboj měly i oslavy památky mistra Jana Husa.

V souvislosti se s vypuknutím 2. světové války 1. září 1939 zahájilo gestapo na území Protektorátu Čechy a Morava rozsáhlou zatýkáckou akci, která nesla krycí označení **Albrecht I**. V průběhu této akce bylo do poloviny září 1939 v českých zemích zatčeno asi 2000 osob. Cílem bylo zastrašit českou veřejnost a zbavit ji vedoucích osobností. Mezi postiženými byl např. novinář Ferdinand Peroutka, malíř a spisovatel Josef Čapek, bývalý pražský primátor Petr Zenkl a další. Jen malý počet ze zatčených byl následně propuštěn, ostatní byli odvezeni do koncentračních táborů **Buchenwald** a **Dachau**, kde byli většinou drženi až do konce války.

Akce Albrecht

Z podnětu odbojových organizací se 30. září 1939 – v den prvního výročí podepsání mnichovské dohody – uskutečnil v Praze hromadný bojkot tramvajové dopravy obyvatelstvem. Obdobná akce se uskutečnila i o dva roky později – na výzvu československého rozhlasového vysílání z Londýna a jednotlivých odbojových organizací došlo v českých zemích v září 1941 k masovému bojkotu protektorátního tisku.

Protinacistické demonstrace

Dramatický průběh měly události z **28. října 1939**. Při příležitosti výročí vzniku Československé republiky se uskutečnily na řadě míst **demonstrace** proti nacistické okupaci. Na mnoha místech proběhly tiché vzpomínkové slavnosti, část zaměstnanců nenastoupila tento den do práce, v řadě škol se nevyučovalo, jinde přišli žáci a učitelé ve svátečním oblečení. K nejvýznamnějšímu vystoupení došlo v Praze, kde se manifestací zúčastnilo kolem 100 tisíc osob. Nacisté byli vývojem událostí zaskočeni a jejich bezpečnostní síly reagovaly na některých místech střelbou do demonstrantů. Přitom byl usmrčen dělník **Václav Sedláček** a těžce zraněn student medicíny pražské Univerzity Karlovy **Jan Opletal**, který 11. listopadu 1939 zemřel.

28. říjen 1939

Při **pohřbu Jana Opletala** došlo 15. listopadu 1939 k protestnímu vystoupení pražských vysokoškoláků, které nacistům posloužilo jako záminka pro represivní zákrok proti českým vysokým školám. V ranních hodinách **17. listopadu 1939** bylo jednotkami německé ochranné policie, SS a gestapa obsazeno šest největších pražských studentských kolejí, přítomní studenti byli zatčeni a odvezeni do pankrácké věznice a do ruzyňských kasáren. Devět předních studentských funkcionářů bylo ještě téhož dne popraveno a asi 1000 pražských vysokoškoláků bylo odvečeno do koncentračního tábora Sachsenhausen–Oranienburg nedaleko Berlína. Stejný osud potkal i 200 zatčených studentů z Brna a 15 vysokoškoláků z Příbrami. Represe proti českým vysokoškolákům vyvolaly vlnu mezinárodní solidarity. Už v roce 1941 byl v Londýně 17. listopad vyhlášen **Mezinárodním dnem studentstva**.

Uzavření českých vysokých škol

3.3.1 První odbojové organizace

Prakticky okamžitě po okupaci českých zemí se začaly formovat české **odbojové skupiny**, které byly rozhodnuty se s okupací nesmířit a aktivně přispět k obnovení Československé republiky. Členy těchto organizací byli lidé nejrůznějšího věku, povolání i politických názorů, které spojovala myšlenka boje proti nacistickému Německu. Zpočátku převládaly v jejich činnosti spíše neozbrojené formy odporu.

Nejpočetnější odbojovou organizací v prvním období okupace se stala **Obrana národa (ON)**, u jejíhož zrodu stálo několik generálů bývalé československé armády, kteří se už v druhé polovině března 1939 sešli v Praze a v Brně, aby projednali vytvoření „tajné armády“, připravené zasáhnout proti nacistickému Německu. Do činnosti Obrany národa byli ve velké míře zapojeni kromě bývalých důstojníků, poddůstojníků a vojáků československé armády i bývalí legionáři, členové Sokola, zaměstnanci pošt, železnic a telekomunikací. Členové skupin Obrany národa se zaměřovali na přípravu povstání proti okupantům, shromažďovali zbraně, střelivo a výbušniny, pomáhali rodinám pronásledovaných, připravovali a prováděli sabotáže, organizovali tajné přechody hranic, rozmnožovali a rozšiřovali ilegální letáky a časopisy a věnovali se špionážní činnosti. Gestapu se už na přelomu let 1939/1940 podařilo ON vážně zasáhnout a zatknout velké množství jejích členů. Do popředí činnosti ON se poté dostala tzv. skupina **Tří králů** (podplukovníci Josef Balabán a Josef Mašín a štábní kapitán Václav Morávek).

Obrana
národa

Další významnou odbojovou organizací se stal **Petiční výbor Věrní zůstaneme (PVVZ)**, který představoval v českém hnutí odporu jeho levicově demokratickou složku. Významnou úlohu v činnosti PVVZ hrály odbojové skupiny železničářů a poštovních zaměstnanců. Programem PVVZ se stal dokument „Za svobodu, do nového Československa“, který předpokládal značné sociální a ekonomické změny v obnovené Československé republice.

Petiční výbor
Věrní
zůstaneme

Třetí důležitou složkou národního odboje se stala odbojová organizace **Politické ústředí (PÚ)**. Tato organizace měla představovat politické centrum celého národního odboje se zastoupením nejdůležitějších státoprávních politických stran předmnichovské Československé republiky.

Politické
ústředí

Svoji ilegální strukturu budovala i **KSČ**, jejíž zahraniční vedení sídlilo v Moskvě (Klement Gottwald, Rudolf Slánský). Komunisté v Protektorátu vydávali své ilegální tiskoviny (např. Rudé právo), vytvářeli řídicí orgány a udržovali prostřednictvím tajné vysílačky umístěné v Praze radiotelegrafický styk s zahraničním vedením KSČ v Moskvě. K nepříznivé změně v jejich postoji k ostatním skupinám odboje došlo v létě roku 1939 v souvislosti s obratem v sovětské politice. Dne 23. srpna 1939 uzavřel SSSR s nacistickým Německem tzv. smlouvu o neútočení, která byla 28. září 1939 ještě doplněna smlouvou o hranicích a přátelství. Komunistická internacionála, která byla naprosto podřízena politice SSSR, vydala v září 1939 prohlášení, v němž hodnotila vzniklou druhou světovou válku jako **oboustranně nespravedlivou**. Komunisté všech zemí neměli ani jedné z bojujících stran pomáhat a měli se soustředit na přípravu proletářské revoluce. Směrnice moskevského vedení KSČ ze září 1939, které plně respektovaly novou sovětskou zahraniční politiku, ukládaly komunistům v českých zemích přerušit jakoukoliv podporu Edvardu Benešovi a jeho úsilí o obnovu československého státu. Ke změně této neblahé situace došlo až v souvislosti s napadením SSSR Německem v červnu 1941.

Ilegální KSČ

Logickým prvkem v činnosti odbojových organizací bylo vytváření ústředních orgánů, které sjednocovaly jednotlivé proudy odboje a řídily jejich aktivitu. Na jaře roku 1940 vznikl koordinační orgán hlavních národních odbojových organizací (tj. Obrany národa, Petičního výboru Věrní zůstaneme a Politického ústředí) pod názvem **Ústřední vedení odboje domácího (ÚVOD)**.

Vytvoření
Ústředního
vedení odboje
domácího

3.4 Genocida židovského a romského obyvatelstva

Podobně jako v jiných zemích ovládnutých nacisty se i v Protektorátu stalo cílem systematického vyvraždování **židovské obyvatelstvo**. Podle protizhidovalských zákonů byli **Židé** nejdříve **vyloučeni z veškerého politického a společenského života**, nesměli volně cestovat, vykonávat řadu povolání, byl jim zakázán vstup do veřejných místností, museli nosit žlutou šesticípou hvězdu s nápisem

Holocaust
českých Židů

JUDE atd. V rámci tzv. **konečného řešení židovské otázky** pak začaly od podzimu 1941 hromadné transporty Židů do ghatt na území Polska a SSSR a také do židovského ghatta v **Terezíně**. (Kromě Židů z Protektorátu byli do Terezína deportováni i Židé z dalších evropských zemí.) Celkem prošlo Terezínem asi 140 tisíc osob, z nichž zde přes 33 tisíc zahynulo. Z Terezína pak bylo od ledna 1942 do října 1944 v 63 transportech vyvezeno do vyhlazovacích koncentračních táborů (zejména do Osvětimi - Birkenau) asi 87 tisíc vězňů, z nichž drtivá většina zde našla smrt. Celkem se obětí nacistické genocidy stalo asi 80 tisíc Židů z Protektorátu Čechy a Morava.

Obdobným způsobem postupovali nacisté i proti **Romům**. Mimořádná opatření proti této skupině obyvatelstva zavedla už protektorátní vláda v roce 1939. V létě 1942 byl proveden soupis veškeré romské populace a většina protektorátních Romů soustředěna v tzv. cikánských táborech v Letech u Písku a v Hodoníně na Blanensku. V důsledku krutých podmínek zde přes 500 vězňů zemřelo. Od prosince 1942 do ledna 1944 pak byli takřka všichni ostatní deportováni do vyhlazovacího koncentračního tábora **Osvětim-Birkenau**, kde naprostá většina (asi 5500 osob) zahynula.

Genocida Romů

3.5 Atentát na Heydricha a heydrichiáda

V letních měsících roku 1941 v souvislosti s vypuknutím války mezi Německem a SSSR zesílil v Protektorátu Čechy a Morava odpor proti nacistické okupaci. Na řadě míst došlo ke stávkám, vzrostl počet **sabotáží** v průmyslových podnicích i v dopravě. Po jednáních zástupců národního a komunistického odboje vznikl vrcholný orgán českého hnutí odporu - Ústřední národně revoluční výbor Československa. Nacisté se rozhodli reagovat na nebezpečný vývoj v Protektorátu ostrými protiopatřeními. Dosavadní říšský protektor Konstantin von Neurath byl vystřídán **Reinhardem Heydrichem**, který jako **zastupující říšský protektor** přijel do Prahy 27. září 1941. Jeho úkolem bylo potlačit brutálními prostředky vzrůstající hnutí odporu a „zklidnit“ prostor českých zemí. Součástí Heydrichovy politiky „**cukru a biče**“ byla i některá hospodářská a sociální opatření, která měla získat na stranu okupační moci (např. zvýšenými přídělky některých potravin) české dělníky.

Příchod R. Heydricha do českých zemí

Hned druhý den po Heydrichově příjezdu byl v některých částech Protektorátu Čechy a Morava vyhlášen **civilní výjimečný stav** (tzv. 1. stanné právo). Zvláštní stanné soudy vynášely pouze tři druhy rozsudků – osvobození, předání předvedené osoby gestapu (tj. její transport do koncentračního tábora) nebo trest smrti. Gestapo tak získalo nástroj, jak se rychle zbavit nepohodlných českých vlastenců a zatčených odbojářů. Proti rozsudkům stanných soudů nebylo odvolání a popravy byly vykonávány na popravištích v Praze-Ruzyni, v Brně v Kounicových kolejích nebo v koncentračním táboře Mauthausen. Stanné soudy vynesly od 28. září 1941 do 20. ledna 1942, kdy bylo stanné právo zrušeno, celkem 486 rozsudků smrti a 2242 osob bylo deportováno do koncentračních táborů. Mezi oběťmi poprav byli členové vedení Obrany národa, představitelé ilegální KSČ a mnoho odbojových pracovníků z řad české inteligence.

Vyhlášení stanného práva

Několik hodin po příjezdu Reinharda Heydricha do Prahy byl zatčen předseda protektorátní vlády **generál Alois Eliáš**, o jehož kontaktech s domácím i zahraničním odbojem gestapo už poměrně dlouho vědělo. Nacistický soud vynesl nad Aloisem Eliášem rozsudek smrti, který byl ale vykonán až 19. června 1942.

Zatčení A. Eliáše

Hnutí odporu utrpělo v období 1. stanného práva těžké ztráty a zdálo se, že se Heydrichovi podařilo je zničit. Od začátku roku 1942 ale začal zejména na železnici opět narůstat počet sabotáží a novou vzpruhu přinesl českému odboji příchod **parašutistů**. Tito dobře vycvičení českoslovenští vojáci vyslaní z Velké Británie a SSSR měli pomoci domácímu odboji překonat krizi, přiváželi výbušniny k provádění sabotáží a vysílačky k obnovení spojení se zahraničím. Asi nejzávažnější úkol byl přidělen výsadkové skupině **Anthropoid**, jejíž příslušníci **Josef Gabčík** a **Jan Kubiš** měli provést **atentát** na zastupujícího říšského protektora **Reinharda Heydricha**. Cílem atentátu bylo posílit prestiž londýnské exilové vlády a československého odboje před spojenci a jasně ukázat, že se československý lid s nacistickou okupací nesmířil a je odhodlán za svou svobodu bojovat.

Vysazování parašutistů do českých zemí

Svůj úkol parašutisté za pomoci členů domácího odboje splnili **27. května 1942**. Reinhard Heydrich byl při atentátu zraněn a 4. června 1942 v nemocnici pravděpodobně v důsledku otravy krve zemřel. Po atentátu německé bezpečnostní síly zahájily rozsáhlé pátrací akce s cílem dopadnout původce útoku. Ti našli úkryt v pravoslavném kostele **svatého Cyrila a Metoděje** v Resslově ulici v Praze. (Kromě příslušníků skupiny Anthropoid v něm našlo útočiště i pět parašutistů z dalších skupin.) V důsledku zrady nakonec nacisté úkryt parašutistů odhalili a v ranních hodinách 18. června 1942 obklíčily kostel silné německé jednotky. Parašutisté se odmítli vzdát a v nerovném boji všichni zahynuli.

Atentát na R.
Heydricha

Po atentátu na Heydricha nacisté rozpoutali v českých zemích další rozsáhlou **vlnu teroru**. Okamžitě po atentátu byl v Protektorátu Čechy a Morava vyhlášen civilní výjimečný stav (2. stanné právo) a v Praze a Brně zřízeny z příslušníků gestapa stanné soudy, které odsuzovaly předvedené osoby k trestu smrti nebo k transportu do koncentračních táborů. Uvádí se, že celkem v době trvání druhého stanného práva (28. květen 1942 - 3. červenec 1942) bylo na území Protektorátu popraveno 1585 osob, z toho 231 žen. Mnozí z nich byli odsouzeni pro pouhé „schvalování atentátu“. Mezi popravenými v období heydrichiády byli např. bývalý předseda protektorátní vlády generál Alois Eliáš, spisovatel Vladislav Vančura nebo významný představitel odbojové organizace Obrana národa Josef Mašín.

Vyhlášení 2.
stanného
práva

K nejbrutálnějším činům nacistické okupace českých zemí patří **vyhlazení obce Lidice** u Kladna. Obyvatelé této obce byli na základě vykonstruovaných důkazů obviněni z podílu na atentátu na Reinharda Heydricha. Ve večerních hodinách 9. června 1942 byly Lidice obklíčeny nacistickou policií a všichni muži ve věku 15-84 let byli následující den u zdi jednoho z lidických statků zastřeleni. Ženy byly transportovány do koncentračního tábora Ravensbrück, děti byly poslány do tábora v Lodži. Většina z nich byla později usmrcena, pravděpodobně ve vyhlazovacím koncentračním táboře Chelmno. Budovy v obci nacisté zapálili a poté vyhodili do povětří. Během několika následujících měsíců byly pak zbytky obce srovnány se zemí. Osud Lidic se stal mezi světovou veřejností symbolem barbarství nacismu. Stejný osud jako Lidice postihl i osadu **Ležáky** na Chrudimsku.

Vyhlazení Lidic
a Ležáků

Represe po atentátu na Reinharda Heydricha pronikavě zhoršily možnosti odbojového hnutí v českých zemích, na druhé straně vyvolaly mezi světovou veřejností vlnu solidarity s českým národem, která posílila postavení československé exilové vlády v Londýně. Britská a francouzská vláda v důsledku toho prohlásily v průběhu srpna a září 1942 **mnichovskou dohodu za neplatnou**.

Důsledky
atentátu

3.6 České země v letech 1943-1945

Odbojové hnutí v českých zemích procházelo po atentátu na Heydricha hlubokou **krizí**. V nerovných střetech s nacisty zahynula většina parašutistů vyslaných na naše území a v lednu 1943 byl dopaden i poslední unikající člen Ústředního vedení odboje domácího docent **Vladimír Krajina**. Navzdory nepříznivým okolnostem se už od konce roku 1942 postupně začaly vytvářet nové odbojové struktury, které měly nahradit rozbité Ústřední vedení odboje domácího.

Krise odboje
po atentátu na
Heydricha

Jednou z nově vzniklých organizací byl **Přípravný revoluční národní výbor (PRNV)**, mezi jehož vedoucí představitele patřili mj. bývalý ministr zahraničních věcí ČSR Kamil Krofta, básník a dramatik Jaroslav Kvapil a literární historik a kritik Václav Černý. V létě 1944 gestapo Přípravný revoluční národní výbor rozbilo a většinu jeho vedoucích představitelů zatklo.

Oživení odboje

Další významnou organizací národního hnutí odporu v českých zemích se stala **Rada tří**, která se začala vytvářet už od podzimu roku 1942. Tato organizace, jejíž centrum bylo na Českomoravské vrchovině, na sebe napojila řadu dalších odbojových skupin a prostřednictvím vysílaček parašutistických skupin vyslaných z Velké Británie udržovala pravidelné spojení s československým exilem v Londýně. Přes řadu bolestných ztrát dokázala působit až do konce okupace.

Své struktury začal obnovovat i **komunistický odboj**. V druhé polovině roku 1942 se začalo vytvářet III. ilegální ústřední vedení KSČ, které v měnicím se složení pracovalo až do léta 1944 a zasahovalo svou činností do řady oblastí českých zemí. I při jeho likvidaci sehráli neblahou roli konfidenti gestapa. Významným faktorem pro zesílení odboje se od druhé poloviny roku 1944 stal příchod nové vlny výsadekových skupin ze SSSR i z Velké Británie, které plnily organizační, zpravodajské a bojové úkoly.

Vysoce úspěšný byl např. západní **výsadek Clay**, který vybudoval rozsáhlou zpravodajskou a bojovou organizaci na východní Moravě.

Parašutisté z Východu i Západu sehráli významnou úlohu i při rozmachu partyzánského hnutí, které se začalo v českých zemích významně projevovat na přelomu let 1944 a 1945. **Partyzánské oddíly**, operující zejména v Beskydech, Hostýnských horách, Brdech, na Českomoravské a Dražanské vrchovině, musely překonávat řadu vážných problémů, k nimž patřil nedostatek zbraní, velká hustota osídlení a neexistence skutečně nepřístupných lesních a horských oblastí na území Protektorátu Čechy a Morava. Jejich členy byli zejména lidé pronásledováni gestapem, uprchlí sovětští váleční zajatci a utečenci z totálního nasazení. Řada partyzánských skupin vznikla kolem organizátorských výsadeků vyslaných ze SSSR. Nejpočetnější partyzánskou jednotkou v českých zemích se stala **1. československá partyzánská brigáda Jana Žižky**, která pronikla na území Protektorátu ze Slovenska na podzim 1944 v průběhu Slovenského národního povstání. Velitelem této partyzánské brigády byl nejdříve Slovák poručík Ján Ušiak a po jeho smrti sovětský partyzán major D. B. Murzin.

Partyzánské hnutí

Partyzáni mj. přepadávali četnické stanice, narušovali s pomocí výbušnin železniční dopravu a vážali svou činností část německých ozbrojených sil. Gestapo a zvláštní protipartyzánské jednotky používaly v boji proti nim své konfidenty a snažily se terorem zastrašit civilní obyvatelstvo, na jehož podpoře byli partyzáni závislí. V řadě případů se tak obětmi **tretných akcí** nacistů stali obyvatelé vesnic, kteří partyzány ukrývali a zásobovali (např. v Javoříčku na Litovelsku, v Ploštině a Prlově na Valašsku nebo v Zákřově na Olomoucku). Přes řadu nedostatků a chyb přispělo partyzánské hnutí svým dílem k porážce nacistického Německa.

Na přelomu dubna a května 1945 vstoupila válka také na dosud okupovaná území Čech a Moravy, která stála ještě tvořila významné zázemí hitlerovského Německa. V polovině dubna probíhala linie sovětsko-německé fronty zhruba mezi Brnem, Vyškovem, Žilinou a Ostravou. Dne 26. dubna osvobodila vojska 2. ukrajinského frontu Brno a o čtyři dny později vstoupili vojáci 4. ukrajinského frontu, s nimiž bojovali také čs. tankisté a letci, do Ostravy. Na západní frontě se již 17. dubna dotkli hranic předmnichovské republiky vojáci 3. americké armády, o necelých deset dnů později dobyli Cheb a v příštích dnech pokračovali v útoku do vnitrozemí Čech.

Boje na území českých zemí

Na území Čech a Moravy byly ovšem v té době rozmístěny síly německé skupiny armád Střed pod velením **polního maršála Ferdinanda Schörnera**, které čítaly kolem 800.000 mužů, dostatečně vybavených moderní vojenskou technikou. Za této situace rostlo mezi českým obyvatelstvem Protektorátu Čechy a Morava napětí a touha přispět vlastním dílem k porážce nacistického Německa. Český odboj, který připravoval povstání proti nacistům prakticky od počátku okupace, se ovšem musel vyrovnávat s řadou nepříznivých okolností. Neměl jednotné velení, trpěl účinnými zásahy nacistických bezpečnostních sil a především mu chyběly zbraně. Ani Rudá armáda, ani západní spojenci Československa neměli na případném povstání českého obyvatelstva z různých důvodů zájem, proto byly jejich dodávky zbraní odbojovému hnutí jen velmi omezené. Ze všech těchto důvodů vypuklo **povstání v českých zemích v květnu 1945 spontánně** a nebylo místně ani časově koordinováno.

Německé vojenské síly v českých zemích

K prvnímu vzplanutí otevřeného odporu došlo **1. května 1945 v Přerově**. Po překonání počátečního překvapení nacisté přivolali silné policejní a vojenské jednotky a povstání potlačili. V noci z 2. na 3. května pak bylo 21 zatčených Přerovanů popraveno gestapem na vojenské střelnici v Olomouci. V následujících dnech se těžiště povstaleckých akcí přeneslo do řady míst středních a severovýchodních Čech, na Podbrdsko, Plzeňsko, Mělnicko i jina. Povstalecké akce měly různý průběh, např. v Nymburce se impulsem stala stávka místních železničářů. Moc byla přebírána českými národními výbory, docházelo k vyvěšování československých a spojeneckých vlajek a k vytváření improvizovaných vojenských jednotek. Někde probíhala i jednání s místními německými veliteli o složení zbraní. Německé ozbrojené síly měly ovšem obrovskou početní i technickou převahu a řadu center povstání znovu ovládly. Na řadě míst německé jednotky po potlačení povstání prováděly krutá odvetná opatření, např. v Třešti bylo popraveno 44 osob, ve Velkém Meziříčí 60.

První povstalecké akce v květnu 1945

Nejdůležitějším protinacistickým vystoupením v českých zemích v květnu 1945 se stalo **povstání**

Pražské povstání

v Praze. Rozšíření revolučních akcí v hlavním městě bylo vyvoláno **5. května 1945** v poledních hodinách voláním **pražského rozhlasu** o pomoc. Povstalci se zmocnili značného množství zbraní a podařilo se jim ovládnout většinu klíčových bodů ve městě – mosty, nádraží, telefonní ústředny apod. Na ochranu před německými obrněnými jednotkami bylo v noci z 5. na 6. května postaveno asi 1600 barikád. Do čela povstání se postavila **Česká národní rada (ČNR)**, jejímiž nejvýznamnějšími představiteli byli profesor **Albert Pražák**, představitel ilegální KSČ Josef Smrkovský a štábní kapitán Jaromír Nechanský. Vojenské akce povstalců řídilo Vojenské velitelství Velké Prahy – Bartoš v čele s generálem Karlem Kutlvašem.

Situace povstání v hlavním městě se ale poměrně záhy zhoršila, protože německá armáda nasadila k potlačení povstání silné vojenské útvary vybavené tanky, letectvem, dělostřelectvem a další vojenskou technikou. Ve dnech 6.-8. května tak probíhaly na území Prahy **těžké boje** povstaleckých sil s německou armádou, často provázené brutálními represemi proti civilnímu obyvatelstvu a ničením kulturních hodnot (např. požár Staroměstské radnice). Kvůli sovětsko-americké dohodě o linii dotyku mezi spojeneckými armádami nemohla Praze přijít na pomoc 3. americká armáda, která 6. května osvobodila Plzeň. V kritické situaci poskytli bojující Praze účinnou pomoc příslušníci Ruské osvobozené armády, tzv. **vlasovci**. Tyto jednotky tvořili bývalí sovětsí váleční zajatci, kteří původně bojovali po boku Němců za osvobození Ruska od komunismu.

Složitá situace přiměla Českou národní radu uzavřít 8. května s německým vojenským velením dohodu, po jejíž podepsání začala německá vojska Prahu opouštět a ustupovat na západ. Ojedinelá ohniska odporu pomohly povstalcům zlikvidovat síly Rudé armády, které vstoupily do hlavního města **9. května 1945 ráno** v rámci **pražské operace**. Touto operací, která probíhala ve dnech 6.-12. května, bylo v podstatě dokončeno osvobození československého území. K poslednímu většímu bojovému střetnutí na našem území došlo 12. května 1945 u **Milína** nedaleko Příbrami.

Konec války
na území
českých zemí

3.6.1 Oběti a škody let 1939-1945

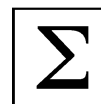
V případě Československa je poměrně složité vyčíslení lidských a materiálních ztrát. Počet jeho občanů, kteří zahynuli v letech 1939-1945, je udáván v rozmezí 340-370 tisíc. Z toho zdaleka největší část tvoří českoslovenští Židé, kteří se stali obětí holocaustu. Tato krutá statistika zahrnuje 80 tisíc Židů z českých zemí, 72 tisíc ze Slovenska, 80 tisíc z Podkarpatské Rusi a 42 tisíc z území okupovaných od podzimu 1938 Maďarskem. Kromě těchto obětí zahynulo v koncentračních táborech a vězeních nacistického Německa dalších asi 28 tisíc československých občanů a 8 500 jich bylo popraveno. Válečné ztráty československých zahraničních jednotek na východní frontě činily 10 600 padlých, na západní (včetně letectva) 2 200.

Lidské oběti

Velmi těžké je sestavit výčet materiálních škod, které válka a okupace Československu přinesly. Podle zprávy, kterou připravily československé orgány pro Norimberský proces, činila jejich hodnota 347,5 miliard korun. Z toho na škody v průmyslu a obchodu připadalo 38,4 miliardy, v zemědělství 44,5 miliardy a v železniční dopravě 20,4 miliardy korun. Měnové škody dosáhly výše 135,5 miliard korun, z čehož 5,2 miliardy tvořily devizy a drahé kovy uloupené nacistickým Německem. Jen těžko lze vyčíslit kulturní a morální újmy, které okupace způsobila.

Materiální
ztráty

Shrnutí

České země byly 15. března 1939 okupovány německou armádou a nacisté zde zřídili tzv. Protektorát Čechy a Morava. Pro český národ nastalo jedno z nejtěžších období v jeho moderních dějinách. Odbojové hnutí vedlo na domácí půdě i v zahraničí zápas proti nacistické okupaci a za obnovení Československa, existovala však i kolaborace s nacisty. Vítězství protihitlerovské koalice ve 2. světové

válce umožnilo obnovení československého státu, který se ovšem zároveň dostal do mocenské sféry Sovětského svazu.

Kontrolní otázky a úkoly

1. Jaké byly základní cíle nacistické okupační politiky v českých zemích?
2. Jaké metody byly nacistickou okupační správou používány?
3. Co bylo základním cílem československého domácího i zahraničního odboje v průběhu 2. světové války?
4. Které významné postavy československého domácího a zahraničního odboje znáte?
5. Na kterých frontách bojovaly československé zahraniční jednotky?
6. Co označují pojmy 1. a 2. stanné právo?
7. Jaké dopady měla 2. světová válka pro Československo?

Pojmy k zapamatování

Říšský protektor, kolaborace, protektorátní vláda, Československý národní výbor, československá exilová vláda, Legion Čechů a Slováků, Obrana národa, Petiční výbor Věrní zůstaneme, Politické ústředí, Komunistická internacionála, Ústřední vedení odboje domácího, Ústřední národně revoluční výbor Československa, ghetta, civilní výjimečný stav, stanné právo, heydrichiáda, Rada tří, konfidenti, totální nasazení, holocaust, Přípravný revoluční národní výbor, Česká národní rada.

Vytvořte písemně chronologický přehled podle vás nejdůležitějších událostí a mezníků 2. světové války, tj. období od 1. září 1939 do 2. září 1945. Každou událost pojmenujte, datujte a stručně objasněte její význam. Ke každému válečnému roku přiřaďte 3-4 události. Vybírejte události jak z evropského, tak i mimoevropského kontextu.

Seznam literatury použité ke 3. kapitole:

1. BRANDES, D. *Češi pod německým protektorátem*. Praha: Prostor, 1999.
2. ČEJKA, E. *Československý odboj na západě (1939–1945)*. Praha: Mladá fronta, 1997.
3. GEBHART, J., KUKLÍK, J. *Dramatické i všední dny protektorátu*. Praha: Themis, 1996.
4. GEBHART, J., KUKLÍK, J. *Velké dějiny zemí koruny české: 1938–1945*, sv. XVa, XVb. Litomyšl-Praha: Paseka, 2006 a 2007.
5. KEEGAN, J. *Druhá světová válka*. Praha-Plzeň: Beta, 1996.
6. KROUPA, V. a kol. *Český antifašismus a odboj*. Praha: Naše vojsko, 1988.
7. KURAL, V. *Vlastenci proti okupaci. Ústřední vedení odboje domácího 1940–1943*. Praha: Karolinum, 1997.
8. KURAL, V., ŠTĚPÁNEK, Z. *České národní povstání v květnu 1945*. Praha: Karolinum 2008.
9. MARŠÁLEK, P. *Protektorát Čechy a Morava*. Praha: Karolinum, 2002.
10. PASÁK, T. *Český fašismus 1922–1945 a kolaborace 1939–1945*. Praha: Práh, 1999.
11. PASÁK, T. *Pod ochranou říše*. Praha: Práh, 1998.
12. SLÁDEK, O. *Ve znamení smrtihlava*. Praha: Naše vojsko, 1991.
13. SLÁDEK, O. *Zločinná role gestapa*. Praha: Naše vojsko, 1986.
14. TOMÁŠEK, D., KVAČEK, R. *Generál Alois Eliáš. Jeden český osud*. Praha: Epoque, 1996.
15. UHLÍŘ, J. B., KAPLAN, J. *Praha ve stínu hákového kříže*. Praha: Ottovo nakladatelství, 2005.
16. *Za obnovu státu Čechů a Slováků 1938–1945*. Praha: SPN, 1992.

4 ČSR v letech 1945-1953

Průvodce studiem

V této kapitole získáte poznatky o proměnách československé vnitřní i zahraniční politiky v letech 1945-1947, o získání absolutní moci komunisty v únoru 1948 a o vytváření totalitního režimu v Československu na počátku 50. let 20. století. Budete schopni analyzovat politické, hospodářské a kulturní změny, které přineslo v Československu nastolení komunistického režimu. V závěrečné podkapitole se seznámíte s rozsahem a formami represí vůči odpůrcům komunistického režimu v období 50. let 20. století.

4.1 Vývoj v letech 1945-1947

Pro poválečné politické uspořádání Československa hrály důležitou roli rozhovory mezi zástupci čs. londýnské a moskevské emigrace, které se uskutečnily v březnu 1945 v Moskvě. Na jejich základě byla vytvořena tzv. **vláda Národní fronty Čechů a Slováků**, jejímž premiérem byl sociální demokrat **Zdeněk Fierlinger**, původně čs. velvyslanec v Moskvě. V této vládě zaujali komunisté významné pozice, mj. získali ministerstva vnitra, zemědělství a informací.

Vytvoření vlády Národní fronty

Dne **5. dubna 1945** byl v **Košicích** vyhlášen program nové vlády. Tento **Košický vládní program** přinášel významné změny do československého politického uspořádání. Politická soutěž se nyní uskutečňovala v rámci uzavřeného **systemu Národní fronty**, jehož součástí byly čtyři politické strany v českých zemích (komunistická, národně socialistická, sociálně demokratická a lidová) a dvě na Slovensku (Demokratická strana a Komunistická strana Slovenska). Později vznikly na Slovensku ještě dvě další menší strany – Strana práce a Strana slobody. Nebyla např. povolena obnova činnosti agrární strany – nejsilnějšího politického subjektu v předmnichovské ČSR. Součástí Košického vládního programu byla dále zahraničněpolitická a vojenská **orientace Československa na SSSR**, potrestání kolaborantů a zrádců z období nacistické okupace a konfiskace německého a maďarského majetku. Novými orgány státní moci měly být **národní výbory**. Program předpokládal rovnoprávné postavení Čechů a Slováků a existenci fakticky autonomních slovenských orgánů – Slovenské národní rady a sboru pověřenců.

Košický vládní program

Do svolání Prozatímního národního shromáždění 28. října 1945 se zákonodárná činnost v ČSR realizovala prostřednictvím **dekretů prezidenta republiky**, které byly vydávány i v průběhu londýnského exilu v době 2. světové války. Kromě prezidenta je podepisoval i předseda vlády a příslušný resortní ministr. Platnost těchto dekretů, kterých bylo vydáno celkem 143 (z toho 17 ústavních), byla zpětně schválena Prozatímním národním shromážděním. Na základě dekretů se mj. v říjnu 1945 uskutečnilo **znárodnění** bank, pojišťoven, klíčového průmyslu a dalších průmyslových závodů s více než pěti sty zaměstnanci. Vedle znárodněného sektoru ale dál v československém hospodářství existoval i sektor soukromý a řemeslná malovýroba.

Dekrety prezidenta republiky

Dekrety prezidenta republiky upravovaly i proces tzv. **retribuce** - potrestání zločinů spáchaných v době okupace. K těmto účelům byly zřízeny tzv. **mimořádné lidové soudy**, zvláště významné případy měl soudit Národní soud v Praze a Bratislavě. Před těmito soudy stanuli dopadení příslušníci nacistických okupačních institucí, čeští kolaboranti, spolupracovníci nacistických bezpečnostních složek atd. Veřejností byly silně sledovány např. procesy s **K. H. Frankem** (odsouzen k trestu smrti), členy protektorátních vlád a představiteli válečné Slovenské republiky. Vedle potrestání nesporných viníků se ale retribuční stala často i nástrojem osobní msty a politického boje.

Retribuční soudnictví

Po 2. světové válce se podstatně změnilo národnostní složení Československa. Největším zásahem byl **odsun německého obyvatelstva**, který probíhal zejména v letech 1945-1947. Hned po skončení války došlo při tzv. „divokém“ odsunu do srpna 1945 k řadě excesů a zločinů na německém

Odsun německého obyvatelstva

obyvatelstvu (např. Ústí nad Labem, Postoloprty, Přerov). Organizovaný odsun německého obyvatelstva z ČSR, který schválily spojenecké velmoci na konferenci v **Postupimi** v srpnu 1945, pak probíhal zejména v průběhu roku 1946 a dohlížela na něj Spojenecká kontrolní rada. Transporty vysídlenců, kteří si s sebou mohli vzít jen nejnútnejší osobní majetek, směřovaly do americké a sovětské okupační zóny v Německu. S odsunem souvisely i prezidentské dekrety, které zbavily německé obyvatelstvo státního občanství, zkonfiskovaly mu půdu a uvalily na německé podniky **národní správu**. Ze všech těchto opatření měli být vyňati němečtí antifašisté. V letech 1947-1948 probíhal ještě tzv. dodatečný odsun, kterým se slučovaly rozdělené rodiny. Celkem opustily ČSR takřka 3 miliony Němců. Naproti tomu se kvůli nesouhlasu velmocí **nerealizoval odsun maďarského obyvatelstva**, žijícího zejména na jižním Slovensku.

Velkou změnu ve vlastnických vztazích i sociální struktuře poválečné ČSR znamenala **pozemková reforma**, při které byla zkonfiskovaná půda Němců a kolaborantů přidělována zájemcům za nízkou cenu. Vzhledem k tomu, že ministerstvo zemědělství, které pozemkovou reformu řídilo, bylo v rukou KSČ, posílila tím tato strana výrazně své pozice na venkově a zejména v českých pohraničních oblastech, kde se nacházela většina přidělované půdy.

V československé zahraniční politice se prezident Edvard Beneš snažil prosadit vedle těsné orientace na SSSR i úzké vztahy se západními státy. Československo mělo hrát roli jakéhosi „mostu“ mezi Západem a Východem. Tato koncepce se ovšem ukázala neudržitelnou v souvislosti se zhoršováním vztahů mezi SSSR a západními státy a vznikem studené války. První významné rozčarování v československo-sovětských vztazích způsobila otázka **Podkarpatské Rusi**, předválečné součásti Československa, která se v důsledku nátlaku SSSR stala po 2. světové válce součástí sovětské Ukrajiny.

Československá zahraniční politika

V **květnu 1946** se konaly se v Československu **volby** do Ústavodárného národního shromáždění. Komunisté při nich těžili z poválečného obecného příklonu k levicovým politickým a ekonomickým koncepcím a z výhodných mocenských pozic, které získali v předcházejícím období. KSČ si rovněž vybuodovala rozsáhlou a pevnou organizační strukturu, a to i na venkově a v pohraničí. Výsledky voleb potvrdily **převahu KSČ** v celostátním měřítku. V českých zemích zvítězili komunisté se ziskem 40,17 % hlasů, národní socialisté získali 23,66 %, lidovci 20,24 % a sociální demokraté 15,58 %. Relativně neúspěšně naproti tomu skončily pro komunisty volby na **Slovensku**, kde KSS získala 30,37 % hlasů, ale její největší konkurent – **Demokratická strana** – 62 %. V nové vládě Národní fronty, jejímž premiérem se stal předseda KSČ **Klement Gottwald**, opět zasedly všechny politické strany.

Volby v květnu 1946

V rámci Národní fronty se ovšem brzy po volbách začaly prohlubovat **rozpory mezi komunisty a jejich oponenty**, které získaly vnější podobu řady politických střetů a konfliktů. Komunisté při nich využívali svých výhodných mocenských pozic, které získali v bezpečnostním aparátu, sdělovacích prostředcích i masových společenských organizacích (např. Revolučním odborovém hnutí). Předmětem neustálých konfliktů byla oblast zemědělství, v níž se rozhořel spor o další fázi pozemkové reformy. V roce 1947 probíhal i spor o tzv. „milionářskou dávku“, při kterém KSČ navrhla nahradit zemědělcům škody způsobené extrémním suchem prostřednictvím mimořádného zdanění velkých majetků. Pokusem zvrátit neúspěšný výsledek voleb na Slovensku byla na podzim 1947 snaha bezpečnostních orgánů kontrolovaných komunisty obvinít představitele slovenské Demokratické strany z **protistátního spiknutí** s cílem tuto stranu rozbít nebo aspoň podstatně oslabit. Velkou pozornost vzbudila i tzv. **krčmáňská aféra**, při níž tři nekomunističtí ministři obdrželi v září 1947 krabičky s výbušninou. (Stopy tohoto případu, který se nepodařilo nikdy úplně objasnit, směřovaly do obce Krčmaň na Olomoucku.)

Zostřování rozporů v Národní frontě

Příslušnost Československa ke vznikajícímu sovětskému mocenskému bloku byla potvrzena v souvislosti s tzv. **Marshallovým plánem**, kterým USA nabídly hospodářskou pomoc evropským zemím obnovujícím své hospodářství po 2. světové válce. Sovětský svaz odmítl svoji účast na Marshallově plánu v červnu 1947 a přinutil ke stejnému postoji i ostatní státy svého bloku. Československá vláda původně o své účasti na Marshallově plánu uvažovala, ale na sovětský nátlak svůj postoj okamžitě přehodnotila.

Marshallův plán

4.2 Komunistický převrat v únoru 1948

Bezprostřední příčinou rozhodujícího střetnutí mezi československými komunisty a jejich demokratickými oponenty se staly poměry ve **Sboru národní bezpečnosti**. Komunistický ministr vnitra **Václav Nosek** zbavil funkcí osm posledních nekomunistických velitelů Bezpečnosti v Praze. Na protest proti tomu, že Nosek odmítl po většinovém hlasování vlády tento krok odvolat, podalo **20. února 1948** dvanáct ministrů za národně socialistickou, lidovou a slovenskou Demokratickou stranu **demisi**. Cílem bylo buď donutit komunisty k ústupu, nebo vyvolat předčasné volby, ze kterých by KSČ vyšla podstatně oslabena. Komunistům přišel postup jejich oponentů vhod, protože jim umožňoval zbavit se jich formálně legální cestou. Měli pod kontrolou nejdůležitější mocenské nástroje ve státě, dokázali **zmobilizovat** k masovým akcím své stoupence a cítili **podporu SSSR**. Naproti tomu jejich demokratickým oponentům jakákoliv pevná opora chyběla.

Vyhrocení
konfliktů v
únoru 1948

V následujících dnech zorganizovala KSČ **masová shromáždění**, na nichž požadovala, aby prezident republiky Edvard Beneš demisi nekomunistických ministrů přijal a doplnil vládu podle návrhu jejího předsedy Klementa Gottwalda. Stejně řešení požadoval i sjezd závodních rad, který se sešel 22. února, a **generální stávka** vyhlášená na 24. února. Nově vznikající mocenské orgány - tzv. **Akční výbory Národní fronty** - zbavovaly funkcí odpůrce komunistů na všech úrovních veřejného a politického života. Nátlak na prezidenta a demokraticky smýšlející občany měl i podobu vytváření ozbrojených útvarů složených z oddaných stoupců komunistické strany - **Lidových milicí**. Naproti tomu odpůrci komunistů nedokázali na situaci adekvátně reagovat a zmobilizovat své příznivce k aktivnímu vystoupení. Jedinými masovými akcemi na podporu demokracie se tak v průběhu únorové vládní krize staly dva pochody pražských vysokoškolských studentů na Pražský hrad ve dnech 23. a 25. února 1948.

Mobilizace
komunistickýc
h stoupců

Pod tvrdým komunistickým tlakem, hrozbou občanské války a mocenského zásahu SSSR **prezident Beneš** nakonec **kapituloval**. Dne **25. února 1948 demisi nekomunistických ministrů přijal** a vládu doplnil podle Gottwaldova návrhu politiky ze stran Národní fronty, kteří byli ochotni se komunistům naprosto podřídit. Jakýmsi epilogem zániku demokracie v Československu se 10. března 1948 stala dodnes úplně nevyjasněná smrt ministra zahraničí **Jana Masaryka** pod okny Černínského paláce. Prezident Beneš, který po únorovém převratu odjel z Pražského hradu do **Sezimova Ústí**, odmítl podepsat tzv. **Ústavu 9. května** i nový volební zákon. V červnu 1948 se **vzdal funkce prezidenta** a v září téhož roku zemřel. Novou hlavou státu byl zvolen 14. června 1948 **Klement Gottwald**.

Přijetí demise

4.3 Vytváření totalitního systému

Události v únoru 1948 znamenaly pro Československo nastolení **totalitní moci** Komunistické strany Československa, respektive jejího vedení. Proběhla po nich rozsáhlá **čistka** ve státním aparátu, hospodářství, společenských organizacích, vědě, kultuře i školství. Pluralitní parlamentní systém se nyní stal ryzí formalitou. Sociálně demokratická strana byla v červnu 1948 přímo sloučena s KSČ, další politické strany Národní fronty sice nezanikly, ale byly zbaveny vlivu i většiny členstva a do jejich čela byli postaveni funkcionáři ochotní naprosto se podřídit KSČ. Podobný osud čekal i masové společenské organizace, spolky a různé stavovské organizace. Zčásti byly zrušeny, zčásti „očišťeny“, sloučeny a přeměněny na „převodové páky“ komunistické moci. Národní shromáždění schvalovalo zákony, které byly předtím připraveny a schváleny komunistickým vedením. **Soudnictví přestalo fungovat jako nezávislá složka státní moci**, z masových sdělovacích prostředků se staly **nástroje propagandy**. Ve volbách v květnu 1948 byla voličům předložena tzv. **jednotná kandidátka Národní fronty**, na níž si KSČ vyhradila 70 % zastoupení. Jakákoliv protikomunistická agitace byla přítom pronásledována a trestána. Stejným způsobem pak byly organizovány i další volby až do pádu komunistického režimu v roce 1989. V květnu 1948 schválilo Národní shromáždění tzv. **Ústavu 9. května**, která prohlašovala Československo za lidově demokratickou republiku a jednotný stát Čechů a Slováků.

Proměna
politického
systému po
únoru 1948

K velkým změnám došlo i v oblasti kultury a školství. V dubnu 1948 se konal tzv. sjezd národní kultury, který vyhlásil orientaci na socialistickou kulturu a program **socialistického realismu** v umění. Nad oblastí kultury byla nastolena nadvláda jediné ideologie - dogmaticky chápaného **marxismu-leninismu**. Vše, co této orientaci odporovalo, muselo být odstraněno. Dosud nezávislé umělecké a kulturní spolky zanikly a na jejich místě byly vytvořeny centralizované instituce (např. Svaz československých spisovatelů). Bylo zastaveno vydávání demokraticky orientovaných kulturních a politických časopisů (např. *Kritického měsíčníku* Václava Černého, *Dneška* Ferdinanda Peroutky atd.). Kulturní vazby se západními státy byly takřka úplně zpretrhány, organizace československé vědy byla přestavěna podle modelu SSSR - např. v roce 1952 byla zřízena **Československá akademie věd**. Řada osobností československé vědy a kultury byla na dlouhá léta umlčena, **emigrovala** nebo byla **vězněna**. Ve školství došlo k přijetí zákona o jednotné škole, po němž byla mj. zrušena osmiletá gymnázia a zavedena jednotná soustava základních a středních škol. Vysoké školy postihla po únoru 1948 rozsáhlá čistka, při níž bylo vyloučeno asi 4,5 tisíce studentů. Základními kritérii při přijímání ke studiu, ale i do řady zaměstnání se nyní staly **třídní původ** a politická uvědomělost. Jinak smýšlejícím občanům kladl režim řadu překážek při studijním i pracovním uplatnění.

Změny v oblasti školství a kultury

Zahraněčí i vnitřní politika Československa se dostala do naprosté **závislosti na SSSR**. Československo se stalo pevnou součástí sovětského mocenského bloku ve střední a východní Evropě a členem jak ekonomické **Rady vzájemné hospodářské pomoci** (založena 1949), tak i vojensko-politické Varšavské smlouvy (založena 1955). Takřka do všech oblastí života československé společnosti zasahovali v letech 1949-1956 přímo či nepřímo **poradci** vyslaní ze SSSR.

ČSR - součást sovětského bloku

Pro ekonomický vývoj po únoru 1948 byla charakteristická takřka úplná **likvidace soukromého sektoru**. Na konci roku 1948 pracovalo už ve státním sektoru 95 % zaměstnanců průmyslu, ale hromadná likvidace postihla brzy i soukromý maloobchod, řemesla a živnosti. Řízení ekonomiky se uskutečňovalo z jednoho centra a podle **ústředního plánu**, přičemž politické cíle měly většinou přednost před hospodářskými. Hospodářství bylo řízeno rozsáhlým byrokratickým aparátem v čele se Státním plánovacím úřadem prostřednictvím **pětiletých hospodářských plánů**, z nichž první z nich byl zahájen v roce 1949. I v ekonomické oblasti se dominantně projevovala československá orientace na SSSR a další státy Rady vzájemné hospodářské pomoci (RVHP). Mimořádný důraz byl kladen zejména na rozvoj **těžkého průmyslu**, což vycházelo zejména z vojenských potřeb celého sovětského bloku. Výrazná orientace zejména na těžké strojírenství s sebou přinášela zaostávání spotřebního průmyslu a služeb a neblaze se projevovala jak v životní úrovni obyvatelstva, tak i ve stavu životního prostředí.

Likvidace soukromého sektoru a zavedení centrálně plánované ekonomiky

Přes původní opačné sliby se brzy po komunistickém převzetí moci rozběhly přípravy ke **kolektivizaci** zemědělství - opět podle sovětského vzoru. V únoru roku 1949 byl přijat zákon o **jednotných zemědělských družstvech (JZD)**, který zahájil první vlnu kolektivizace. Další fáze této kampaně byla na počátku 50. let provázena tvrdým politickým a ekonomickým tlakem na rolníky, kteří měli být přinuceni ke vstupu do JZD. Cílem často brutální soudní i mimosoudní perzekuce byli zejména větší vlastníci zemědělské půdy, kteří představovali podle komunistického režimu hlavní překážku kolektivizace. Po třetí fázi združstevňování, ke které došlo v druhé polovině 50. let, dominovaly už zemědělské výroby v Československu JZD a státní statky.

Kolektivizace zemědělství

4.3.1 Protikomunistický odpor, odboj a emigrace

I když převzetí absolutní moci komunisty v ČSR v únoru 1948 proběhlo relativně hladce, zůstávaly v československé společnosti síly, které přechod k totalitnímu systému jedné politické strany **odmítaly**. Výrazně o sobě daly vědět zejména v souvislosti s **XI. všesokolským sletem**, který se konal v červnu 1948. Jeho účastníci v průběhu slavnostního průvodu Prahou dávali otevřeně najevo sympatie k bývalému prezidentu Benešovi a odpor vůči jeho nástupci a dalším představitelům komunistické moci. Represivní složky režimu reagovaly zatýkáním přímo v průběhu sletu a v Sokolu byla následně uskutečněna rozsáhlá čistka. V podobně protikomunistickém duchu se nesl i pohřeb Edvarda Beneše

Nástroje represí

v Praze v září 1948 a objevovaly se i sociálně motivované protesty proti špatné zásobovací situaci. Reakcí komunistické moci bylo mj. i vyhlášení tzv. **zákonu na ochranu lidově demokratické republiky (č. 231/1948)**, který umožňoval tvrdý postih jakéhokoliv odporu. Široká vlna represí a další nepříznivé okolnosti neumožnily v Československu vznik rozsáhlejšího protikomunistického odboje. Jednotlivé ilegální skupiny byly často velmi záhy odhaleny **Státní bezpečností**, hodnocení některých jejich ozbrojených akcí - např. v případě skupiny bratří Mašínů - rozděluje českou společnost dodnes.

Nejmasovějším projevem odporu vůči komunistickému režimu se stala **emigrace na Západ**. Odhaduje se, že jen v letech 1948-1951 uprchlo ilegálně do zahraničí přes 25 tisíc obyvatel ČSR. Do emigrace odcházeli politici (např. Petr Zenkl, Jaroslav Stránský, Vladimír Krajina, Hubert Ripka atd.), žurnalisté (Pavel Tigríd, Ferdinand Peroutka), spisovatelé a umělci (Egon Hostovský, Ivan Blatný, Rafael Kubelík, Rudolf Firkušný) atd. V exilu vznikla nebo byla obnovena řada politických stran, spolků a organizací, které v Československu nemohly působit. V roce 1949 vznikla v USA *Rada svobodného Československa*, která se měla stát jakousi zastřešující politickou organizací československé emigrace. Významnou roli hrálo působení představitelů československého exilu v oblasti publicistiky (např. revue *Svědectví* vydávaná Pavlem Tigrídem nebo české vysílání rozhlasových stanic BBC, Hlas Ameriky a Svobodná Evropa).

Vlna emigrace

4.3.2 Perzekuce a politické procesy

Upevňování komunistického režimu v Československu bylo doprovázeno **rozsáhlou perzekucí** jeho skutečných nebo jen domnělých a potenciálních odpůrců, jejímž cílem bylo vynucení absolutní kontroly nad společností. Zejména v období 1948-1953 měly tyto represe zvláště **brutální** podobu a dotkly se velkého počtu lidí. Perzekuční tažení se stupňovala i v souvislosti s mezinárodním vývojem, který byl ve znamení zostřující se **studené války** mezi Západem a Východem i komplikacemi uvnitř sovětského bloku (roztržka s Jugoslávií).

Perzekuce
odpůrců
režimu

Výrazným příkladem mimosoudního postihu se staly **tábory nucených prací (TNP)**, do nichž byli zařazovány režimu nepohodlné osoby na základě rozhodnutí komisí jmenovaných národními výbory. Podle odhadů prošlo TNP v letech 1948-1954 přes 80 tisíc československých občanů. Podobnou roli hrály i tzv. **pomocné technické prapory (PTP)**, zvláštní vojenské útvary, k nimž byli na libovolně prodlužovanou dobu povoláváni „politicky nespolehliví“ branci. Příslušníci PTP byli nasazováni k těžké práci v hutích, dolech, na stavbách atd. Celkem prošlo PTP kolem 60 tisíc osob.

TNP a PTP

Formálním prostředkem pro soudní postih odpůrců komunistického režimu se stal zejména již zmíněný zákon na ochranu lidově demokratické republiky (č. 231/48 Sb.), výkonné nástroje perzekuce pak představovaly represivní složky státní moci v čele se Státní bezpečností, jejíž příslušníci často využívali provokací i nezákonných a násilných metod vyšetřování.

Politické soudní procesy byly zahájeny brzy po únoru 1948. Většina z nich byla uměle **vykonstruovaná**, od roku 1949 se v řadě z nich angažovali poradci ze SSSR. Obžalovaní byli často tvrdým psychickým i fyzickým nátlakem nuceni k nepravdivým výpovědím jak při vyšetřování, tak při samotném soudním projednávání. O jejich vině a trestu fakticky nerozhodovaly soudy, ale politické orgány KSČ. Mezi první postižené patřili důstojníci československé armády, zejména ti, kteří se v průběhu 2. světové války účastnili domácího nebo zahraničního odboje. Tak byl v roce 1949 k trestu smrti odsouzen generál **Heliodor Píka**, za války velitel čs. vojenské mise v SSSR. Mezi postižené dlouholetým vězněním patřili dále generálové Karel Kutlvašr, Karel Janoušek, řada partyzánských velitelů, letců, účastníků domácího odboje atd. Jen do konce roku 1950 bylo z armády propuštěno přes 36 % původního stavu důstojnického sboru.

Politické
procesy

Dalšími oběťmi politických procesů se stali bývalí vysocí funkcionáři nekomunistických politických stran. V roce 1950 proběhl proces s tzv. „záškodnickým vedením spiknutí proti republice“, při němž byly vyneseny čtyři **rozsudky smrti**, mezi nimi i nad **Miladou Horákovou**, funkcionářkou národně socialistické strany. Přes protesty světové veřejnosti (mj. Bertrand Russell, Albert Einstein) byly rozsudky vykonány.

Cílem represí se stala i **katolická církev**, zejména vysocí církevní hodnostáři, řeholní řády a katoličtí intelektuálové. Pražský arcibiskup Josef Beran, který se otevřeně postavil proti zvláštnímu režimu, strávil dlouhá léta v internaci pod dohledem Státní bezpečnosti. Procesy s dalšími vysokými církevními představiteli - biskupy a představenými církevních řádů - probíhaly zejména na začátku 50. let. V dubnu 1950 došlo k tzv. „akci K“ - násilné likvidaci mužských řeholních řádů. Ve stejné době byla zrušena i řeckokatolická církev, která působila zejména na východním Slovensku. Na dlouhá léta skončila ve vězeních řada katolických spisovatelů a intelektuálů - Jan Zahradníček, Václav Renč, Zdeněk Rotrekl a další. Politicky motivované procesy se staly i nástrojem násilné kolektivizace zemědělství.

Tažení proti
katolické církvi

Ovzduší všeobecné podezřívavosti a snaha objevit „nepřátele uvnitř vlastních řad“ obrátily ostří represí i **dovnitř komunistické strany**, paradoxně i proti lidem, kteří se předtím sami výrazně na vytváření totalitního systému podíleli. Vyvrcholením se v tomto směru stal proces s tzv. „vedením **protistátního spikleneckého centra**“ v listopadu 1952, při němž bylo odsouzeno k trestu smrti 11 vysokých komunistických funkcionářů v čele s bývalým generálním tajemníkem KSČ **Rudolfem Slánským**. Ještě v roce 1954 proběhl proces s tzv. **slovenskými „buržoazními nacionalisty“** - funkcionáři Komunistické strany Slovenska **Gustavem Husákem**, Ladislavem Novomeským a dalšími.

Hledání
"nepřítelů"
uvnitř KSČ

Celková bilance politicky motivovaných procesů je otřesná - odhaduje se, že jimi postiženo bylo až 280 tisíc osob. Jen v letech 1948-1952 bylo Státním soudem vyneseno celkem 232 rozsudků smrti, z nichž bylo 178 vykonáno. Jen menší část obětí se dočkala rehabilitace v 60. letech 20. století, ostatní pak až po pádu komunistického režimu v roce 1989.

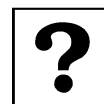
Bilance represí

Shrnutí

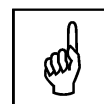
Obnovená Československá republika se v politickém, ekonomickém i národnostním směru podstatně lišila od tzv. první republiky z let 1918-1938. KSČ zvítězila v parlamentních volbách v roce 1946 a v únoru 1948 se chopila absolutní moci ve státě. V praktických krocích důsledně napodobovala sovětský ekonomický a politický model, odpor jinak smýšlející části společnosti byl zlomen rozsáhlou represí. Toto nejtvrdší období komunistického režimu postupně odeznělo po smrti J. V. Stalina a K. Gottwalda v roce 1953.

Kontrolní otázky a úkoly

1. K jakým významným politickým a hospodářským změnám došlo v Československu po skončení nacistické okupace?
2. Jaké příčiny vedly k volebnímu vítězství KSČ v květnu 1946 a poté k převzetí absolutní moci v únoru 1948?
3. Jaké byly základní rysy hospodářské politiky KSČ po únoru 1948?
4. Proti kterým skupinám obyvatelstva a z jakých důvodů byla zaměřena perzekuce totalitního režimu v 50. letech 20. století?

Pojmy k zapamatování

Košický vládní program, dekrety prezidenta republiky, retribuční zákon, znárodnění, odsun, studená válka, Marshallův plán, Národní fronta, národní výbory, Ústava 9. května, pozemková reforma, totalitní režim, Lidové milice, Akční výbory Národní fronty, socialistický realismus, kolektivizace zemědělství, Rada svobodného Československa, Rada vzájemné hospodářské pomoci (RVHP), Varšavská smlouva, pomocné technické prapory, tábory nucené práce, sovětský blok.

5 Československo v letech 1953-1968

Průvodce studiem

Po prostudování této kapitoly se dozvíte, k jakým změnám došlo v Československu v průběhu 2. poloviny 50. let a v 60. letech. Seznámíte se také s úspěchy československé kultury v tomto období a s kořeny reformních snah v oblasti ekonomiky i politiky. Budete schopni orientovat se v průběhu tzv. Československého jara 1968 a v příčinách jeho mocenského potlačení.

5.1 Československý komunismus po Stalinovi a Gottwaldovi

Smrt sovětského vůdce a diktátora **J. V. Stalina** 5. března 1953 přinesla v celém světě napjatou pozornost, jakým směrem se bude ubírat další vývoj v SSSR i v ostatních komunistických státech. V Československu bylo očekávání změn vzápětí umocněno i **smrtí Klementa Gottwalda** 14. března 1953. Jeho nástupcem v úřadě prezidenta republiky se stal **Antonín Zápotocký**, nově vytvořenou funkci **prvního tajemníka KSČ** zaujal **Antonín Novotný**. Nové vedení chtělo zpočátku pokračovat v dosavadní politice, vnitřní i vnější tlaky jej ale donutily k částečné změně kurzu.

Smrt Stalina a Gottwalda

V červnu 1953 proběhla v Československu **měnová reforma**, která přinesla výměnu finanční hotovosti a vkladů v poměru 5:1 až 50:1, zároveň došlo ke zrušení přidělového systému a zavedení jednotných maloobchodních cen. Pro většinu obyvatelstva znamenala tato opatření vzrůst životních nákladů a podstatné znehodnocení úspor. V souvislosti s tím došlo na řadě míst k projevům masové **nespokojenosti**. Nejrozsáhlejší demonstrace, které musela potlačovat armáda a oddíly Lidových milicí, proběhly v Plzni.

Měnová reforma

V důsledku těchto událostí a tlaku nových vedoucích představitelů SSSR vyhlásilo vedení KSČ v září 1953 tzv. **nový kurz**. Ve svém hodnocení předcházejícího vývoje připustilo určité chyby a nedostatky při uplatňování politiky KSČ, v ekonomice začala být větší pozornost věnována výrobě spotřebního zboží, došlo i ke snížení maloobchodních cen, zvýšení platů a k úpravám zemědělské politiky. K určitému uvolnění došlo i v systému represí, ale ještě v dubnu 1954 proběhl na Slovensku soudní proces s tzv. buržoazními nacionalisty - Gustavem Husákem, Ladislavem Novomeským a dalšími, který skončil dlouholetými tresty vězení pro obžalované. Vnitrostranický boj ve vedení KSČ o rozsah všech těchto změn nakonec vedl k posílení pozic **Antonína Novotného**, který po smrti Antonína Zápotockého na konci roku 1957 ve své osobě spojil jak funkci prvního tajemníka KSČ, tak i úřad prezidenta republiky.

Nový kurz v ekonomice

Na jaře roku 1956 byl vnitropolitický vývoj v Československu silně ovlivněn **XX. sjezdem Komunistické strany Sovětského svazu**, na němž **N. S. Chruščev** v tajném projevu **odsoudil** některé **Stalinovy zločiny**. Tato odhalení vyvolala ve státech sovětského bloku kritické reakce vůči stále existujícímu stalinistickému systému, které měly různou podobu i rozsah. K nejvýznamnějším otřesům došlo v Polsku a zejména Maďarsku, v němž vývoj vyústil dokonce v revoluční pokus o svržení totalitního systému. Ten musel být obnoven prostřednictvím sovětského vojenského zásahu. Československé vedení pod dojmem maďarských událostí destalinizaci ve své zemi utlumilo a omezilo ji na kosmetické politické a ekonomické úpravy. Potlačilo i kritickou diskusi, která se rozvinula ve značné části společnosti. (Např. v dubnu 1956 vystoupili na II. sjezdu československých spisovatelů s výraznou kritikou stávajících poměrů básníci František Hrubín a Jaroslav Seifert.)

XX. sjezd KSSS

Opět měla být nastoupena cesta k utužení totalitního režimu v Československu a posílení ideologické kontroly nad společností. Čistky ve stranickém a státním aparátu zastrážily většinu oponentů, úvahy

Ústava 1960

o ekonomických reformách se staly nežádoucími. Formálním potvrzením síly komunistického režimu a nezvratných změn v Československu mělo být přijetí i nové **socialistické ústavy**, schválené Národním shromážděním v červenci **1960**. Tato ústava obsahovala mj. i článek o „**vedoucí úloze komunistické strany ve společnosti**“. Fakticky v ní byly rovněž eliminovány pravomoci slovenských autonomních orgánů. Byl přijat i nový název státu - **Československá socialistická republika (ČSSR)** - a nový státní znak. Pozitivním prvkem vývoje se stala amnestie většiny politických vězňů v letech 1960 a 1962, z nichž ale jen málokterí byli v 60. letech rehabilitováni.

Achillovou patou režimu zůstala **ekonomika**. Systém centrálně plánovaného hospodářství, založeného především na rozvoji těžkého průmyslu, **neumožňoval pružně reagovat na potřeby obyvatelstva** ani zavádět potřebné technologické změny. Průmyslové výrobky ztrácely konkurenceschopnost na zahraničních trzích, klesal národní důchod a příjem na jednoho obyvatele. Zahraniční obchod se v převážné míře orientoval na země RVHP, především Sovětský svaz. Negativně se v československém hospodářství rovněž projevovaly otřesy v mezinárodních vztazích - např. karibská krize nebo roztržka mezi státy sovětského bloku a Čínou. Třetí pětiletý plán (1961-1965) skončil faktickým **zhroucením** už ve druhém roce svého trvání. V zimě 1961-1962 se v ČSR projevil nedostatek uhlí a elektřiny, následně pak i některých potravin.

Ekonomické problémy

Za těchto okolností muselo vedení KSČ připustit diskusi o dalším směřování československého hospodářství, jehož základní problém byl spatřován v nevýkonném systému řízení. V prostředí reformních ekonomů vznikl projekt **hospodářské reformy**, která by sloučila socialistické plánování s působením tržních mechanismů. Nejvýznamnější osobností této reformy byl **Ota Šik**, ředitel Ekonomického ústavu ČSAV a člen ÚV KSČ. Uskutečňování této reformy však naráželo od roku 1965 na vážné překážky a stále více se ukazovalo, že její důsledné uplatnění je možné jen při současné demokratizaci politického systému.

Pokus o hospodářskou reformu

Jako další vážný problém se ukazovalo **postavení Slovenska**. Ústava z roku 1960 omezila pravomoci Slovenské národní rady a úplně zanikl sbor pověřenců jako orgán výkonné moci. Proti pražskému centralistickému stranickému a státnímu vedení v čele s Antonínem Novotným se na Slovensku začala formovat i uvnitř komunistické strany opozice, která záhy našla společnou platformu s odpůrci Novotného politiky v českých zemích. Významnou úlohu ve slovenské politice začal hrát po své stranické rehabilitaci opět **Gustav Husák**.

Slovenská otázka

Československá společnost procházela v 60. letech řadou změn. Mocenský monopol KSČ zůstal sice zachován, ale měnil se způsob jeho uplatňování. Vzrůstala role Národního shromáždění a orgánů státní správy. Řada zájmových, profesních a kulturních organizací začala nově chápat svou úlohu ve společenském dění. Došlo ke zmírnění tvrdosti trestního zákona, proběhly první **rehabilitace** obětí z období 50. let, i když se většinou týkaly jen významných funkcionářů komunistické strany. Do politického a hospodářského života vstupovala nová generace, která nebyla tolik spoutána s minulou praxí totalitního režimu a byla více otevřená i jiným přístupům a myšlenkám. Probouzela se i československá věda a kultura, v nichž začaly být navazovány přerušované kontakty se Západem. Velkým úspěchem skončila pro Československo Světová výstava v Bruselu v roce 1958, v následujícím roce získal český vědec Jaroslav Heyrovský za objev polarografie Nobelovu cenu za chemii.

Proměny společnosti

Do úzkého rámce režimem povolovaných aktivit se nechtěla nechat vměstnat značná část české a slovenské mládeže. Oficiální *Československý svaz mládeže* (ČSM) procházel vnitřní krizí a členství v něm bylo pro značnou část mladých pouze formální. Velkou popularitu naopak získávala rocková hudba, která začala být přebírána a napodobována řadou domácích skupin a interpretů. Přes nepřítel stranických ideologů pronikaly do Československa i další prvky **životního stylu mládeže ze západních států**. Rozšířenější možnosti cestování na Západ umožnily řadě mladých lidí srovnávat životní realitu, což často vedlo k prohloubení jejich kritických postojů. Na vysokých školách vznikla řada časopisů a studentských spolků, které se staly otevřenou tribunou výměny názorů. Byla též obnovena tradice studentských **majálesů**. Velké rozhořčení mezi studentskou veřejností i mimo Prahu vzbudil tvrdý zásah Veřejné bezpečnosti proti průvodu studentů z **pražských strahovských kolejí**, kteří se

Mládež

svíčkami v rukou a s heslem „Více světla“ protestovali na konci října 1967 proti opakovaným výpadkům elektrické energie v areálu kolejí.

5.2 Kulturní rozmach 60. let

Významným fenoménem 60. let se stala **československá kultura**. Projevoval se v ní výrazný vliv nové generace tvůrců, kteří už nebyli ochotni nechat se svazovat schémata tzv. socialistického realismu a žádali a prakticky uplatňovali **tvůrčí svobodu**. V prostředí ochabující ideologické kontroly režimu bylo možné vracet se i k uměleckým dílům, hodnotám a osobnostem, které byly v předchozím období odsuzovány k zapomenutí. V tomto směru sehrály významnou úlohu mezinárodní vědecké konference o Franzi Kafkovi (květen 1963) a Karlu Čapkovi (září 1965). Intenzivně se hledaly cesty k obnově kontaktů se západní kulturou, která se opět stávala zdrojem inspirace pro řadu umělců (rocková hudba, jazz atd.).

Obnova kultury

Pozoruhodná díla vznikla v této době v československé **kinematografii**. Mezi představitele tzv. nové československé filmové vlny patřili např. režiséři **Miloš Forman**, Vojtěch Jasný, Věra Chytilová, Jan Němec, **Jiří Menzel**, Ivan Passer a další. Jejich filmy měly velký divácký úspěch a byla jim udělována i prestižní ocenění na mezinárodních festivalech. V roce 1966 obdržel film režiséra Jána Kádara a Elmara Klose *Obchod na korze* jako první československý film amerického Oscara, o dva roky později získal tuto poctu i film *Ostře sledované vlaky* režiséra Jiřího Menzela.

Film a divadlo

Výrazný společenský ohlas měla i divadelní tvorba. Kromě tradičních „kamenných divadel“ se objevila řada malých avantgardních scén (např. **Semafor**, Rokoko, Divadlo Na zábradlí aj.), jejichž představení byla často celospolečenskou událostí.

Jako už několikrát v české historii suploval rozvoj kultury nedostatek svobodného politického prostoru. Důležitou roli při obnově potlačovaného veřejného mínění hrála řada kulturních časopisů (Literární noviny, Kulturní život, Květen, Tvář atd.), které společně s dalšími periodiky (Reportér, My 64, Mladý svět aj.) publikovaly řadu článků, v nichž byly často velmi otevřeně vyjadřovány kritické názory na řadu otázek týkajících se československé společnosti.

Vliv kulturních časopisů

I česká a slovenská literatura prožívala velmi rušné období. Oblibu čtenářů měla jak díla autorů, kteří vstoupili do literatury už před 2. světovou válkou (Jaroslav Seifert, Vladimír Holan), tak i tvorba mladší literární generace (Ivan Klíma, **Ludvík Vaculík**, **Josef Škvorecký**, **Milan Kundera**, **Bohumil Hrabal**, Jan Procházka, **Arnošt Lustig** aj.). Právě spisovatelé zřejmě nejvýrazněji vnímali příkrý kontrast mezi vytvořeným relativně svobodným uměleckým prostorem a jen málo se měnícím politickým systémem.

Za této situace bylo jen otázkou času, kdy dojde k jejich otevřenému konfliktu s politickou mocí. Přímé střetnutí se odehrálo na **IV. sjezdu československých spisovatelů** v červnu **1967**. Řada sjezdových vystoupení – např. Pavla Kohouta, Ludvíka Vaculíka, Václava Havla, Ivana Klímy, Milana Kundery – se nesla v duchu silné **kritiky** kulturní i společenské situace v Československu. Moc se pokusila reagovat represí, Svazu československých spisovatelů byl odebrán jeho tiskový orgán - **Literární noviny** - a někteří z nejotevřenějších kritiků byli vyloučeni z KSČ. Toto tažení ale skončilo neúspěšně a události kolem IV. sjezdu spisovatelů se staly výraznou předehrou dramatického roku 1968.

IV. sjezd československých spisovatelů

5.3 Československé jaro 1968

Touha po změnách v československé společnosti našla vyústění v rozsáhlé kritice prvního tajemníka ÚV KSČ Antonína Novotného. Uvnitř KSČ se postupně konstituovalo **reformní křídlo**, které usilovalo o **hospodářskou reformu** a **demokratizaci společnosti**, uskutečňovanou ale pod vedením a kontrolou KSČ. Dobové termíny označovaly tento systém jako „demokratický socialismus“ nebo „socialismus s lidskou tvář“. Mezi vůdčí představitele tohoto reformního směru v KSČ patřili **Josef Smrkovský**, **Zdeněk Mlýnář**, Ota Šik, **Alexandr Dubček**, **František Kriegel** a další.

Kritika a odvolání A. Novotného

Na plénu ÚV KSČ v lednu 1968 byl Antonín Novotný z funkce prvního tajemníka ÚV KSČ odvolán a na jeho místo byl zvolen dosavadní první tajemník Ústředního výboru Komunistické strany Slovenska **Alexandr Dubček**. Na rozdíl od obdobných výměn v minulosti diskuse kolem Novotného odvolání nezůstala jen kabinetní záležitostí, ale díky sdělovacím prostředkům se přenesla i na veřejnost. Tím se uvolnila lavina kritiky a společenské angažovanosti.

Sdělovací prostředky začaly informovat **bez cenzurních zásahů** a události původně omezené na vedení KSČ získaly celospolečenský rozměr. Padly i bariéry bránící v předcházejícím období diskusím nad palčivými problémy minulosti i přítomnosti. Znovu se dostaly na pořad dne otázky justičních zločinů 50. let, oživoval se odkaz demokratických tradic československých legií, předmnichovské republiky a T. G. Masaryka. Připomínalo se i působení národního protifašistického odboje za nacistické okupace, československých letců a vojáků ze západní fronty.

Odstranění cenzury

Probouzela se i **občanská společnost**. Představitelé církví vystoupili s požadavky na vytvoření prostoru pro svobodný církevní život a spravedlivé uspořádání vztahů se státem. Snahu o obnovu své činnosti znemožněné po únoru 1948 projevoval např. Junák nebo Československá obec sokolská. Pokusem o vytvoření alternativy k existujícímu politickému modelu bylo v březnu 1968 založení **Klubu angažovaných nestraníků (KAN)**. Ve společenském životě se začal angažovat i klub politických vězňů odsouzených na základě zákona 231/48 Sb. na ochranu lidově demokratické republiky (**K 231**), který usiloval o právní a občanskou rehabilitaci svých členů. K aktivizaci docházelo i uvnitř do té doby víceméně poslušných nekomunistických stran a společenských organizací Národní fronty. **Nesouhlas** i mezi reformními představiteli KSČ vzbudil **pokus o obnovu sociálně demokratické strany**, jejíž existence byla nuceně ukončena v červnu 1948.

Prubuzení občanské společnosti

Na **Slovensku** se pozornost soustředila na prosazení jeho **rovnoprávného** postavení uvnitř československého státu. **Zákon o federaci**, který byl přijat v říjnu 1968, zůstal nakonec jediným trvalým výsledkem reformního procesu.

Pohyb ve společnosti, dobově označovaný jako obrodný proces, zpětně působil i na situaci uvnitř vedení KSČ. **Konzervativní skupina (Vasil Biľak, Alois Indra, Drahomír Kolder ad.)**, která se obávala důsledků demokratizace a odmítala její prohlubování, za daných okolností neměla sílu ke zvratu. Došlo k obměnám v důležitých státních funkcích, do čela vlády byl v dubnu 1968 jmenován **Oldřich Černík**, novým předsedou Národního shromáždění se stal **Josef Smrkovský**. Už v březnu 1968 rezignoval na úřad prezidenta Antonín Novotný a novou hlavou státu byl zvolen generál **Ludvík Svoboda**.

Diferenciace ve vedení KSČ

Cíle a formy přeměny československé společnosti v duchu reformního komunismu uceleně vyjádřil **Akční program KSČ**, který byl přijat v dubnu 1968. I podle tohoto dokumentu měla ale zůstat zachována vedoucí úloha KSČ ve společnosti a neuvažovalo se o zavedení pluralitního demokratického systému. Komunistická strana si nicméně neměla svou autoritu vynucovat, ale opírat se o dobrovolnou podporu veřejnosti. Dosavadní centralismus měl být nahrazen určitou dělbou moci mezi jednotlivými články politického systému. Program dále sliboval dodržování občanských práv a politických svobod a rehabilitaci nespravedlivě odsouzených. V ekonomice se předpokládalo uplatnění řady **tržních principů** ve fungování státních podniků i jednotných zemědělských družstev, připouštěla se i možnost „drobného osobního podnikání“. V hospodářském řízení měly získat větší pravomoci odborové organizace a tzv. dělnické rady.

Akční program KSČ

5.4 Reakce států Varšavské smlouvy na vývoj v Československu a vojenská intervence v srpnu 1968

Sovětské vedení v čele s nejvyšším představitelem Komunistické strany Sovětského svazu **Leonidem Brežněvem** sledovalo reformní proces v Československu se vzrůstajícím **neklidem**. Obávalo se, že oslabení totalitního politického systému v ČSSR povede k obdobnému vývoji v ostatních státech sovětského mocenského bloku a v konečném důsledku ohrozí i kontrolu Sovětského svazu nad střední a východní Evropou. Sovětská politická koncepce - označovaná jako **Brežněvova doktrína** - podle níž

Postoje států Varšavské smlouvy k vývoji v Československu

byla „obrana socialismu“ v jedné zemi společnou záležitostí všech států Varšavské smlouvy, podstatně omezovala suverenitu jednotlivých členů sovětského bloku. Znepokojení sovětských představitelů zvyšovalo i to, že v Československu - na rozdíl od ostatních států Varšavské smlouvy - nebyla rozmístěna sovětská vojska. Nepřátelský postoj vůči obrodnému procesu v Československu zaujala - s výjimkou Rumunska - i vedení ostatních států **Varšavské smlouvy**, která se obávala o stabilitu svých režimů. USA a ostatní západní státy pak - přes určité sympatie části své veřejnosti k československým reformám - vnímaly vývoj v Československu jako **vnitřní záležitost** sovětského bloku a nechtěly kvůli němu riskovat konflikt nebo jen podstatné zhoršení vztahů se SSSR. Kromě toho byla pozornost západních politických představitelů v té době upřena ve značné míře zejména k vlastním problémům - studentským nepokojům, stupňující se válce ve Vietnamu atd.

Od března 1968 čelilo československé vedení ze strany SSSR a dalších států Varšavské smlouvy zesilujícímu tlaku na zastavení reform, který byl navíc koordinován s konzervativní skupinou uvnitř KSČ. První varování československému vedení adresovali představitelé ostatních komunistických států už při setkání v **Drážďanech** v březnu 1968, k obdobnému nátlaku došlo při jednání v Moskvě v květnu 1968. Na schůzce svolané do **Varšavy** v polovině července 1968, které se československé vedení odmítlo zúčastnit, koncipovali představitelé SSSR, Bulharska, Maďarska, Německé demokratické republiky a Polska dopis určený československým představitelům, v němž důrazně žádali mj. zastavení činnosti všech „protisocialistických organizací“ v Československu a důslednou kontrolu sdělovacích prostředků komunistickou stranou. Ústřední výbor KSČ „varšavský dopis“ odmítl, ale to už zřejmě od dubna 1968 probíhaly tajné přípravy na vojenskou intervenci ostatních států Varšavské smlouvy do Československa.

Nátlak na
Československ
o

Jako jeden z hlavních důkazů o „protisocialistickém vývoji“ v Československu posloužilo domácím i zahraničním odpůrcům reformního procesu zveřejnění manifestu **Dva tisíce slov** v československém tisku v červnu 1968. Hlavním obsahem tohoto provolání, jehož autorem byl spisovatel a novinář Ludvík Vaculík, byla výzva k různým formám občanské aktivity, které by vedly k prohloubení reformu a důslednější demokratizaci politického systému. Pod manifest *Dva tisíce slov* se podepsala řada významných osobností československého veřejného a kulturního života, ale i velké množství prostých občanů.

Dva tisíce slov

Ke stupňování sovětského nátlaku došlo při jednání československé a sovětské delegace na přelomu července a srpna 1968 v **Čierné nad Tisou**. Přes některé dílčí ústupky odmítlo československé vedení radikálně změnit svoji politickou linii, což se potvrdilo i při jednání delegací komunistických stran sovětského bloku na začátku srpna 1968 v **Bratislavě**. Za této situace se představitelé SSSR a ostatních států Varšavské smlouvy přestali spoléhat na změnu situace v Československu „vnitřními“ prostředky a jednoznačně se orientovali na přípravu svého **vojenského zásahu**. Legitimací k němu se měla stát žádost o pomoc proti „kontrarevoluci“ v Československu, kterou podepsali představitelé konzervativní prosovětské skupiny uvnitř vedení KSČ (Alois Indra, Drahomír Kolder, Oldřich Švestka, Vasil Bil'ak a Antonín Kapek). Tento tzv. **zvací dopis** byl předán sovětským představitelům během bratislavské schůzky.

Příprava
vojenského
zásahu

Na začátku srpna 1968 se zdálo, že se vztahy mezi Československem a ostatními státy Varšavské smlouvy uklidnily. Probíhaly přípravy mimořádného XIV. sjezdu KSČ a uskutečnily se i návštěvy nejvyšších představitelů Rumunska a Jugoslávie v Praze. V této době ale už končily přípravy vojenské invaze vojsk Varšavské smlouvy, prostřednictvím níž měla být v Československu nastolena moc konzervativní prosovětské skupiny uvnitř KSČ.

V noci z **20. na 21. srpna 1968** překročila vojska **SSSR** a menší jednotky **Maďarska, Polska, Německé demokratické republiky** a **Bulharska** hranice Československa. **Invaze** se zúčastnilo přes 750 tisíc vojáků s asi 6300 tanky, 2000 děly a 800 letadly. Československá armáda, několikanásobně slabší a rozmístěná zejména v západní části republiky, nekladla v beznadějně vojenské situaci na pokyn prezidenta republiky odpor a invazní síly obsadily území státu. Selhal ale politický plán intervence, protože předsednictvo ÚV KSČ ji přes odpor prosovětské skupiny odsoudilo

Vstup vojsk
Varšavské
smlouvy do
Československ
a

a prohlásilo za akt odporující vztahům mezi socialistickými státy a popírající základní normy mezinárodního práva. Intervenci odmítl i **mimořádný XIV. sjezd KSČ**, zasedající ve dnech 22.-27. srpna 1968 v budově podniku ČKD v **Praze-Vysočanech**, který potvrdil legitimitu zvolených orgánů komunistické strany. V situaci, kdy se proti postavil i prezident ČSSR Ludvík Svoboda, ztroskotál plán autorů „zvacího dopisu“ dohodnutý se sovětskými představiteli na vytvoření tzv. **revoluční dělnicko-rolnické vlády**, která by převzala moc.

Masový občanský odpor československé veřejnosti proti invazi organizovaly sdělovací prostředky, které se intervencím nepodařilo umlčet. Přes nenásilný charakter těchto protestů zahynulo jen v prvních dnech po 21. srpnu 1968 přes 90 československých občanů a několik set jich utrpělo zranění.

5.5 Boj o zachování reforem a počátky tzv. normalizace

Sovětské vedení muselo po ztroskotání politického plánu intervence jednat s oficiálními představiteli KSČ a československého státu. Tato jednání se uskutečnila ve dnech 23.-26. srpna 1968 v Moskvě a jejich výsledkem bylo podepsání tzv. **moskevského protokolu**, jehož znění zůstalo před československou veřejností utajeno. Tento dokument obsahoval mj. závazky československé strany k zastavení činnosti „protisocialistických“ organizací, zavedení kontroly nad sdělovacími prostředky, zrušení usnesení vysočanského sjezdu a odvolání řady pro sovětskou stranu nepřijatelných funkcionářů. Reformní představitelé KSČ chtěli udržet aspoň část výsledků obrodného procesu, a proto s výjimkou Františka Kriegela moskevský protokol **podepsali**. Jak se ale brzy ukázalo, jejich ústupová koncepce neměla za daného poměru sil naději na úspěch.

Podepsání
moskevského
protokolu

V říjnu 1968 schválilo Národní shromáždění **zákon o pobytu sovětských vojsk** na československém území, na jehož základě zůstalo v Československu asi 75 tisíc sovětských vojáků. (Vojska ostatních států Varšavské smlouvy byla z československého území stažena do konce roku 1968.) Sovětské vedení využívalo přítomnosti svých vojenských sil na území ČSSR ke stupňovanému nátlaku a s účinnou pomocí konzervativních sil uvnitř KSČ postupně likvidovalo výsledky polednového reformního procesu a odstraňovalo jeho hlavní představitelé z veřejného života. Uvnitř KSČ se sovětské představitelé stále více orientovali na podporu **Gustava Husáka**, který ze své původní pozice významného představitele slovenských reformních snah pružně přešel na prosovětskou platformu. Proti nastupující tzv. **normalizaci** - tj. obnovování mechanismů totalitního režimu - protestovala v listopadu 1968 třídní okupační stávkou vysokoškolská mládež. Většinu československé společnosti ale začala postupně prostupovat atmosféra zklamání a rezignace.

Nástup
normalizace

Shrnutí

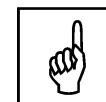
Uvolňování poměrů v SSSR po Stalinově smrti v roce 1953 vedlo v následujícím období k dílčím změnám i v Československu. Pozoruhodných úspěchů dosáhla v 60. letech zejména československá kultura. Proměna režimu vyvrcholila po volbě Alexandra Dubčeka do čela KSČ tzv. „Československým jarem 1968“. Tyto snahy o vytvoření specifického politického modelu - dobově označovaného jako „socialismus s lidskou tvář“ - byly násilně přerušeny vpádem vojsk pěti států Varšavské smlouvy do Československa v srpnu 1968. Po něm nastalo období tzv. normalizace, které přineslo obnovení mechanismů totalitního režimu.

Kontrolní otázky a úkoly

1. Jakým způsobem se proměňoval komunistický režim v Československu po roce 1953?
2. Kteří českoslovenští politici zastávali funkci prezidenta republiky v období let 1953-1968?
3. Jak se změnil oficiální název československého státu v roce 1960?
4. Jaké problémy československého hospodářství měla řešit ekonomická reforma?
5. Ve kterých žánrech získala československá kultura 60. let významné úspěchy? (Uveďte i jména významných tvůrců.)
6. Které události bezprostředně zahájily tzv. Československé jaro 1968?
7. Proč došlo v srpnu 1968 k vojenské intervenci států Varšavské smlouvy do Československa a které státy se jí zúčastnily?
8. Jakým způsobem probíhala likvidace reformy v Československu?

Pojmy k zapamatování

První tajemník KSČ, měnová reforma, XX. sjezd KSSS, destalinizace, II. sjezd československých spisovatelů, Československá socialistická republika, Československý svaz mládeže, Světová výstava v Bruselu, IV. sjezd československých spisovatelů, Klub angažovaných nestraníků, K 231, obrodný proces, „socialismus s lidskou tvář“, Akční program KSČ, Dva tisíce slov, Brežněvova doktrína, obrodný proces, zvací dopis, moskevský protokol, „normalizace“.

Přečti si odbornou monografii věnovanou některému období, osobnosti nebo problému československých dějin 20. století a zpracuj její recenzi v rozsahu 2-3 stránek textu A4. Tato recenze by měla obsahovat jak část popisnou, tak i analytickou a rovněž bibliografické údaje příslušné monografie.

6 Československo v období tzv. normalizace (1969-1989)

Průvodce studiem

V této kapitole se seznámíte s procesem tzv. normalizace, který následoval po potlačení reformního procesu roku 1968, a dozvíte se, jakými ekonomickými a politickými prostředky byla ovládána československá společnost 70. a 80. let 20. století. Seznámíte se rovněž s úlohou, kterou sehrála v československých dějinách Charta 77. Budete též schopni analyzovat příčiny, které vedly ke kolapsu komunistického režimu v Československu v roce 1989.

6.1 Nástup normalizace

Události 21. srpna 1968 spojené s invazí vojsk Varšavské smlouvy představovaly pro československou společnost značné zklamání. Zpočátku dávala zřetelně najevo své odhodlání postavit se proti likvidaci snahy o nastolení tzv. socialismu s lidskou tvář, jak byl často proces demokratizace první poloviny roku 1968 nazýván. Odpor obyvatelstva proti okupačním vojskům v ulicích měst byl - i přes časté výzvy ke klidu a rozvaze - vykopen mnoha životy (viz výše). I přes neúspěch s vytvořením dělnicko-rolnické vlády se okupační moci (v čele se SSSR) podařilo postupně nastoupit cestu ke konsolidaci poměrů ve státě - možnost aktivní diplomatické intervence západních demokracií ve prospěch ČSSR, v níž mnozí doufali, se ukázala v bipolárním světě jako zcela iluzorní. USA a jejich evropské spojenci plně respektovali sféru vlivu Moskvy a možnost jakéhokoli rozsáhlejšího vzájemného konfliktu se snažily obě strany od poloviny 50. let 20. století eliminovat.

Počátky normalizace

V listopadu 1968 proběhlo v Praze zasedání ÚV KSČ, na němž získali převahu promoskevsky orientovaní členové v čele s **Vasilem Bilákem**. Podařilo se jim prosadit rezoluci (předem upravenou sovětským vedením v čele s Leonidem Brežněvem) popírající ve své podstatě politické reformy z předcházejícího období. Naděje na zachování reformního kurzu zůstala pouze ve sféře ekonomické, avšak záhy se i tato oblast stala předmětem revize ze strany „zdravého proudu“ v rámci KSČ. Tato skutečnost se zřetelně projevila na prosincovém setkání vedení KSČ (Dubček, Štrougal, Husák, Černík a Svoboda) a KSSS v Kyjevě. Leonid Brežněv kritizoval pomalé a liknavé naplňování závěrů listopadového zasedání ÚV KSČ a po Alexanderu Dubčekovi požadoval **provedení personálních změn** ve vedení KSČ - zejména odvolání Josefa Smrkovského. Bylo zjevné, že pokračování reformního procesu i ve značně „redukované“ podobě je za dané geopolitické situace nemožné.

Sovětský nátlak

Již na konci roku 1968 se začala formovat první protirežimní skupina, jejíž centrum se nacházelo na Filozofické fakultě Karlovy Univerzity. Nazývala se Hnutí revoluční mládeže a vydávala tiskoviny vyzývající k odporu proti nastupujícímu normalizačnímu režimu (skupina měla mj. úzkou vazbu na Petra Uhla). Ke vzniku výraznější v plném slova smyslu disidentské organizace však došlo až devět let po okupaci na počátku roku 1977, jak bude zmíněno dále.

Hnutí revoluční mládeže

Jako zásadní se již v době Pražského jara jevil vzájemný vztah Čechů a Slováků. Tento problém měl být řešen na bázi **federativního uspořádání**, k jehož realizaci však došlo až po intervenci vojsk Varšavské smlouvy, tj. za zcela jiných politických okolností. Stalo se tak 1. ledna 1969, kdy vstoupil v platnost **Ústavní zákon o československé federaci**. Na jeho základě vznikly dvě republiky: **Česká socialistická republika** a **Slovenská socialistická republika**, každá s vlastní republikovou vládou a parlamentem (česká a slovenská národní rada). V čele federace stála federální vláda (jejím předsedou jmenován Oldřich Černík), společným legislativním orgánem se stalo 300 členné **Federální shromáždění** (FS) složené ze dvou komor: **Sněmovny lidu** (150 poslanců - jejich počet odpovídal počtu obyvatel jednotlivých republik) a **Sněmovny národů** (paritní zastoupení obou národů - každý

Federativní uspořádání

75 poslanců). První (ustavující) zasedání Federálního shromáždění proběhlo ve dnech 30.-31. ledna 1969. V této podobě setrvalo FS až do zániku československé federace v roce 1992. V podmínkách počínající normalizace však federace představovala ve své podstatě prázdný či formalizovaný institut, protože veškeré rozhodovací pravomoci byly soustředěny do rukou ÚV KSČ - i nadále se tak uplatňoval **princip centralismu** v řízení státu.

V období, které lze vymezit přibližně jedním rokem po invazi vojsk Varšavské smlouvy, docházelo v Československu k projevům občanské nespokojenosti. Dne 16. ledna 1969 se na protest proti okupaci v horní části pražského Václavského náměstí upálil student historie a politické ekonomie FF UK **Jan Palach**. Šlo o bezprecedentní čin, který měl vyburcovat společnost k dalšímu odporu proti nastupujícímu normalizačnímu režimu. Jan Palach na následky popálení umírá o tři dny později - 19. ledna 1969 - v nemocnici. Příklad Jana Palacha následovali další studenti - v Plzni to byl 20. ledna 1969 Josef Hlavatý, 25. února téhož roku student Jan Zajíc (opět v horní části Václavského náměstí) a 9. dubna 1969 se před sídlem Okresního výboru KSČ v Jihlavě zapálil Evžen Plocek. Pohřby uvedených studentů, kterých se zúčastnilo velké množství lidí, představovaly další z projevů **odporu společnosti** proti nově nastolovaným poměrům. Zároveň je nutno (především z dnešního pohledu) vysoce ocenit postoje (bohužel s tragickým vyústěním) těchto mladých lidí, kteří ve jménu svobody a demokracie neváhali podstoupit nejvyšší oběť.

Protesty proti nastupující normalizaci

Další protirežimní vystoupení souviselo s mistrovstvím světa v ledním hokeji 1969 konaném ve švédském Stockholmu. Československá reprezentace ve dvou zápasech (21. a 28. března) porazila favorizovaný tým SSSR. Tyto výhry se staly impulsem pro veřejné manifestace (oslavy vítězství) namířené proti sovětské okupační moci (protestů se účastnilo okolo půl milionů lidí v 69 městech ČSSR), na některých místech došlo k útokům na sovětské posádky a v Praze ke zdemolování kanceláře sovětského Aeroflotu - je pravděpodobné, že tento útok byl vyprovokován. **Hokejové události** vyvolaly prudkou reakci ze strany sovětského vedení, které požadovalo další okamžité změny ve vedení KSČ.

"Hokejové události"

Na zasedání ÚV KSČ 17. dubna 1969 byl z funkce generálního tajemníka odvolán Alexander Dubček (následně na krátkou dobu zvolen předsedou FS ČSSR) a na jeho místo zvolen **Gustav Husák**. Šlo o další přelomový krok směřující k tzv. „konsolidaci“ poměrů ve státě a společnosti. Gustav Husák reprezentoval **pragmatický proud** v KSČ a pro brežněvovské sovětské vedení představoval záruku, že ČSSR se v žádném případě neodkloní od právě nastoleného kurzu „normalizace“.

Odvolání A. Dubčeka

Posledním vzepětím postupně likvidované občanské společnosti - znovu probuzené v roce 1968 - se stalo první výročí okupace 21. srpna 1969. V tento den došlo v Praze i na jiných místech k protirežimním demonstracím. Na jejich potlačení byly povolány jednotky lidových milic, bezpečnosti i armády. Den nato přijalo FS ČSSR zákon č. 99/1969 Sb. - tzv. **pendrekový zákon** - který tento zákrok bezpečnostních složek legalizoval a do budoucna umožňoval silové potlačení podobných demonstrací. Paradoxem doby zůstala skutečnost, že zákon signoval z pozice předsedy FS ČSSR právě Alexander Dubček.

"Pendrekový" zákon

Koncem září 1969 se znovu sešel ÚV KSČ, který přehodnotil a fakticky odsoudil vývoj roku 1968, z vedení KSČ odvolal Alexandera Dubčeka a další zbylé „reformisty“, mnozí z nich byli zároveň z KSČ vyloučeni. Zároveň anuloval výsledky vysočanského sjezdu a přijal usnesení, které vstup vojsk Varšavské smlouvy do ČSSR definovalo jako „**bratrskou internacionální pomoc**“. Záříjové zasedání ÚV KSČ fakticky znamenalo **zahájení procesu normalizace** a čistek ve straně a společnosti - především ve sféře kulturní, vědecké a hospodářské. Dne 28. dubna 1969 byla jmenována nová federální vláda v čele o Oldřichem Černíkem, kterého o rok později vystřídal spolehlivější a loajální **Lubomír Štrougal**. V říjnu 1969 došlo na základě přijetí speciálního zákona ke zbavení mandátů všech členů zastupitelských sborů, kteří byli pro své postoje v době Pražského jara uznáni za nespolehlivé. Na uvolněná místa po těchto poslancích resp. zastupitelích byli **kooptováni** na návrh orgánů národní fronty poslanci noví. Konečně 16. října se novým předsedou FS ČSSR stal na místo Alexandera Dubčeka Dalibor Hanes.

Dovršení změn ve vedení KSČ

V lednu 1970 se uskutečnily zásadní čistky v rámci ÚV KSČ, když tento 110 členný orgán nuceně opustilo 63 osob. ÚV KSČ zároveň zaslalo všem nižším stranickým složkám dokument nazvaný *Dopis všem základním organizacím*, na jehož základě se začaly ustavovat komise, před nimiž probíhaly pohovory s jednotlivými členy KSČ (tato akce byla zároveň spojena s výměnou členských legitimací). V zápětí poté - od února 1970 - tyto „**prověrky**“ **uvnitř KSČ** započaly, ve své podstatě se však neomezovaly pouze na členy KSČ, ale rozšířily se na celou československou společnost. Prověrky následovaly v několika po sobě jdoucích vlnách (nejintenzivnější na jaře a v létě 1970) a činnost prověřkových komisí byla ukončena na jaře roku 1971. Došlo k **vyloučení** více než 300 000 členů KSČ (z 1,5 milionu - tj. 20% členské základny), postiženi byli mnohdy i jejich **rodinní příslušníci**. Postihy se týkaly, jak již bylo zmíněno, také **nečlenů KSČ**, kteří projevíli v průběhu roku 1968 „kontrarevoluční“ postoje - týkalo se to členů akademie věd, vysokých škol, a dalších významných státních resp. i kulturních (divadel, televize, rozhlasu) institucí. Mezi nejčastější formy perzekuce patřilo zbavení funkcí, ztráta zaměstnání, odebrání akademických titulů, u rodinných příslušníků (dětí) znemožnění studií na vysokých školách ad. Nevyhovující kádrový posudek tak znamenal pro daného jednotlivce faktickou **diskvalifikaci z veřejného života**. Mezi postižené patřili významní členové KSČ, vedle Alexandera Dubčeka a většiny reformního vedení ÚV KSČ roku 1968 to byli např. Milan Hübl (rektor Vysoké školy politické) či Jiří Pelikán (ředitel Československé televize) a Zdeněk Hejzlar (ředitel Československého rozhlasu). Posrpnové perzekuce (spolu s invazí vojsk) zapříčinily další vlnu (stejně jako roku 1948) **masové emigrace**, při níž Československo opustilo více než 700 000 osob.

Čistky ve straně i společnosti

Dovršením tzv. konsolidace či normalizace poměrů v československé společnosti se stalo prosincové zasedání ÚV KSČ v roce 1970, které přijalo zásadní dokument pod názve **Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ**. Události Pražského jara 1968 byly označeny za „kontrarevoluci“, která měla v Československu demontovat socialistické zřízení a negovat vývoj po roce 1948. Invazi vojsk Varšavské smlouvy pak Poučení zdůvodňovalo jako nevyhnutelnou bratrskou pomoc. Tento ideologický dokument se stal základním východiskem pro realizaci a uplatňování politiky KSČ až do roku 1989 (tato politika bývá rovněž v souvislosti s dobovým vývojem v SSSR často označována jako neostalinismus).

Poučení z krizového vývoje

6.2 Československo v 70. a 80. letech 20. století - obraz normalizační společnosti, Charta 77

Na počátku 70. let minulého století ztratila československá společnost definitivně naději na jakékoli pokračování reformem z jara roku 1968 a pomalu upadala do stavu letargie a uzavřenosti. Normalizovaná KSČ reprezentována jmény **Gustava Husáka** (obecně považován za symbol normalizačního režimu), **Vasila Biřáka**, Drahomíra Koldera, Antonína Kapka, Aloise Indry **Lubomíra Štrougala** a mnoha dalšími, získala - výrazně podepřena Moskvou - kontrolu nad děním ve státě a udusila veškeré pokusy projevit odpor vůči nově nastolované politice. Nejdůležitějším předpokladem úspěchu se staly zmiňované čistky uvnitř strany, které nemalou měrou zasáhly také celou společnost. Zásadní roli v mocenské struktuře opět získaly **bezpečnostní složky** (především pak osvědčená StB) plnící jednak represivní funkci, ale zároveň také fungovaly jako nejúčinnější instrument dohledu nad děním ve společnosti. Počty jejich příslušníků se ve srovnání s rokem 1968 zvýšily až dvojnásobně, přičemž jejich řady bylo zároveň nuceno opustit nespočet politicky nespolehlivých osob.

Obnovení mechanismů komunistického režimu

V listopadu 1971 proběhly volby do FS ČSSR, republikových shromáždění a národních výborů všech stupňů. Jednotná kandidátka Národní fronty získala podporu 99,75 % všech oprávněných voličů, což vypovídalo o úspěšném průběhu „normalizace“ společenského a stranického života.

Důležitým aspektem pro významnější uplatnění a případný **kariérní postup** se opětovně stalo **členství v KSČ**. Takto uměle vytvářené společenské bariéry otevíraly prostor pro jednotlivce charakterově defektní, bezskrupulózní a v mnoha případech (ve vztahu k oblasti či oboru působení) profesně neschopné. Tento negativní trend se ve společnosti projevoval po celé období 70. a 80. let. Zvláště citelně se normalizace dotkla oblasti **školsví**. Postihla všechny typy škol - především vysoké

Principy fungování společnosti

školy (situace zde byla podobná té po únoru 1948). Učitelství bylo fakticky degradováno do politicko-ideové služební role (následky této devastující politiky jsou v mnoha případech patrné do dnešních dnů). Pro většinu neustraněných - tzv. **šedá pasivní zóna obyvatelstva** - se staly povinné veřejné manifestační projevy souhlasu s režimem - především šlo o účast na prvomájových pochodech, ideových školeních, závodních schůzích a v neposlední řadě také povinnou „volební účast“. Obraz každého jednotlivce byl vytvářen na základě **kádrových materiálů** - tj. směsicí ideových fráží, subjektivních postřehů, ale často také různých udání či nepodepřených vyjádření spolupracovníků či sousedů. Většinou obyvatel bylo prakticky znemožněno vycestovat do zemí kapitalistického bloku - získání tzv. devizového příslibu bylo vázáno na existenci blízkých příbuzných či pochopitelně na významné postavení v rámci stranické hierarchie. Reakce společnosti byla pasivní a často spočívala v uzavírání se osobní zóny - projevem tohoto trendu byly např. víkendové výjezdy na chaty a chalupy, kde se reálný svět reálného socialismu stával na krátký čas něčím vzdáleným.

Normalizační režim se snažil loajalitu obyvatelstva kompenzovat alespoň **uspokojením** jeho **základních hmotných potřeb** (orientace na konzum) - zejména levných dostupných potravin, v menší míře také spotřebního zboží - čímž předcházal projevům nespokojenosti (v této souvislosti byla rovněž patrná snaha o platovou nivelizaci). Přednostně byly zásobovány průmyslové oblasti (Ostravsko, Kladensko, Mostecko) a velká města - tj. Praha, Bratislava a Brno. V této souvislosti se často hovoří o tzv. gulášovém socialismu. I přes všechny uvedené snahy však byla patrná neefektivnost centrálně plánované ekonomiky symbolizované nedostatkovým zbožím - elektronikou počínaje a toaletním papírem konče. Rozmohla se tzv. **stínová (šedá) ekonomika**, podpultový prodej, veksláctví, úplatnost a další negativní jevy (hospodářská kriminalita) obecně spjaté s nedostatečným fungováním tzv. socialistického hospodářství. K dalším negativním jevům v rámci makroekonomické sféry patřilo stoupající zadlužování ČSSR vůči kapitalistickým vyspělým státům - patrné především od počátku 80. let, kdy byly valutové rezervy (půjčky) investovány téměř výhradně do spotřeby obyvatel.

Ekonomická
realita

Dne 29. května 1975 zvolilo FS ČSSR **prezidentem** republiky **Gustáva Husáka**. Tento akt pro něj osobně představoval určitou satisfakci za období 50. let, kdy byl odsouzen v procesu s tzv. slovenskými „buržoazními nacionalisty“ (viz 4.3.2) a zároveň byl završením jeho osobních ambicí. Ve svých rukou soustředil dvě nejvyšší funkce ve státě - pozici generálního tajemníka KSČ (fakticky nejmocnějšího muže státu) a prezidenta republiky, do jisté míry formální, ale bezesporu prestižní funkci. Než mohlo dojít k volbě nového prezidenta, FS muselo na svém zasedání koncem května 1975 přijmout zvláštní ústavní zákon umožňující zbavit funkce prezidenta, který není schopen vykonávat svůj úřad po dobu delší než jeden rok, což byl případ Ludvíka Svobody, od dubna 1974 pro nemoc zbaveného možnosti aktivně zasahovat do politického dění. (Po roce 1968 sehrál smutnou roli, když nijak nebránil čistkám uvnitř KSČ.) V dubnu 1976 proběhl XV. sjezd KSČ, který mj. stanovil optimistické hospodářské výhledy 6. pětiletky na léta 1976-1980. V témže roce proběhly volby do zastupitelských orgánů - nesly se ve stejném „manifestačním“ duchu jako volby roku 1971 s identickým výsledkem podpory kandidátek Národní fronty přesahující 99 % voličských preferencí.

Gustav Husák
- hlavní tvář
režimu

V zahraniční politice se po roce 1968 ČSSR soustředila na normalizaci vztahů se Spolkovou republikou Německo (SRN). V roce 1973 došlo k podpisu smluv, na jejichž základě byly navázány diplomatické styky se SRN a ČSSR. Smlouvy týkající se majetkoprávních otázek (konfiskace po II. světové válce) byly uzavřeny v roce 1974 s Rakouskem. Lze konstatovat, že po celá 70. a 80. léta se československá zahraniční politika orientovala **na zahraniční politiku SSSR**, kterou doslova **kopírovala** (ve své horlivosti ji mnohdy i předčila). Projevilo se to zejména ve vztahu k zemím třetího světa, které se těšily podpoře SSSR - Angola, Mosambik, Chile, Nikaragua, Hnutí za osvobození Palestiny (OOP - Jásir Arafat), Sýrie, Afghánistán či Lybie Muammara Kaddáfího. ČSSR materiálně a finančně podporovala režimy a nejrůznější polovojenské skupiny ve zmíněných zemích a na svém území umožňovala jejich školení a bojovou přípravu. V roce 1975 proběhla v **Helsinkách** za účasti 32 zemí včetně Československa **Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě (KBSE)**. Jedním z výstupů konference byla část týkající se respektování všech lidských a občanských práv, kterou se ČSSR svým

Zahraniční
politika
Československ
a

podpisem zavázala dodržovat, ač tomu vůbec neodpovídala realita uvnitř státu. Pro protirežimní opozici představoval podpis závěrečných ustanovení KBSE povzbuzení a pádný argument pro další kritiku normalizačního režimu.

Reakce opozičních skupin na sebe nenechala dlouho čekat. Ve dnech 6.-7. ledna 1977 (oficiální datum vzniku Charty 77 je 1. leden 1977) bylo vydáno prohlášení skupiny nazvané **Charta 77**, které normalizační režim vyzývalo k dodržování lidských a občanských práv (právě v souladu s ustanovením KBSE v Helsinkách roku 1975) a k umožnění otevřené demokratické diskuse ve společnosti. Mezi signatáře Prohlášení Charty 77 patřili jednotlivci **nejrůznější politické a názorové orientace** - počínaje reformními komunisty roku 1968 (Jaroslav Šabata, Milan Hübl, František Kriegel, Jiří Hájek), osobnostmi z oblasti kultury (Václav Havel, Ludvík Vaculík, Pavel Kohout, Pavel Landovský), levicově orientovanými intelektuály (Petr Uhl, Jiří Dienstbier) až po zásadní (pravicově a křesťansky orientované) odpůrce komunistického systému (Václav Benda, Alexandr Vondra). Chartu 77 reprezentovali ve vztahu k veřejnosti mluvčí (na každý rok určováni tři), kteří patřili k nejexponovanějším a režimem nejvíce sledovaným osobnostem Charty. Roli prvního mluvčího Charty 77 přijal jeden nejvýznamnějších českých filosofů **Jan Patočka** (zemřel v březnu roku 1977 na mozkovou mrtvici v důsledku nepřiměřených výsledků), následován Václavem Havlem a Jiřím Hájkem (bývalý ministr zahraničí ČSSR).

Prohlášení Charty 77 komunistickou moc **zaskočilo**, a proto v zápětí rázně kontrovala. V Rudém právu vyšel 12. ledna 1977 rozsáhlý článek nazvaný Ztroskotanci a samozvanci, v němž byli všichni signatáři Charty 77 oceňováni jako lidé z okraje společnosti, reakcionáři, trockisté, renegáti, agenti imperialismu, ad. (slovník si v tomto ohledu v ničem nezadal s rétorikou období stalinismu na počátku 50. let). Mnoho chartistů bylo režimem vězněno (V. Havel, L. Vaculík ad.), všechny bez rozdílu pak ve větší či menší míře postihly nejruznější represe - ztráta zaměstnání, policejní dozor, donucení k emigraci ad. - a část z těch, kteří podepsali, dokonce StB donutila ke spolupráci. Perzekuce režimu proti chartistům iniciovaly vznik Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných (VONS), který se snažil pomáhat rodinám postižených a zveřejňoval (především ve vztahu k zahraničí) jejich osudy. Koncem ledna 1977 se objevila tzv. **Anticharta** - reakce československé umělecké obce odsuzující jednání signatářů Charty 77 podíravající socialistické zřízení. Na shromáždění v Národním divadle (28. ledna 1977) vystoupila herečka **Jiřina Švorcová** s loajálním provoláním Za nové tvůrčí činy ve jménu socialismu a míru, které podepsali všichni významní umělci (většina ze strachu a obav o kariéru). Charta 77 fungovala až do pádu komunistického režimu v listopadu 1989 (zanikla v roce 1992) a představovala nejvýznamnější (ač názorově značně indiferentní) opoziční hnutí v normalizačním Československu (aktivizovala se především v druhé polovině 80. let). Jejím přičiněním se mj. v hojně míře rozšiřovaly tzv. **samizdatové** (režimem zakázané, často opisované na psacích strojích či pašované ze západních zemí) tiskoviny, samotná Charta 77 vydávala od roku 1978 samizdatový časopis nazvaný Informace o Chartě 77.

V květnu roku 1980 byl do funkce prezidenta opětovně zvolen Gustav Husák. V následujícím roce (6.-10. dubna 1981) proběhl XVI. sjezd KSČ, kde se objevily náznaky o neplnění plánu stanoveného pro růst ekonomiky státu. KSČ silně znepokojovalo dění v sousedním Polsku, kde se v roce 1980 ustavil nezávislý odborový svaz Solidarity (více než 10 milionů členů), který vznášel mimo ekonomických také politické požadavky (omezení cenzury a vlivu komunistické strany, právo na stávkou aj.). V prosinci 1981 byl v Polsku v důsledku ohrožení „výdobytků socialismu“ (fakticky jako prevence před možnou intervencí vojsk SSSR a spřátelených zemí) vyhlášen výjimečný stav - trval až do roku 1983. Vztahy s Polskem do jisté míry ochladly, neboť českoslovenští normalizátoři se velmi obávali přenosu polské nákazy na občany vlastního státu.

Československý komunistický režim se nadále rigidně držel linie vycházející z tzv. Poučení a jakékoli, byť jen sebemenší, reformy považoval za krajně nebezpečné. Ohrožení jeho stability však přišlo z nejméně očekávaného místa - ze SSSR. V březnu 1985 se generálním tajemníkem ÚV KSSS stal **Michail S. Gorbačov** (první generální tajemník narozený po roce 1917, v době volby mu bylo 54 let),

který zahájil zcela novou politiku. Jejím hlavním rysem byla tzv. **glasnost'** (otevřenost - fakticky svoboda slova) a především zahájení procesu tzv. **perestrojky** (přestavby). M. S. Gorbačov si zřetelně uvědomoval komplikovanou hospodářskou situaci SSSR a jeho zaostávání za vyspělým „kapitalistickým“ světem. Krok se „Západem“ byl schopen SSSR udržovat (a v mnoha ohledech jej dokonce i předčil) pouze v oblasti technologií souvisejících se zbrojařským a kosmickým průmyslem. Spuštěním hospodářských a politických reforem M. Gorbačov rozhodně nezamýšlel demontovat východní blok, ale naopak posílit a „ozdravit“ socialistické zřízení. Netajil se tím, že výraznou inspiraci pro svou politiku nacházel v reformách československého Pražského jara roku 1968 (demokratický socialismus s lidskou tváří). Glasnost' a politické uvolňování - opuštění tzv. Brežněvovy doktríny - však vyvolalo uvnitř SSSR a jeho satelitů (především Polska a Maďarska) pohyby, které od jisté fáze bylo možné jen stěží korigovat bez užití silového řešení (armáda, bezpečnostní složky). Východní blok v podobě, v níž se konstituoval po druhé světové válce na základě dohod v Jaltě a Postupimi, šel neodvratně k zániku.

Českoslovenští normalizátoři projevili jen malou ochotu reflektovat tento nový kurz nastoupený M. Gorbačovem, který až příliš silně připomínal to, proti čemu se v roce 1968 postavili. V květnu 1985 - potřetí za sebou - byl prezidentem zvolen Gustav Husák. XVII. sjezd KSČ, který proběhl v březnu 1986, potvrdil neměnnost dosavadní politiky, nutnost reforem zde byla zmíněna pouze okrajově. Koncem dubna došlo v ukrajinské černobylské jaderné elektrárně k vážné havárii. Radioaktivní spad intenzivně zasáhl také území ČSSR. Média pod kontrolou KSČ však tuto událost **bagatelizovala**, což jen dokládalo snahu nadále udržovat absolutní kontrolu nad tokem informací směrem k obyvatelstvu.

KSČ se však aplikaci (alespoň formální) nové proreformní politiky zcela ubránit nemohla. Počátkem roku 1987 byly zveřejněny **Zásady přebudování hospodářského mechanismu v ČSSR**, jež se měly stát základním východiskem pro československou **přestavbu** (týkala se však pouze, jak vyplývá z názvu, ekonomické sféry - tzv. přestavba hospodářského mechanismu). Vedení KSČ - především V. Biřák, A. Indra, G. Husák a J. Fojtík - považovalo přestavbu za sovětské specifikum, které nelze důsledně aplikovat na československé poměry. Situace se výrazně nezměnila ani po dubnové návštěvě M. Gorbačova v Praze, kterou československá veřejnost spojovala s nadějami na prosazení větší demokratizace. V prosinci 1987 došlo ke změně na postu generálního tajemníka KSČ. G. Husáka, který se této funkce jen velmi neochotně vzdal, nahradil **Miloš Jakeš**, další z reprezentantů konzervativního biřákovského křídla a další důkaz toho, že KSČ nehodlá výraznější politické reformy akceptovat.

Nesmělé
pokusy o
reformy

V den 20. výročí invaze vojsk Varšavské smlouvy do Československa - **21. srpna 1988** - se na Václavském náměstí uskutečnila první větší **protirežimní demonstrace** od roku 1969. Další demonstrace proběhly 28. října 1988 - den 70. výročí vzniku Československa - v jejímž průběhu tvrdě zasáhly bezpečnostní složky a **10. prosince 1988** (na Škroupově náměstí v Praze, první úředně povolená demonstrace) - Den lidských práv. Mezitím podala v říjnu demisi federální vláda vedená Lubomírem Štrougalem a na její místo jmenována vláda v čele s **Ladislavem Adamcem**, jedním z nejhlasitějších kritiků dosavadní politiky KSČ a příznivce reforem nejen v rovině hospodářské, ale i politické. Převahu si však nadále zachovali příznivci konzervativní politiky v čele s M. Jakešem a V. Biřákem.

Probouzení
československé
společnosti

V listopadu 1988 se ustavil Československý helsinský výbor, vedle Charty 77 a VONS další organizace disentu sledující dodržování lidských práv. V jeho čele stanul Jiří Hájek. Důkazem, že československá protikomunistická opozice soustředěná především kolem Charty 77 je vnímána na mezinárodní scéně, byla oficiální **snídaně**, kterou s osmi představiteli českého disentu (Václav Havel, Jiří Dienstbier, Václav Malý a další) uspořádal francouzský prezident **Francois Mitterand** při příležitosti návštěvy ČSSR dne 9. prosince 1988 v prostorách pražského francouzského velvyslanectví.

V souvislosti s 20. výročí smrti Jana Palacha v lednu 1989 proběhlo v Praze několik demonstrací. Trvaly od 15. do 22. ledna a do historie vstoupily pod názvem **Palachův týden**. Komunistický režim byl překvapen jejich razancí, zatčeno bylo přes 800 osob včetně čelních představitelů disentu, Václava Havla nevyjímaje. V zápětí nato podepsalo několik stovek kulturních a vědeckých pracovníků petici - adresovanou premiérovi **Ladislavu Adamcovi** - odsuzující silový postup bezpečnostních složek

a požadující propuštění všech zatčených. V únoru vznikla z iniciativy reformních komunistů (tzv. osmašedesátníků) coby další opoziční platforma organizace **Obroda** - Klub za socialistickou přestavbu. KSČ si sice zřetelněji, než tomu bylo ještě v nedávné době, uvědomovala neudržitelnost dosavadních poměrů a pomalé tempo tzv. přestavby, avšak neodhodlala se k radikálnějším změnám - v červnu 1989 došlo k rekonstrukci federální vlády a bylo avizováno nové pojetí centrálního řízení ekonomiky posilující samostatnost podniků.

Zřetelným projevem nespokojenosti s dosavadním vývojem se stal manifest **Několik vět** publikovaný koncem června 1989 požadující urychlenou demokratizaci, svobodu slova, propuštění politických vězňů, ad., který v krátké době podepsalo více než 20 000 lidí (do podzimu více než 40 000, mezi nimi např. herci Rudolf Hrušínský, Zdeněk Svěrák, Jiří Bartoška zpěvačka Hana Zagorová a mnozí další). Dne 21. srpna 1989 proběhla v Praze další demonstrace rozehnána policií, tentokrát i za účasti zahraničních aktivistů z Maďarska a Polska, kde, na rozdíl od ČSSR, docházelo k uvolňování (dobrovolný mocenský ústup zdejších komunistických stran) a demokratizaci. Následovaly demonstrace 28. září (den sv. Václava) a zvláště mohutná demonstrace 28. října (tento den připomínán vedle výročí vzniku Československa jako Den znárodnění). Od konce září 1989 začaly na území ČSSR proudit davy občanů NDR, kteří se uchýlovali do areálu velvyslanectví SRN na Malé Straně, kde se dožadovali azylu (vystěhování do SRN). Další z občanů NDR směřovali do SRN přes Maďarsko, které červnu 1989 uvolnilo hranice s Rakouskem (první země východního bloku, která zlikvidovala tzv. železnou oponu - zátarasu na hranicích). Exodus východních Němců, následný **pád berlínské zdi** (9. listopadu 1989) - symbolu rozdělené Evropy - ještě více podpořil v československé společnosti dojem z neudržitelnosti dosavadních poměrů. Oslabený a v rámci východního bloku fakticky již zcela **izolovaný** (vyjma Rumunska a Bulharska) normalizační režim (jeho ideologické dogma stále představoval dvacet let starý dokument Poučení z krizového vývoje...) se připravoval na další střety, za zvláště nebezpečné datum v tomto ohledu považoval Den lidských práv 10. prosince 1989.

Počátek zásadního zlomu a konce vlády KSČ v Československu však nastal již **17. listopadu 1989**, v den 60. výročí uzavření českých vysokých škol nacisty. Při této příležitosti se k uctění památky Jana Opletala sešla v Praze na Albertově povolená studentská manifestace. Studenti se následně vydali na pochod městem směrem na Vyšehrad (k pomníku básníka K. H. Máchy), kde měla vzpomínková akce skončit. Na **Národní třídě** však došlo ke **střetu s bezpečnostními složkami** (chtěly zabránit pokračování pochodu směrem na Václavské náměstí), mnoho studentů bylo zraněno, dokonce se rozšířila fáma o úmrtí studenta jménem Martin Šmíd. Je však známo, že vedoucí činitelé KSČ v uvedený den dopoledne vydali pokyny, aby se bezpečnostní složky případného silového zásahu pokud možno vyvarovaly. Brutalita vůči studentům vyvolala prudkou reakci - do stávkou vstoupili studenti vysokých škol, k nimž se následně připojili i herci, záhy se protesty „nekontrolované“ rozšířily po celé zemi.

Petice Několik vět

17. listopad 1989

Shrnutí

Po srpnové invazi roku 1968 došlo v Československu k obnově mechanismů totalitního státu, které se obecně označuje jako období normalizace. Moci se za asistence Moskvy chopilo tzv. zdravé jádro KSČ reprezentované především Václavem Hlaváčkem a Gustavem Husákem. V roce 1977 se zformovala opoziční platforma nazvaná Charta 77, která apelovala na dodržování lidských práv a svobodu slova. Zlom nastal v roce 1985 po nástupu Michaila S. Gorbačova do čela ÚV KSSS, který zahájil reformní proces (perestrojka a glasnost'). Tento vývoj normalizátoři v čele KSČ přijímali jen neradi, avšak zcela vyhnout se mu nemohli. Vnitřní i mezinárodní procesy nakonec v listopadu 1989 vyústily v pád normalizačního režimu v Československu.

Pojmy k zapamatování

Normalizace, Jan Palach, federalizace, Vasil Biľak, Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ, prověrky, emigrace, šedá zóna společnosti, Gustav Husák, Charta 77, Michail S. Gorbačov, přestavba, glasnosť, Miloš Jakeš, Několik vět, studentská demonstrace, Národní třída.

Kontrolní otázky a úkoly

1. Charakterizujete vývoj v Československu v první polovině 70. let 20. století.
2. Charta 77 - popište příčiny jejího vzniku, její požadavky ve vztahu k komunistické moci, strukturu a uveďte některé významné osobnosti z jejích řad.
3. Charakterizujte situaci v Československu v druhé polovině 80. let minulého století a popište události listopadu 1989, jejich příčiny a důsledky.

7 Československo po roce 1989

Průvodce studiem

Tato závěrečná kapitola je věnována proměnám Československa a posléze České republiky po roce 1989. Seznámíte se v ní s politickým a ekonomickým vývojem československé společnosti v tomto období, příčinami rozdělení československé federace v roce 1993 i vnitřní a zahraniční politikou České republiky v letech 1993-2009.

7.1 Obnova demokracie a rozpad státu v roce 1989

Události na Národní třídě 17. listopadu 1989 se staly impulsem k definitivnímu zhroutilí totalitního komunistického režimu v Československu. Stávkující studenti a herci získávali podporu napříč společností. Dne 19. listopadu se v pražské Laterně magice ustavilo **Občanské fórum (OF)** - široká platforma všech, kteří odmítali další neomezenou vládu KSČ, v Bratislavě vznikla identická organizace nazvaná **Verejnost proti násilí (VPN)**. K čelním osobnostem OF patřili např. **Václav Havel, Petr Pithart**, Petr Uhl či Michael Kocáb, na Slovensku (VPN) to byli např. **Ján Budaj, Fedor Gál** a Milan Kňažko. V týdnu od 20. listopadu probíhaly v Praze mohutné demonstrace, které se rozšířily do dalších měst a vrcholily ve dnech 25.-26. listopadu v Praze na **Letenské pláni** (přenášeny již živě československou televizí), kde se sešlo téměř milion lidí. Dne 24. listopadu 1989 odstoupil generální tajemník ÚV KSČ Miloš Jakeš, na jehož místo nastoupil nevýrazný **Karel Urbánek** - poslední generální tajemník KSČ, na svou funkci rezignoval o měsíc později před vánocemi 1989. O dva dny později - 26. listopadu - došlo k prvnímu setkání OF (v čele s Václavem Havlem) s představiteli KSČ resp. federální vlády ČSSR v čele s **Ladislavem Adamcem**. Výsledkem tohoto setkání byl Adamcův souhlas se vznikem vlády, v níž by mělo zastoupení OF. Dne 27. listopadu 1989 proběhla na podporu požadavků OF a VPN celostátní dvouhodinová **generální stávka**, 29. listopadu **zrušilo** Federální shromáždění ČSSR článek č. 4 ústavy o **vedoucí úloze KSČ ve společnosti** a článek č. 16 o výchově v duchu marxismu-leninismu, ve stejný den zveřejnilo OF svůj program (nazvaný Co chceme), který směřoval k pluralitní společnosti a sociálně tržnímu modelu ekonomiky.

Průběh "sametové revoluce" v roce 1989

Dne 3. prosince 1989 byla představena nová rekonstruovaná vláda Ladislava Adamce, v níž však nadále převažovali ministři za KSČ v poměru 16 ku 5, což vzbudilo ostrý nesouhlas OF a VPN. Vláda podala 7. prosince demisi a 10. prosince 1989 jmenoval prezident republiky Gustav Husák (týž den rezignoval na funkci prezidenta ČSSR) **vládu** (tzv. Vláda národního porozumění) za předsednictví **Mariána Čalfy** (KSČ), která měla 10 ministrů za KSČ a 11 ministrů nekomunistických. Od roku 1948 (po 41 letech) to byla první vláda, v níž **neměli převahu komunisté**. Po odstoupení Gustáva Husáka z funkce prezidenta republiky vyvstala otázka, kdo bude do této pozice navržen. Ve hře byla jména Ladislava Adamce, Alexandra Dubčeka (hlavní osobnost Pražského jara 1968) a **Václava Havla**. Situaci okolo volby zásadně ovlivnil předseda vlády Marián Čalfa, který po jednáních s OF a Václavem Havlem osobně zajistil ve Federálním shromáždění ČSSR jeho volbu prezidentem, k níž došlo ve **Vladislavském sále Pražského hradu 29. prosince 1989** (Alexander Dubček se stal předsedou Federálního shromáždění ČSSR).

V. Havel prezidentem republiky

Volba Václava Havla prezidentem znamenala další zlom na cestě Československa k obnovené demokracii. Jeho osobnost - čelní představitel Charty 77 a disentu jako celku - symbolizovala odpor vůči komunistickému režimu, v uvedené době přelomu let 1989 a 1990 představoval rovněž přirozenou morální autoritu a v tomto ohledu byl srovnáván s prezidenty T. G. Masarykem či Edvardem Benešem. Oblibu Václava Havla ve veřejnosti však snížila rozsáhlá amnestie vyhlášená k 1. lednu 1990, jež se

týkala 60% všech vězňů (největší amnestie v poválečné historii Československa) a prudce zvýšila kriminalitu.

Zásadní otázkou se na počátku roku 1990 stalo datum uspořádání **svobodných voleb** - jednoho z bodů programu OF a VPN - které měly definitivně potvrdit nové politické směřování země. V průběhu ledna a února 1990 schválilo Federální shromáždění ČSSR (po předchozích jednáních především uvnitř OF) volební zákony pro volby do celostátního parlamentu a obou republikových rad. Definitivní datum parlamentních voleb bylo stanoveno na počátek června 1990. Mezitím však bylo nutno řešit další naléhavé problémy - **odsun sovětských vojsk z ČSSR** (zahájen po dohodě vlád ČSSR a SSSR dne 26. února 1990), **ekonomickou transformaci** (započaly spory mezi Václavem Klausem a Valtrem Komárkem o její formu - urychlená liberalizace či postupné uvolňování a zavádění tržních mechanismů, tzv. třetí cesta) a v neposlední řadě také **vztah Čechů a Slováků** ve společném státě. Skutečnost, že najít oboustranně vyhovující formu soužití dvou národů v jednom státě nebude snadné, naznačila tzv. pomlčková válka z března a dubna 1990, která proběhla v rámci jednání federálního parlamentu (31. ledna 1990 kooptováno na základě zákona 120 nových poslanců) o novém názvu země. Nejprve byl přijat název (29. března 1990) Česko-slovenská federativní republika, který byl posléze (po emotivním jednání 20. dubna 1990) změněn na **Česká a Slovenská Federativní Republika** (ČSFR, názvy republik se již dříve na základě rozhodnutí národních rad změnilo na Česká republika a Slovenská republika).

Politická a ekonomická transformace

Ve dnech 8.-9. června 1990 proběhly (poprvé od roku 1946) po 44 letech **svobodné volby**. Přesvědčivé **vítězství** patřilo **kandidátce OF** (53 % hlasů) v českých zemích a **VPN** (30 %) na Slovensku. S velkým odstupem následovala KSČ (na jaro 1990 se transformovala - vznikla česká odnož nazvaná Komunistická strana Čech a Moravy, KSČM) s 13 % hlasů. Účast v těchto volbách byla vysoká - více než 96 % všech oprávněných voličů a fakticky se tak staly referendem o dalším směřování země. Koncem června 1990 byly jmenovány federální - v čele se staronovým bezpartijním premiérem **Mariánem Čalfou** (převahu v ní měli ministři jmenováni za OF) - a republikové vlády **Petra Pitharta** (OF) a **Vladimíra Mečiara** (VPN). Dne 5. července 1990 zvolilo FS na svém zasedání v tajné volbě prezidentem ČSFR **Václava Havla** (jediný kandidát - 234 poslanců pro, 50 proti).

Volby v červnu 1990

Volby v červnu 1990 zároveň znamenaly počátky vnitřního pnutí uvnitř OF, které od svého počátku představovalo značně **heterogenní uskupení** (viz výše). Silnou pozici získávala liberálně-konzervativně orientovaná skupina (tzv. Liberální klub) soustředěná kolem federálního ministra financí **Václava Klause**, proti níž se postupně vymezovala levicověji zaměřená část reprezentovaná např. ministrem zahraničí Jiřím Dienstbierem, Rudolfem Battěkem, Milošem Zemanem a dalšími. V září 1990 schválilo FS na návrh federální vlády radikální **ekonomickou reformu (liberalizaci)** zahájenou od počátku roku 1991, v témže měsíci byl přijat zákon o tzv. malé privatizaci (s účinností od 1. prosince 1990) a počátkem října tzv. **restituční zákon** zmírňující a částečně narovnávající majetkové křivdy způsobené občanům komunistickou mocí po roce 1948. V říjnu 1990 byl na celorepublikovém sněmu předsedou OF zvolen Václav Klaus, čímž byl fakticky dán signál k definitivnímu **rozpadu** tohoto uskupení. Stalo se tak v únoru 1991, kdy došlo k jeho rozdělení. Vznikly dva nové politické subjekty - pravicová **Občanská demokratická strana** (ODS) v čele s Václavem Klausem (ustavující kongres proběhl v dubnu 1991 v Olomouci) a spíše levicové **Občanské hnutí** (OH, ustavilo se rovněž v dubnu 1990) v čele s Jiřím Dienstbierem.

Rozpad OF

Stále otevřená zůstávala otázka vzájemného poměru Čechů a Slováků, která poprvé vážněji vyvstala na jaro 1990 při jednání o změně názvu státu (viz výše). V srpnu 1990 proběhlo v Trenčianských Teplicích jednání vlád ČR a SR o způsobu fungování federace a kompetencích republik. Již v této době se okrajově (slovenské nacionální strany, především SNS) objevoval požadavek na samostatné Slovensko. V den 72. výročí vzniku Československa - 28. října 1990 - přijali na zámku ve Slavkově u Brna předseda federální vlády Marián Čalfa, předsedové republikových vlád Petr Pithart a Vladimír Mečiar spolu s prezidentem ČSFR Václavem Havlem Deklaraci o československé státnosti, která se zavazovala předcházet všem pokusům o narušení celistvosti ČSFR. Počátkem listopadu byl na setkání tří premiérů

Spory o podobu federace

projednán tzv. **kompetenční zákon**, který po zdoluhavém jednání schválilo FS v prosinci 1990. Zákon přenášel významnou část kompetencí z federace na republiky - centrální vláda de facto plně odpovídala pouze za oblast měnové, zahraniční a obranné politiky.

V průběhu roku 1991 dílčí jednání o státoprávním uspořádání ČSFR pokračovala, vyvrcholila v listopadu 1991 v Časté-Papierničke u Bratislavy setkáním předsednictev ČNR a SNR za účasti Alexandra Dubčeka a Václava Havla. Z 88 „sporných“ bodů zůstalo nevyřešeno 22 bodů. Mezitím došlo v průběhu návštěv Václava Havla na Slovensku k incidentům - 14. března 1991 v den výročí vzniku Slovenského štátu a 28. října 1991 na náměstí SNP v Bratislavě. V lednu 1992 byla zástupci ČNR a SNR dojednána struktura „státoprávní“ smlouvy mezi Českou republikou a Slovenskou republikou, kterou však následující měsíc SNR neschválila, což byl faktický **konec** jednání o státoprávním uspořádání ČSFR.

Zásadní zlom přinesly **parlamentní volby** konané v červnu **1992**, v nich v českých zemích zvítězila **ODS** (v koalici s Křesťansko-demokratickou stranou - KDS) **Václava Klause** a na Slovensku **Hnutie za demokratické Slovensko** (HZDS) v čele s **Vladimírem Mečiarom**. Představy obou vítězných subjektů o dalším směřování ČSFR se jevíly značně rozdílné (především ve sféře ekonomické) a na jednáních představitelů ODS a HZDS se začalo otevřeně hovořit o **rozpadu federace**. Dne 17. července 1992 přijala SNR **Deklaraci Slovenské národní rady o svrchovanosti Slovenska** (v reakci na tuto skutečnost abdikoval 20. července prezident ČSFR Václav Havel), 23. července byl na setkání ODS a HZDS v Bratislavě dohodnut ústavní zánik ČSFR, jehož časový rámec byl stanoven na jednání obou reprezentací v Brně 26. srpna 1992. Existence federace končila k **1. lednu 1993**, kdy měly vzniknout dva samostatné státy: **Česká republika** a **Slovenská republika** (termín definitivně potvrzen na jednáních v Jihlavě 6. října 1992). Část politického spektra se snažila prosadit ve vztahu k rozdělení hlasování formou referenda, avšak tato iniciativa byla odmítnuta.

Dne 25. listopadu 1992 schválilo FS ČSFR **ústavní zákon o zániku federace** a na své poslední schůzi konané ve dnech 15.-17. prosince 1992 přijali poslanci federálního shromáždění usnesení o zániku ČSFR a vzniku dvou nástupnických států ČR a SR. Zániku Československa tak již nic nestálo v cestě. Ve stejné době - 16. prosince 1992 - schválili poslanci ČNR **Ústavu České republiky** a zákon o státních symbolech nového státu.

V průběhu podzimu 1992 probíhaly rovněž jednání o vzájemném majetkovém vypořádání po zaniknutí federaci, převodu majetku na republiky a budoucích (ústavní zákon o dělení majetku federace schválen na schůzi FS ČSFR dne 13. listopadu 1992) ekonomických vztazích České a Slovenské republiky. ČNR na konci listopadu schválila zákon o České národní bance, na jehož základě se měnou budoucí ČR stala koruna česká.

Před vánocemi 1992 (19. prosince) naposledy zasedla Federální vláda ČSFR v čele s premiérem **Janem Stráským** (ODS), **dne 31. 12. 1992 Česká a Slovenská Federativní Republika zanikla**. Československo jako společný stát Čechů a Slováků (projekt Edvarda Beneše, T. G. Masaryka, M. R. Štefánika a dalších) existovalo - s výjimkou let 1939-1945 (Protektorát Čechy a Morava) - po dobu více než 74 let.

Volby v roce 1992

Rozdělení Československa

7.2 Česká republika od roku 1993

Ke dni 1. lednu 1993 vznikly na mapě Evropy dva nové státy - **Česká republika** (78 864 km²) a Slovenská republika (49 035 km²). Téhož dne proběhlo ve Vladislavském sále Pražského hradu slavnostní zasedání ČNR transformované na Poslaneckou sněmovnu v počtu 200 poslanců. Prezidentem ČR byl Poslaneckou sněmovnou zvolen 26. ledna **Václav Havel** (109 hlasů) - protikandidáti Miroslav Sládek a Marie Stiborová. V únoru 1993 proběhla **měnová odluka**, staré československé bankovky byly okolkovány a postupně stahovány z oběhu, od 8. února začala oficiálně platit **koruna česká**.

Nadále pokračovala ekonomická transformace započatá v průběhu roku 1991 (tzv. malá a velká privatizace), na jaro 1993 finišovala malá (kupónová) **privatizace**. Na základě privatizace došlo k postupnému převodu státního majetku do soukromých rukou, stinnou stránkou tohoto procesu však byla faktická **absence legislativního rámce** (daňové úniky, finanční machinace a podvody, pro něž

První kroky nového státu

se vžil pojem tunelování - symbolem těchto praktik se staly např. tzv. Harvardské fondy „podnikatele“ Viktora Koženého). Privatizace probíhala do konce roku 1994 (ukončení tzv. druhé vlny kupónové privatizace).

Důležitým aspektem vnitřní a především zahraniční politiky ČR se stalo směřování do struktur **Evropské unie (EU)**. Vyjednávání začala již v průběhu roku 1991 a 16. prosince téhož roku byla - ještě za doby existence ČSFR - podepsána tzv. **asociační dohoda** - tj. dohoda o přidružení k EU, která však se zánikem Československa přestala platit. Od roku 1993 pokračovaly v jednání s EU oba nově vzniklé státy samostatně. Nová dohoda o přidružení (asociační) za ČR vstoupila v platnost ke dni 1. lednu 1995, o rok později, v lednu 1996, předal předseda vlády ČR Václav Klaus italskému předsednictví oficiální žádost o vstup do EU. Jednání o členství ČR v EU byla zahájena v březnu 1998 (později ke vstupu obdržela ČR koncem roku 1997). V prosinci 2002 proběhl summit Evropské rady v Kodani, na kterém ČR (spolu s dalšími 9 kandidátskými zeměmi) ukončila jednání o vstupu do EU. Více než desetiletý maratón přístupového procesu byl ukončen ke dni **1. května 2004**, kdy se **ČR stala členskou zemí EU**.

Integrace do EU

Rychlejší průběh měla jednání o členství ČR v **Severoatlantické alianci - NATO**. Na summitu NATO v červenci 1997 konaném v Madridu byla ČR vyzvána k zahájení vstupních jednání započatých v prosinci téhož roku. Členem NATO se ČR stala - spolu s Maďarskem a Polskem - **12. března 1999**, kdy ministr zahraničních věcí Jan Kavan předal ratifikační listinu o vstupu ČR (město Independence ve státě Missouri) ministryni zahraničí USA Madeleine Albrightové. K významným krokům zahraniční politiky ČR patřilo přijetí **Česko-německé deklarace** v roce 1997 (podepsané prezidentem Václavem Havlem a kancléřem Helmutem Kohlem, následně schválené parlamenty obou zemí), v níž se německá strana mj. zavázala, že nebude vznášet žádné majetkové ani jiné nároky vůči ČR.

Členství v NATO

Politický vývoj ČR po roce 1993 byl dán výsledky parlamentních voleb z června 1992. V poslanecké sněmovně (vznikla transformací ČNR) měla většinu koalice složená z ODS, KDU-ČSL (Josef Lux) a Občanské demokratické aliance (ODA, Jan Kalvoda). Vláda pokračovala v procesu privatizace a především v průběhu roku 1993 se mj. soustředila na dořešení majetkových záležitostí po zaniknutí federaci. Vláda **Václava Klause** se v důsledku ekonomických reforem a jejich dopadů musela potýkat s projevy nespokojenosti (stávkami) různých profesních skupin zaměstnanců - učitelé, železničáři, lékaři ad. Na přelomu května a června 1996 proběhly parlamentní volby, v nichž neočekávaně uspěla **sociální demokracie (ČSSD, v čele s Milošem Zemanem)** - získala 26 % hlasů a zaostala za ODS (29 % hlasů) pouze o tři procenta. Na základě tohoto výsledku byla sestavena staronová koaliční vláda ODS (v roce 1995 se s ní sloučila KDS Ivana Pilipa) KDU-ČSL a ODA, avšak menšinová (99 poslanců z 200). Předsedou Poslanecké sněmovny se stal Miloš Zeman (ČSSD). Na podzim 1996 proběhly první volby do druhé komory (horní) Parlamentu ČR - **Senátu**. Po téměř čtyřech letech tak byla naplněna Ústava ČR ve vztahu k moci zákonodárné, na ustavující schůzi Senátu P ČR byl jeho předsedou zvolen Petr Pithart (KDU-ČSL).

Vnitropolitický vývoj ČR

Důsledky chyb v transformačním procesu první poloviny 90. let - neprůhledný kapitálový trh, hospodářská kriminalita, tzv. tunelování, nezdravý a překotně rozbujelý bankovní sektor, narůstající inflace, platební neschopnost, nízký příliv zahraničního kapitálu ad. - se naplno projevil na jaro roku 1997, kdy musela vláda Václava Klause přijmout **Korekci hospodářské politiky** (tzv. **balíček**). Došlo ke krácení mandatorních výdajů (sociální sféra, mzdy státních zaměstnanců, ad.), vláda byla nucena připustit, že fakticky **selhal** koncept liberálních ekonomických reforem prosazovaných od roku 1991. V květnu 1997 proběhla rekonstrukce vlády (vyměnění ministrů financí, průmyslu a školství) a zároveň byl přijat **druhý balíček** (Stabilizační a ozdravný program) - další úspory ve státním rozpočtu a s tím spojený další pokles reálných mezd a růstu HDP. Negativní odraz v hospodářské situaci státu do jisté míry znamenaly rozsáhlé **povodně**, které postihly počátkem července 1997 téměř celé území Moravy a východní Čechy. Růst politického napětí (8. listopadu 1997 např. proběhla na Staroměstském náměstí odborářská demonstrace požadující odstoupení premiéra Klause) vyvrcholil na podzim 1997 demisí ministrů za KDU-ČSL. Podnětem k tomuto kroku se stala **aféra s neexistujícími sponzory ODS**

Hospodářské a politické problémy ČR

a tajným kontem této strany ve Švýcarsku (finanční machinace ve stranické pokladně). Dne 30. listopadu 1997 podala **vláda Václava Klause demisi** (v rámci ODS nastala hluboká vnitrostranická krize, část členské základny ji opustila a následně se stala základem pro nový politický subjekt - Unii svobody).

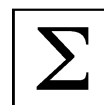
Jednáním o sestavení nové vlády byl Václavem Havlem pověřen předseda KDU-ČSL Josef Lux. Výsledkem bylo jmenování **úřednické vlády**, v jejímž čele stanul dosavadní guvernér České národní banky **Josef Tošovský** a země směřovala k předčasným parlamentním volbám. V únoru 1998 byl na druhé funkční období prezidentem zvolen na společné schůzi PS a Senátu **Václav Havel** (ve druhém kole získal 146 hlasů, v prvním proti němu kandidoval Stanislav Fischer a Miroslav Sládek).

Ve dnech 19.-20. června 1998 proběhly předčasné parlamentní volby, v nichž zvítězila **ČSSD** (32 % hlasů), druhá v pořadí byla ODS s 28 % hlasů. Po vzájemných jednáních předsedů stran nakonec na půdorysu dohody ODS a ČSSD vznikla menšinová vláda ČSSD (ODS se zavázala menšinovou vládu ČSSD tolerovat), jejímž předsedou se stal **Miloš Zeman**. Pod uvedenou dohodu se vžil název **opoziční smlouva**. Vláda ČSSD zahájila kroky směřující ke stabilizaci ekonomiky a následně se jí podařilo opětovně nastartovat (po propadu z roku 1997 - viz výše) ekonomický růst ČR. Na podzim roku 2000 proběhly první **volby do 14 krajských zastupitelstev** (o vzniku vyšších územně samosprávných celků - krajů - rozhodl parlament v říjnu 1997), v nichž převahu získala ODS (Praha je na základě zákona o krajích považována za samostatný kraj).

V parlamentních volbách v roce 2002 (14.-15. června) opětovně uspěla ČSSD (30 % hlasů), která opustila pod vedením **Vladimíra Špidly** (do předsednické funkce na místo Miloše Zemana zvolen v dubnu 2001) koncept tzv. opoziční smlouvy a vytvořila koalici s KDU-ČSL (Cyril Svoboda) a Uníí svobody - Demokratickou uníí (US-DEU, Hana Marvanová). V únoru 2003 byl prezidentem ČR zvolen (ve třetím kole) **Václav Klaus** - protikandidáti (postupně v prvním a druhém kole) Petr Pithart, Jaroslav Bureš, Miroslav Kříženecký, Jaroslava Moserová a Miloš Zeman. Po vstupu ČR do EU (1. květen 2004) se v červnu 2004 uskutečnily historicky první **evropské volby** (volby do Evropského parlamentu ve Štrasburku), v nichž nejvíce mandátů získala ODS, vládní ČSSD zcela propadla (pouze 2 europoslanci). ČSSD se v zápětí začala potýkat s vleklou **vnitrostranickou krizí**, na premiérském postu Vladimíra Špidlu v červnu 2004 vystřídal **Stanislav Gross** (dosavadní ministr vnitra), který byl po roce a půl (duben 2005) a aféře týkající se financování jeho bytu v premiérském křesle nahrazen **Jiřím Paroubkem**.

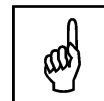
Parlamentní volby v roce 2006 (2.-3. června), v nichž pravice i levice získala shodný počet poslaneckých mandátů (100 : 100) ukončily osmileté období vlády ČSSD. Po zdlouhavém vyjednávání byla ustavena **vláda ODS** v koalici s KDU-ČSL a Stranou zelených (od počátku měla velmi vratkou a diskutabilní podporu založenou na dvou „přeběhlých“ poslancích ČSSD), v níž post předsedy získal **Mirek Topolánek** (ODS). V únoru 2008 proběhla prezidentská volba - o úřad se znovu a nakonec úspěšně ucházel **Václav Klaus**, protikandidátem se stal ekonom Jan Švejnar. Vládě Mirka Topolánka byla po několika předchozích neúspěšných pokusech v březnu 2009 - v době premiérového předsednictví ČR v EU - vyslovena **nedůvěra**. V květnu 2009 prezident Václav Klaus jmenoval **úřednickou vládu Jana Fischera**.

Shrnutí

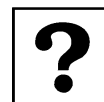
Československo prošlo po zhroucení totalitního komunistického režimu v listopadu 1989 politickou a ekonomickou transformací. Zásadním problematickým momentem se ukázalo soužití Čechů a Slováků ve společném státě. K 1. lednu 1993 nakonec došlo k rozdělení Československa a vznikly dva samostatné státy - Česká republika a Slovenská republika.

Pojmy k zapamatování

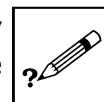
17. listopad 1989, Václav Havel, svobodné volby, politická a ekonomická transformace, rozpad Československa, Česká republika, ODS, ČSSD, Václav Klaus, Miloš Zeman, Evropská unie, NATO.

Kontrolní otázky a úkoly

1. Charakterizujte vývoj Československa v letech 1989-1992.
2. Popište politický a ekonomický vývoj v České republice po roce 1993.

Vyberte pět událostí světových dějin 2. poloviny 20. století, které podle vašeho názoru nejvíce ovlivnily dějiny Československa. Každou z těchto vybraných událostí datujte a stručně zdůvodněte, proč podle vašeho názoru výrazně ovlivnila československé dějiny.

Literatura

Seznam literatury použité pro 4.-7. kapitolu:

1. BARTOŠ, J., KOVÁŘOVÁ, S., TRAPL, M. *Osobnosti českých dějin*. Olomouc: Alda, 1995.
2. BĚLINA, P. *Dějiny zemí Koruny české. II*. Praha: Paseka, 1992.
3. ČAPKA, F. *Dějiny zemí Koruny české v datech*. Praha: Libri, 1999.
4. ČAPKA, F. *Slovník českých a světových dějin*. Brno: Akademické nakladatelství CERM, 1998.
5. ČORNEJ, P. *Vše podstatné z českých dějin*. Praha: Práh, 1992.
6. HARNA, J., FIŠER, R. *Dějiny českých zemí II*. Praha: Fortuna, 1998.
7. CHURÁŇ, M. a kol. *Kdo byl kdo v našich dějinách ve 20. století*. Praha: Libri, 1994.
8. KAPLAN, K. *Československo v poválečné Evropě*. Praha: Karolinum, 2004.
9. KAPLAN, K. *Komunistický režim a politické procesy v Československu*. Brno: Barrister & Principal, 2008.
10. KAPLAN, K. *Kronika komunistického Československa. Kořeny reformy 1956–1968*. Brno: Barrister & Principal, 2008.
11. KAPLAN, K. *Pravda o Československu 1945-1948*. Praha: Panorama, 1990.
12. KAPLAN, K. *Nekrvavá revoluce*. Praha: Mladá fronta, 1993.
13. KOPEČEK, L. *Éra nevinnosti. Česká politika 1989-1997*. Brno: Barrister & Principal, 2010.
14. *Sedm pražských dnů. 21.-27. srpen 1968*. Praha, 1968.
15. SMETANA, V., GJURIČOVÁ, A., ELLINGER, J., CUHRA, J. *České země v evropských dějinách. IV*. Praha, Litomyšl: Paseka, 2006.
16. SUK, J. *Labyrintem revoluce*. Praha: Prostor, 2009.
17. VANČURA, J. *Naděje a zklamání. Pražské jaro 1968*. Praha: Mladá fronta, 1990.
18. VESELÝ, Z. *Dějiny českého státu v dokumentech*. Praha: Victoria Publishing, 1994.